

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในลุ่มน้ำชีตอนกลาง

มาเมื่อมีการสร้างศาลหลวงปู่ศรีเงินขึ้น ก็ยังมีบรรยากาศน่ากลัวมากขึ้นไปอีก เนื่องจากเป็นป่าที่รกครึ้ม มีพรรณไม้หลายชนิด ชาวบ้านในอดีต จึงได้อาศัยประโยชน์จากป่าแห่งนี้โดยเข้าไปเก็บของป่า หน่อไม้ หาเห็ด และตัดต้นไม้มาใช้สอยในชีวิตประจำวัน รวมทั้งการหาปลาที่มีอยู่ทุกชุม หนองคูจึงเป็นแหล่งอาหาร เพื่อยังชีพอีกแห่งหนึ่งของชาวเหนือในอดีต

128

ภาพประกอบที่ ๔๓ หนองคู ปัจจุบันเป็นแหล่ง
ผลิตน้ำประปาบ้านเหนือ

หนองคูในปัจจุบันเปลี่ยนสภาพจากเดิมไปค่อนข้างมาก จนแทบจะไม่เหลือเค้าเดิมให้เห็น พ่อใหญ่ปรีชา ดวงมะฮุงและ บุญคง ศรีจันตะ บอกว่าหนองคูเริ่มมีการเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นต้นมา กล่าวคือ ได้มีการขุดลอกหนองคูครั้งแรกเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๕๑๙ และขุดลอกอีกครั้งเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๒ โดยสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท (รพช.) เป็นผู้ดำเนินการ

พ่อใหญ่สายบัว ดวงโกศา เล่าว่า ก่อนที่จะมีการขุดลอกหนองคูนั้น ได้มีการประชุมขอความเห็นจากชาวบ้านก่อน และต้องทำพิธีย้ายศาลหลวงปู่ศรีเงินออกไปก่อนเป็นการชั่วคราว การขุดลอกครั้งนั้นใช้รถแทรกเตอร์มาไถบุกเบิก และมีการจับปลาออกจากหนอง ซึ่งต้องใช้เครื่องมือจับปลาที่ยืมมาจากจากอำเภอโกสุมพิสัย เพราะน้ำในหนองคูลึกมาก ไม่สามารถใช้เครื่องมือธรรมดาของชาวบ้านจับได้

เหตุผลที่มีการปรับเปลี่ยนสภาพของหนองคูก็เพราะความต้องการแหล่งน้ำที่สะอาด สามารถเก็บกักน้ำไว้ใช้ได้ตลอดปี เพราะก่อนหน้านี้ หนองคูอยู่ในสภาพธรรมชาติ วัชพืชและเศษใบไม้ที่ทับถมกันเป็นเวลานาน ทำให้เกิดการตื้นเขิน ขาดน้ำในหน้าแล้ง เมื่อมีการขุดลอกหนองคูแล้ว ทำให้สามารถเก็บน้ำได้มากขึ้น ในปัจจุบันหนองคูเป็นแหล่งผลิตน้ำประปาประจำหมู่บ้าน ซึ่งอำนวยความสะดวกให้แก่ชาวบ้าน

ในท้องถิ่นเป็นอย่างมาก ครั้นถึงหน้าแล้งน้ำก็ไม่แห้งขอดเหมือนที่ผ่านมา นอกจากนี้แล้วบริเวณรอบ ๆ หนองคูก็มีการตกแต่งให้เป็นที่ท่องเที่ยวพักผ่อนหย่อนใจของคนในหมู่บ้าน

การเปลี่ยนแปลงของหนองคู จากสภาพของหนองน้ำธรรมชาติ มาเป็นแหล่งน้ำสำหรับผลิตประปาหมู่บ้านทำให้หนองน้ำแห่งนี้กลายเป็นหนองน้ำจากพื้นที่เปิดมาเป็นพื้นที่ปิด กล่าวคือ ก่อนหน้าที่จะมีการขุดลอกปรับแต่ง ยังเป็นที่ที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์โดยการจับปลาได้อย่างอิสระ แต่เมื่อเป็นแหล่งผลิตน้ำประปาแล้ว ก็ไม่อนุญาตให้เข้าไปจับปลาได้อีก ทั้งยังไม่มีการปล่อยพันธุ์ปลาลงไปเพิ่มเติม อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านเห็นได้ส่วนใหญ่มองว่าเป็นการสิ่งที่เหมาะสมแล้ว พวกเขาให้เหตุผลว่า การกระทำใด ๆ ก็ตามที่นำความเจริญก้าวหน้ามาสู่ท้องถิ่นและเป็นไปเพื่อประโยชน์ส่วนรวมแล้วก็ถือว่าเป็นเรื่องที่ดี

ทุกวันนี้ คงเป็นสถานที่ที่ชาวบ้านเห็นได้ยังคงให้ความสำคัญ ด้วยมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์อยู่ประจำ ซึ่งได้แก่หลวงปู่ศรีเงินนั่นเอง แม้สภาพของหนองคูจะเปลี่ยนไปจากเดิมเป็นอย่างมาก แต่ความเลื่อมใสศรัทธาในอำนาจสิ่งศักดิ์สิทธิ์ก็ยังฝังลึกในจิตใจของคน ในเทศกาลสงกรานต์ของทุกปี ชาวบ้านเห็นได้จะมาทำบุญเลี้ยงพระทั้งที่หนองสระและหนองคูเหมือนดังที่เคยปฏิบัติกันมาตั้งแต่อดีต

๔. กุดกอก : สมบัติร่วมของคนในท้องถิ่น

กุดกอก เป็นชื่อของแหล่งน้ำขนาดใหญ่ มีเนื้อที่ประมาณ ๑๒๐ ไร่ ปัจจุบัน ตั้งอยู่ในเขตหมู่ที่ ๔ ตำบลแห่ได้ อำเภอโกสุมพิสัย ลักษณะของกุดกอกก็คือลำน้ำสาขาของน้ำชี ที่บางตอนขาดห้วงกลายเป็นหนองน้ำ เช่นหนองเบ้งเครือ กุดใหญ่และกุดกอก สมชาย ดวงมะสูง ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๓ สันนิษฐานว่าเหตุที่เรียกกันว่า"กุดกอก" เพราะรอบ ๆ หนองน้ำนี้มีต้นมะกอกขึ้นอยู่มาก ชาวบ้าน จึงเรียกว่า"กุดกอก" ตามสำเนียงภาษาท้องถิ่น อันหมายถึงกุดที่มีต้นมะกอกอยู่นั่นเอง

แม้ว่าโดยพื้นที่แล้ว กุดกอกไม่ได้อยู่ในเขตบ้านแห่ได้เหมือนแหล่งน้ำอื่น ๆ ที่กล่าวมาแล้ว แต่ก็ถือเป็นสถานที่สำคัญในท้องถิ่นที่คนในพื้นที่ตำบลแห่ได้หลายหมู่บ้าน รวมทั้งบ้านแห่ได้ได้เข้าไปใช้ประโยชน์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ดังนั้นกุดกอกจึงเป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งที่เปรียบเสมือนสมบัติร่วมของคนในท้องถิ่น

จากคำบอกเล่าของบุญมี สีคาม ราษฎรหมู่ที่ ๑ ทำให้ทราบว่ากุดกอกในอดีตเป็นแหล่งน้ำที่มีความกว้างใหญ่มาก มีพื้นที่ไม่ต่ำกว่า ๓๐๐ - ๔๐๐ ไร่ แม้จะมีความลึกไม่มากนัก แต่ก็ยังเป็นแหล่งรองรับน้ำได้ในปริมาณมาก น้ำในกุดไม่เคยแห้ง แม้ว่าจะเป็นช่วงหน้าแล้งก็ตาม มีสัตว์น้ำอุดมสมบูรณ์ไม่ว่าจะเป็น กุ้ง หอย ปู ปลาและแม้แต่จระเข้ ในอดีตกุดกอกได้ชื่อว่าเป็นแหล่งน้ำที่มีปลาชุมมากอีกแห่งหนึ่งของท้องถิ่น บริเวณรอบ ๆ กุดกอกก็มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นแน่นหนา โดยเฉพาะต้นมะกอก อันเป็นที่มาของชื่อกุดกอกดังที่กล่าวมาแล้ว

กุดกอกในอดีต จึงเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีความสัมพันธ์กับวิถีการดำรงชีวิต ของคนในท้องถิ่นอย่างแนบแน่น ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของแหล่งน้ำนี้ ทำให้ชาวบ้านในท้องถิ่นหลายหมู่บ้านเข้ามาใช้ประโยชน์หลายด้าน ไม่ว่าจะเป็นการใช้น้ำเพื่อการปลูกพืชผักสวนครัว จำพวกพริก มะเขือ กระเทียม ต้นหอม แตงกวา ถั่วฝักยาวตลอดจนไม้ยืนต้นอื่น ๆ สำหรับชาวบ้านที่มีที่ดินอยู่ติดกับแหล่งน้ำนี้ และที่สำคัญมาก

ก็คือกุดกอกเป็นแหล่งหาปลาของชาวบ้าน เมื่อถึงเดือนเมษายน ซึ่งเป็นหน้าแล้ง น้ำในกุดจะลดระดับลง ชาวบ้านจากหมู่บ้านใกล้เคียงในท้องถิ่น เช่น จากบ้านหนองซอน ตำบลโพธิ์ทอง อำเภอเขียงยืน ตำบลยางน้อย ตำบลแห่ได้ ก็จะชวนกันมาทอดแหหาปลาไว้เป็นเสบียงอาหาร ดังนั้นกุดกอกในอดีตจึงเปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของคนในท้องถิ่นก็ว่าได้

การเปลี่ยนแปลงของกุดกอก ก็ไม่ต่างจากการเปลี่ยนแปลงของแหล่งน้ำธรรมชาติอื่น ๆ นั่นคือจุดเริ่มต้นมาจากความต้องการของคนในท้องถิ่น ที่ต้องการมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ตลอดปี เพื่อใช้ในการทำการเกษตรและการจับปลา การพัฒนาแหล่งน้ำธรรมชาติในภาคอีสานจึงเป็นสิ่งที่สนองความต้องการของชุมชน เมื่อประชากรในท้องถิ่นเพิ่มมากขึ้น ความต้องการน้ำก็เพิ่มมากขึ้นไปด้วย ดังนั้นการพัฒนาและขุดลอกกุดกอก จึงเกิดขึ้นโดยตามความต้องการของคนในท้องถิ่นเอง ซึ่งสอดคล้องนโยบายของทางราชการคือสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท

การพัฒนาที่สำคัญในกุดกอกจากคำบอกเล่าของทองเดือน ภูลาศรี ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒ คือ การสร้างฝายกั้นน้ำ เพื่อเก็บกักน้ำในกุดให้มีปริมาณมากพอ ก่อนจะผ่านระบบการปล่อยน้ำไปยังที่นาของเกษตรกรอย่างทั่วถึง ทำให้ชาวบ้านในท้องถิ่นได้รับประโยชน์เพิ่มมากขึ้น บริเวณรอบ ๆ กุดกอกซึ่งเป็นป่าและพงหญ้าก็ได้รับการปรับปรุงให้มีทัศนียภาพสวยงามเหมาะแก่การไปพักผ่อนหย่อนใจ

เช่นเดียวกับสถานที่สำคัญอีกหลายแห่งในท้องถิ่นบ้านแห่ได้ ที่ชาวบ้านมีความเชื่อว่ามีผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์คุ้มครองรักษา ในความเชื่อของชาวบ้านสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คุ้มครองดูแลกุดกอกคือ “ปู่ขุนหาร” จึงได้ตั้งศาลเจ้าขึ้นเรียกว่า “ศาลเจ้าปู่ขุนหาร” ขึ้นที่ริมกุด ศาลเจ้าปู่ขุนหารนี้เป็นที่เคารพเลื่อมใสของชาวบ้านโดยทั่วไป นอกจากนี้แล้ว ในเทศกาลบุญสงกรานต์ ชาวบ้านในละแวกนี้ก็จะพากันไปทำพิธี “แห่น้ำ” โดยนำพระพุทธรูปไปสงน้ำที่กุดกอกเป็นประจำทุกปี

130

๕. ทางผีเดิน : ทางนี้เฉพาะผี

ครั้งแรกที่ได้ยินชื่อ “ทางผีเดิน” คนที่ไม่เคยได้ยินมาก่อนย่อมแปลกใจและรู้สึกสนใจเป็นพิเศษ เพราะชื่อนี้ดูแปลกและไม่ปรากฏในท้องถิ่นใด ๆ มาก่อน มันเป็นชื่อที่สร้างความงุนงงสนเท่ห์แก่ผู้ที่ได้ยินได้ฟัง ขณะเดียวกันก็ให้ความรู้สึกลึกลับน่ากลัวแฝงอยู่ด้วย

ทางผีเดิน เป็นชื่อของถนนโบราณในบ้านแห่ได้ ซึ่งเชื่อมต่อระหว่างหนองแห่ หนองคู หนองสระ และกุดกอก เป็นแนวทางที่ล้อมรอบบ้านแห่ได้ ทองเดือน ภูลาศรี และ สุทัศน์ ศรีชาชัย บอกว่า เหตุที่ได้ชื่อว่า “ทางผีเดิน” ก็เพราะในอดีตเส้นทางนี้จะใช้แห่ศพไปทำพิธีเผาหรือฝังที่ป่าช้านอกหมู่บ้าน เนื่องจากเป็นทางที่ใช้หามผีนี้เอง ชาวบ้านจึงพากันเรียกว่า “ทางผีเดิน” แต่ผู้อาวุโสหลายคนในหมู่บ้าน อาทิ พ่อใหญ่คำตา ศรีวงกต พ่อใหญ่สายบัว ดวงโศกและพ่อใหญ่คำพันธุ์ ดาวัน บอว่า ที่จริงแล้ว ชาวบ้านเชื่อกันว่า นี่คือนเส้นทางสัญจรของผีต่าง ๆ ที่อยู่ประจำหมู่บ้านใช้เดินทางไปมาหาสู่กัน เป็นทางข้างทางม้าที่ผีทั้งหลายใช้เป็นพาหนะสำหรับไปมาหาสู่กัน เป็นทางเดินของผีโดยเฉพาะ จึงเรียกกันว่า “ทางผี” หรือ “ทางผีเดิน”

ทางผีเดิน เป็นเส้นทางเก่าแก่ที่มีมาตั้งแต่อดีตแล้ว ผู้อาวุโสที่มีอายุ ๗๐ กว่าปีขึ้นไป ยืนยันว่า

ตั้งแต่จำความได้ก็เห็นทางนี้แล้ว พวกเขาเล่าว่าในสมัยก่อนทางผีเดินเป็นทางเดินที่ผ่านแนวป่า รกชฎ ปกคลุมด้วยป่าไผ่และต้นไม้หน้อยใหญ่ มีความกว้างไม่มากนัก สภาพก็เหมือนทางเกวียนโดยทั่วไป แต่บรรยากาศดูรกรกรน่ากลัว ประกอบกับชื่อที่ชาวบ้านเรียกกันว่าทางผี จึงทำให้รู้สึกว่าสถานที่แห่งนี้ดูลึกลับศักดิ์สิทธิ์ที่ไม่ค่อยมีใครกล้าเข้าไปจนจ้านัก

ทางผีเดินแห่งบ้านแห่ได้ เป็นสถานที่สำคัญที่สะท้อนให้เห็นถึงวิถีความเชื่อในเรื่องผีของคนในท้องถิ่นลุ่มน้ำชีอย่างเด่นชัด จากความเชื่อที่ว่าสถานที่ทุกหนแห่งในท้องถิ่นล้วนมีผีอยู่รักษา และผีเหล่านี้ก็เดินทางไปมาหาสู่สมาคมกันเช่นเดียวกับคนทั่ว ๆ ไป จึงมีทางเดินเฉพาะของผี ไม่ใช่ทางของคน ในเมื่อผีเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์และสามารถดลบันดาล

ให้เกิดเหตุร้ายเหตุดีได้ คนจึงต้องเคารพและยำเกรงผี สิ่งใดที่เป็นสมบัติของผี คนก็ไม่ควรละเมิดหรือทำให้ผีเกิดความรำคาญใจ

ด้วยความเชื่อเช่นนี้ ชาวบ้านจึงไม่กล้าทำสิ่งกีดขวางหรือล้อมรั้วบนทางเดินนี้ เพราะเชื่อว่าเป็น การกั้นทางผีผ่าน หากใครเกิดล้อมรั้วหรือปิดกั้น ก็จะทำให้เกิดเหตุเภทภัยล้มป่วยได้ ซึ่งปรากฏว่าที่ผ่านมามาจนถึงปัจจุบันยังไม่เคยมีชาวบ้านคนใดกล้าปิดเส้นทางสายนี้ พ่อใหญ่คำตา ศรีวงดอ อดีตเจ้าอาวาสวัดทองมงคล เล่าว่า ขนาดมีหน่อไม้งอกขึ้นบนทางผี ชาวบ้านบางคนที่มีที่ดินติดกับทางผีช่วงนั้นยังต้องไปขุดหน่อไม้ทิ้งออกไป เพราะเกรงว่าจะเป็นที่ยึดขวางการเดินทางของผีนั่นเอง

แม้ว่าจะเรียก"ทางผีเดิน" และมีข้อห้ามว่า ไม่ให้ผู้ใดทำสิ่งกีดขวางบนทางสายนี้ แต่ชาวบ้านในสมัยก่อนก็ใช้เส้นทางนี้สัญจรไปมาระหว่างหมู่บ้านกับนาไร่ เป็นทางตอนวัวควายออกไปเลี้ยงในทุ่งรวมทั้งเป็นเส้นทางไปมาระหว่างหมู่บ้านใกล้เคียงอีกด้วย

เมื่ออยู่ที่บ้านแห่ได้ เราจะเห็นทางผีเดินเป็นแนวทางที่ล้อมรอบหมู่บ้าน ทางบางช่วงอยู่ติดกับบ้าน

ภาพประกอบที่ ๔๔ ทางผีเดิน บ้านแห่ได้

เรือนของราษฎร ในปัจจุบันทางผิวดินได้เปลี่ยนสภาพไปจากเดิมค่อนข้างมาก คือมีการแผ้วทางให้เตียนโล่งและกว้างขึ้น รวมทั้งการปรับแต่งถมดินในตอนที่ผิวทางขรุขระ บางตอนก็มีการแปรสภาพเป็นถนนซีเมนต์ หรือไม้ก็ถมกรวดลูกรังเพื่อให้เป็นเส้นทางที่สะดวกสบายขึ้น โดยเฉพาะช่วงที่จากบ้านแห่ได้ไปบ้านคันจ้องนั้นกลายเป็นถนนติดต่อระหว่างหมู่บ้านไปแล้ว

การเปลี่ยนแปลงสภาพของทางผิวดิน เริ่มขึ้นตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๕๑๓ เป็นต้นมา และมีการพัฒนาครั้งใหญ่เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๗ เหตุผลสำคัญที่ทำให้มีการเปลี่ยนแปลงก็มาจากการ พัฒนาหมู่บ้านให้มีความเจริญ ทางผิวดินซึ่งเป็นเส้นทางสาธารณะ ก็ได้รับการพัฒนาให้กว้างขึ้นและสะอาดสะอ้านเพื่อให้คนในท้องถิ่นใช้เป็นเส้นทางสัญจรในหมู่บ้านและติดต่อกับชุมชนใกล้เคียง

แม้ว่าทางผิวดินจะเปลี่ยนสภาพจากเดิมไปอย่างมาก แต่ความเชื่อที่ว่า นี่คือน้ำของผี ห้ามมิให้ผู้ใดไปล่วงละเมิดก็ยังคงฝังแน่นอยู่ ความเชื่อในเรื่องนี้ถูกถ่ายทอดมายังคนรุ่นหลัง ซึ่งแม้แต่เด็ก ๆ ในหมู่บ้านก็ยังรู้สึกกลัว เมื่อเหยยถึงสถานที่แห่งนี้

ความเชื่อเรื่องทางผิวดินของชาวบ้านแห่ได้ เป็นความเชื่อที่แทบจะไม่มีมีการเปลี่ยนแปลงไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสถานที่และวันเวลาที่เปลี่ยนไป ความเชื่อนำไปสู่จารีตและแนวปฏิบัติ หากตัดความเชื่อในเรื่องนี้ออกไป เราอาจกล่าวได้ว่า บรรพบุรุษของชาวแห่ได้นั้นมีความหลักแหลมเป็นอย่างยิ่ง ที่สอนให้ลูกหลานเชื่อเรื่องทางผิวดิน โดยห้ามมิใคร่เข้าไปปิดกั้นหรือปลูกสร้างสิ่งกีดขวาง เพราะนี่คือกฎเหล็กอย่างหนึ่ง ที่ช่วยให้เส้นทางสาธารณะสายนี้ไม่ถูกบุกรุกจากชาวบ้านมาจนถึงทุกวันนี้

๖. วัดทองมงคล : วัดประจำหมู่บ้าน

132

วัดทองมงคล เป็นวัดประจำหมู่บ้านแห่ได้ ตั้งอยู่ที่บ้านแห่ได้ หมู่ที่ ๒ ตำบลแห่ได้ อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม สังกัดคณะสงฆ์ฝ่ายมหานิกาย มีเนื้อที่ ๗ ไร่ ๓ งาน ๑๐ ตารางวา มีที่ธรณีสงฆ์ จำนวน ๑ แปลง เนื้อที่ ๓ ไร่ ๓๐ ตารางวา ภายในวัดประกอบด้วย อุโบสถ ศาลาการเปรียญ ศาลาบำเพ็ญกุศลและปูชนียวัตถุอื่นๆ ตามเอกสารประวัติวัดของกรมการศาสนา ระบุว่า วัดนี้ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๒๒๕ เดิมชื่อวัดสระทอง เนื่องจากในบริเวณวัดมีสระน้ำและในสระมีบัวทองขึ้นอยู่หนาแน่น จึงเป็นที่มาของชื่อวัด แต่ชาวบ้านทั่วไปมักเรียกว่าวัดบ้านแห่ เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๓๒ ได้เกิดไฟไหม้วัด ทำให้กุฏิเสียหายสองหลัง ต่อมาจึงได้สร้างกุฏิขึ้นมาใหม่ ได้รับวิสุงคามสีมาเมื่อ วันที่ ๖ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๕๔๔

เนื่องจากวัดทองมงคลเป็นวัดเก่าแก่ประจำหมู่บ้าน จึงมีพระภิกษุที่ทำหน้าที่เจ้าอาวาสจากอดีตถึงปัจจุบันหลายรูปด้วยกัน เท่าที่ได้มีการบันทึกไว้มีดังนี้

รูปที่ ๑	พระเงิน วุฒิวโร (พ.ศ. ๒๒๒๕ - ๒๒๗๒)
รูปที่ ๒	พระพันธ์ ปัญญาโว (พ.ศ. ๒๒๗๒ - ๒๓๑๒)
รูปที่ ๓	พระผิว สันติโก (พ.ศ. ๒๓๑๒ - ๒๓๖๑)
รูปที่ ๔	พระทองดี เขมิโก (พ.ศ. ๒๓๖๑ - ๒๔๒๖)
รูปที่ ๕	พระศรีธรรมมา ธมฺมโร (พ.ศ. ๒๔๒๖ - ๒๔๘๘)
รูปที่ ๖	พระบุญตา ถาวโร (พ.ศ. ๒๔๘๘ - ๒๔๙๐)
รูปที่ ๗	พระมหาสฤติย์ ปภังโกโร (พ.ศ. ๒๔๙๐ - ๒๕๐๐)

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในลุ่มน้ำชิตอนกลาง

รูปที่ ๘	พระทองสุข (ไม่ทราบฉายา) (พ.ศ. ๒๕๐๐ - ๒๕๐๙)
รูปที่ ๙	พระจันทา ญาณโม (พ.ศ. ๒๕๐๐ - ๒๕๑๒)
รูปที่ ๑๐	พระขุนทอง (ไม่ทราบฉายา) (พ.ศ. ๒๕๑๒ - ๒๕๓๑)
รูปที่ ๑๑	พระสมาน อาภาโส (พ.ศ. ๒๕๓๑ - ปัจจุบัน)

วัดทองมงคลเป็นวัดเก่าแก่คู่บ้านแห่ใต้ เป็นสถานที่สำคัญที่เป็นศูนย์รวมทางจิตใจของชาวบ้าน ศูนย์กลางในการประกอบศาสนพิธีและงานบุญประเพณีต่างๆ นอกจากนี้แล้ว วัดทองมงคลยังมีโรงเรียนสอนปริยัติธรรม เปิดสอนเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๔๐ สำหรับให้พระภิกษุและสามเณรที่มาบวชเรียนได้ศึกษาธรรมะ

บ้านแห่ใต้ จึงเป็นชุมชนในท้องถิ่นลุ่มน้ำชิตอนกลางอีกแห่งหนึ่ง ที่มีความเป็นอยู่เกี่ยวข้องกับสถานที่สำคัญอันเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติอย่างแนบแน่น ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านแห่ใต้ส่วนใหญ่มีความสัมพันธ์อันเครือญาติกันค่อนข้างสูง ทั้งนี้เพราะมีรากเหง้าที่มาจากบรรพบุรุษกลุ่มเดียวกัน โดยสภาพพื้นที่ทำเลที่ตั้งหมู่บ้านค่อนข้างอุดมสมบูรณ์ด้วยแหล่งน้ำ ซึ่งเป็นปัจจัยสำคัญในการผลิต ทำให้ชาวแห่ใต้มีฐานะเป็นอยู่ค่อนข้างดี และแสวงหาแนวทางทำมาหากินให้สอดคล้องกับทรัพยากรที่มีอยู่อย่างเหมาะสม เช่นการเลี้ยงปลาและการเพาะพันธุ์ปลาสวย เป็นอาชีพที่สร้างรายได้ให้กับคนในท้องถิ่นเป็นอย่างดี

ในมิติทางด้านวัฒนธรรมนั้น ชาวแห่ใต้เป็นคนที่ยังมีความเชื่อในเรื่องผี อันเป็นความเชื่อดั้งเดิมอยู่มาก ชาวบ้านเชื่อว่าสถานที่สำคัญแต่ละแห่งเป็นพื้นที่ของผี ชาวบ้านผู้เป็นลูกหลานของผีสามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้ แต่ต้องปฏิบัติตามกฎเกณฑ์จารีตที่ยึดถือกันมา กฎเกณฑ์จารีตเหล่านี้ยังคงอยู่อย่างเข้มข้น แม้ว่าสถานที่สำคัญหลายแห่งได้เปลี่ยนสภาพไปจากเดิมก็ตาม

แม้ว่าจะมีรากฐานความเชื่อและชนบประเพณีดั้งเดิมอย่างเหนียวแน่น แต่คนในท้องถิ่นบ้านแห่ใต้ก็พร้อมรับกับความเปลี่ยนแปลงและการพัฒนาที่เห็นว่ ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ของพวกเขาดีขึ้น

อย่างไรก็ตาม สิ่งที่ชาวบ้านยึดถือเชื่อมั่นอย่างมากก็คือ การเปลี่ยนแปลงใด ๆ ก็ตาม ที่เกี่ยวข้องกับสถานที่สำคัญ จะต้องมาจากความยินยอมพร้อมใจของคนในท้องถิ่น โดยผ่านการระบวณการแสดงประชามติที่อิงอยู่บนหลักการของประชาธิปไตย ความเป็นเครือญาติ และโลกทรรศน์ที่หลอมรวมจากพื้นฐานความเชื่ออุดมการณ์ของพุทธและผี

สถานที่สำคัญบ้านคุยโพธิ์-กุดน้ำใส **

บ้านกุดน้ำใสและบ้านคุยโพธิ์ตั้งอยู่ในตำบลหัวขวาง อำเภอโกสุมพิสัย โดยบ้านกุดน้ำใสตั้งอยู่หมู่ที่ ๑๙ มีนายลำปาง ดวงทองหลาย เป็นผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน มีประชากรประมาณ ๒๕๑ ครัวเรือน

** ข้อมูลเกี่ยวหมู่บ้านและสถานที่สำคัญในท้องถิ่นบ้านกุดน้ำใส คุยโพธิ์ ได้จากการออกเก็บข้อมูลภาคสนามในเขตโกสุมพิสัย (ผู้วิจัยจะเรียกว่า “บันทึกสนามโกสุมพิสัย”) ระหว่างวันที่ ๓-๖ ธันวาคม ๒๕๔๔ และการออกไปจัดทำเวทีการเรียนรู้ร่วมกันกับชาวบ้านเมื่อวันที่ ๖ เมษายน ๒๕๔๖ (ดูรายชื่อผู้ให้ข้อมูลสำคัญบ้านกุดน้ำใส-คุยโพธิ์ท้ายบท)

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในลุ่มน้ำชีตอนกลาง

ส่วนบ้านคุยโพธิ์ตั้งอยู่ในหมู่ที่ ๑๕ มีจำนวนครัวเรือน ๑๖๕ ครัวเรือน ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบันคือ นายไชยสิริบัติ เดิมหมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้เคยเป็นหมู่บ้านเดียวกัน แต่ถูกแยกออกเป็นสองหมู่บ้านตามเหตุผลของทางการ ที่เห็นว่าจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น บ้านกุดน้ำใสแยกออกมาจากบ้านคุยโพธิ์ในปี พ.ศ. ๒๕๓๘ และตั้งชื่อหมู่บ้านใหม่ว่า "บ้านกุดน้ำใส" ตามชื่อของวัดป่ากุดน้ำใส ซึ่งเป็นวัดอีกวัดหนึ่งที่เคยอยู่ในบ้านคุยโพธิ์มาก่อน

โดยพื้นที่สองหมู่บ้านนี้ตั้งอยู่ติดกัน มีบ้านเรือนของราษฎรปลูกอยู่หนาแน่น สภาพบ้านเรือนโดยทั่วไปตั้งกระจุยอยู่เป็นกลุ่ม มีวัดคุยโพธิ์เป็นศูนย์กลางหมู่บ้าน พื้นที่ทำกินจะอยู่รอบ ๆ หมู่บ้าน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นที่นา อยู่ในที่ลุ่ม

มีน้ำขังแทบตลอดปี เพราะมีคลองชลประทานตัดผ่าน ชาวบ้านสามารถใช้น้ำจากคลองดังกล่าวในการเกษตร อาชีพหลักของชาวบ้านคือการทำนา ซึ่งสามารถทำได้ทั้งนาปรังและนาปี นอกนั้นก็เป็นแรงงานรับจ้าง อาชีพเสริมที่ทางหมู่บ้านกำลังส่งเสริมในขณะนี้คือการท่องเที่ยว ซึ่งใช้กักที่ชาวบ้านปลูกตามริมคลองชลประทานและหัว

ภาพประกอบที่ ๔๕ ต้นโพธิ์ใหญ่กลางหมู่บ้าน
สัญลักษณ์บ้านคุยโพธิ์

134

ไร่ปลายนา ส่วนปัญหาหลักของหมู่บ้านคือสภาพดินเค็ม ไม่สามารถสูบน้ำได้ดินขึ้นมาใช้ประโยชน์ได้ เนื่องจากมีปริมาณเกลือใต้ดินอยู่เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านได้อาศัยน้ำจากคลองชลประทานเป็นหลัก แต่ในหน้าแล้ง หากทางชลประทานไม่ปล่อยน้ำมา ชาวบ้านก็ประสบปัญหาขาดแคลนน้ำบริโภค

ดังนั้นอาจกล่าวได้ว่า หมู่บ้านทั้งสองแห่งนี้เป็นชุมชนทางวัฒนธรรมเดียวกัน คนในสองหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กันในแง่ของความเป็นมา ความผูกพันขั้นพื้นฐาน มีระบบความเชื่อและยึดถือขนบประเพณีเดียวกัน รวมทั้งใช้สถานที่สำคัญในท้องถิ่นร่วมกัน การแยกหมู่บ้าน ออกเป็นสองหมู่บ้านเป็นเพียงเหตุผลทางการปกครองที่กำหนดโดยระบบราชการเท่านั้น

บ้านคุยโพธิ์และบ้านกุดน้ำใสเป็นชุมชนเก่าแก่อีกชุมชนหนึ่ง ในพื้นที่ตำบลหัวขวาง ซึ่งมีอายุร้อยปีขึ้นไป หลวงปู่แสง รัตนวิมลโน เจ้าอาวาสวัดคุยโพธิ์คนปัจจุบัน หลวงพ่อชาติเจริญ ชาครี พระภิกษุลูกวัด พ่อใหญ่ลี สีโมรส ผู้อาวุโสประจำหมู่บ้านและอดีตผู้ใหญ่บ้าน เล่าถึงความเป็นมาของหมู่บ้านว่า น่าจะก่อตั้งขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๖ โดยคนกลุ่มแรกที่มาบุกเบิกตั้งหมู่บ้านส่วนใหญ่อพยพมาจากบ้านผ่า อำเภอบางบาล จังหวัดร้อยเอ็ด ผู้นำในการอพยพคนสำคัญคือนายแก้ว ดวงตา และนายโว

นางสิงห์ แสนบุราณ ได้รวบรวมสมัครพรรคพวกจำนวน ๔ ครอบครัว เข้ามาตั้งถิ่นฐานที่บ้านแห่ได้ก่อน จากนั้นจึงได้ย้ายมาหาที่ทำเลใหม่ที่ริมแหล่งน้ำชื่อ “กุดต่าง” หรือ “กุดน้ำใส” ในปัจจุบัน เนื่องจากเห็นว่า เป็นทำเลที่มีความเหมาะสมต่อการตั้งบ้านเรือน มีที่ดินอุดมสมบูรณ์และมีหนองน้ำขนาดใหญ่ เหมาะแก่ การเพาะปลูกทั้งยังมีสัตว์ป่าอยู่ชุกชุม พวกเขาพากันเรียกชื่อหมู่บ้านแห่งใหม่นี้ว่า “บ้านคุยโพธิ์” ซึ่งเป็นชื่อ ที่เรียกตามสภาพภูมิศาสตร์ของหมู่บ้านที่อยู่ในทำเล ที่เป็นที่เนิน (คำว่า “คุย” ในภาษาอีสาน หมายถึงที่ เนินหรือที่ดอน) และในบริเวณนั้นมีต้นโพธิ์ขึ้นอยู่จำนวนมาก ต้นโพธิ์ใหญ่เหล่านี้ต่อมาได้กลายเป็นสัญลักษณ์ ของหมู่บ้าน ปัจจุบันเหลือปรากฏให้เห็นอยู่ใจกลางหมู่บ้านประมาณ ๕ ต้น

เมื่อแรกตั้งหมู่บ้านนั้น บ้านคุยโพธิ์ขึ้นต่อตำบลเขื่อน อำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม มีนาย แก้ว ดวงตา เป็นผู้ใหญ่บ้านคนแรก จนถึงปัจจุบันมีผู้ใหญ่บ้านมาแล้วจำนวน ๔ คน ต่อมาจึงย้ายมาขึ้น กับตำบลหัวขวางจนถึงทุกวันนี้

ต่อมาเมื่อถึงปี พ.ศ. ๒๕๓๔ เมื่อมีการจัดตั้งสภาตำบล ตามนโยบายกระจายอำนาจการปกครอง ของทางการ บ้านคุยโพธิ์จึงถูกแบ่งออกเป็นสองหมู่บ้าน ดังที่กล่าวมาแล้ว

จะเห็นได้ว่าชาวบ้านกลุ่มแรก ๆ ที่มานุกเบิกตั้งถิ่นฐาน ณ บ้านคุยโพธิ์ มีที่มาจากเขตลุ่มน้ำชี ตอนกลาง คือในเขตอำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด สถานที่แรกที่มาพักก่อนจะมาที่นี่คือบ้านแห่ได้ จึงอาจกล่าวได้ว่า หมู่บ้านทั้งสองแห่ง คือบ้านกุดน้ำใส-คุยโพธิ์และบ้านแห่ได้ มีที่มาจากถิ่นฐานเดียวกัน ส่วนการเคลื่อนย้ายมาหาทำเลใหม่ก็ได้เลือกเอาภูมิประเทศที่มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ คือบริเวณกุดน้ำใส ซึ่งในอดีตเป็นพื้นที่ที่มีปัจจัยเอื้อต่อการตั้งชุมชนเป็นอย่างมาก

135

บ้านคุยโพธิ์และบ้านกุดน้ำใส เป็นหมู่บ้านที่แปลกกว่าหมู่บ้านอื่น ๆ ในบริเวณลุ่มน้ำชีตรงที่ไม่มี ฝัปลาและดอนปลูตาในหมู่บ้าน พ่อใหญ่ลี สีโมรส อายุ ๗๕ ปี ผู้อาวุโสประจำหมู่บ้านเล่าว่า เดิมนั้นก็มี ความเชื่อในเรื่องฝัปลา และมีป่าดอนปลูตาประจำหมู่บ้านเช่นเดียวกัน โดยป่าดอนปลูตาแต่เดิมอยู่ติดกับกุด น้ำใสและชาวบ้านจะยำเกรงฝัปลาอย่างมาก แม้แต่จะลงไปหาปลาก็ต้องขออนุญาตปลูตาเสียก่อน ไม่เช่นนั้น จะถูกจระเข้ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นบริวารของฝัปลาทำร้ายเอาได้

ต่อมาได้เกิดโรคห่าระบาดขึ้นในหมู่บ้าน ผู้คนล้มตายเพราะโรคภัยนี้จำนวนมาก ชาวบ้านพากัน ไปบนบานศาลกล่าวให้ฝัปลาช่วยเหลือ แต่ก็ไม่มีอะไรดีขึ้น ชาวบ้านก็ยังป่วยและล้มตายลงเรื่อย ๆ พวกเขา จึงเริ่มสงสัยและเคลือบแคลงในอำนาจของปลูตาว่ามีจริงหรือไม่ หากมีจริงแล้วทำไมจึงปล่อยให้ชาวบ้านต้อง ประสบกับหายนะเช่นนี้ บางคนถึงกับเชื่อว่า เพราะฝัปลาซึ่งเป็นผีคุ้มครองหมู่บ้าน ไปสมคบกับฝัปลาและนำ โรคภัยมาสู่หมู่บ้าน ซึ่งถือว่าเป็นครั้งแรกที่ความศรัทธาในฝัปลาของคนบ้านคุยโพธิ์ เริ่มคลอนแคลนและ ชาวบ้านเริ่มตั้งข้อสงสัยกับอำนาจและบทบาทของสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน

ประกอบกับในเวลาต่อมา คือเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ได้เกิดอุทกภัยครั้งใหญ่ในจังหวัดมหาสารคาม ห้วยหนองคลองบึงและแหล่งน้ำธรรมชาติหลายแห่ง เริ่มเปลี่ยนสภาพ เพราะผลกระทบจากน้ำท่วมใหญ่ กุดน้ำใสซึ่งเป็นหนองน้ำใหญ่ในบ้านคุยโพธิ์ก็ได้รับผลกระทบในครั้งนี้ จากหนองน้ำที่ลึกและกว้างใหญ่ก็

“หลวงปู่จันทร์ทวปณี พ่อใหญ่ลี สีโมรส เล่าว่า เป็นคนที่มีพื้นเพอยู่ในบ้านคุยโพธิ์ ต่อมาได้อุปสมบทและเดินทางออกธุดงค์ไปตามที่ ต่าง ๆ เป็นพระภิกษุที่มีวัตรปฏิบัติน่าเลื่อมใส ชาวบ้านจึงพร้อมใจกันนิมนต์ให้มาอยู่ในหมู่บ้าน

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในลุ่มน้ำชิตอนกลาง

กลายเป็นหนองน้ำตื้นเขิน จะเห็นที่เคยมีอยู่ก็หนีไปกับน้ำจนหมด “กุดน้ำใส” และ “ปูดากุดน้ำใส” จึงค่อย ๆ หมดความสำคัญลงไป ประจวบกับในขณะนั้นมีพระพุทธรูปหนึ่ง คือหลวงพูนันทา ปกสุสโร ** ได้จาริกธรรมารมผ่านมาบำเพ็ญเพียรอยู่ในหมู่บ้าน ชาวบ้านเห็นวัดปฏิบัติอันงดงามของภิกษุรูปนี้จึงเกิดความเลื่อมใสศรัทธา หลวงปู่ได้สั่งสอนธรรมะและชี้หลักของพุทธธรรมจนชาวบ้านค่อย ๆ เลิกนับถืออำนาจศักดิ์สิทธิ์คือผีปูด้า และหันไปนับถือพระสงฆ์แทน กระทั่งยกป่าดอนปูด้าให้หลวงปู่ตั้งเป็นวัดปากกุดน้ำใสตั้งแต่นั้นมา

แม้ว่าบ้านคุดไธร์จะถูกแบ่งออกเป็นสองหมู่บ้านคือบ้านคุดไธร์และบ้าน กุดน้ำใส ก็เป็นการแบ่งเพราะเหตุผลและรูปแบบการปกครองของราชการเท่านั้น แต่ในความเป็นจริงแล้วทั้งสองหมู่บ้านคือพื้นที่ทางวัฒนธรรมเดียวกัน

สถานที่สำคัญในท้องถิ่นของบ้านคุดไธร์และบ้านกุดน้ำใสส่วนใหญ่เป็นสถานที่ที่เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ ซึ่งมีความเกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นเป็นอย่างมาก ทั้งในแง่ของการทำมาหากิน ความเชื่อ ตลอดจนขนบประเพณีต่าง ๆ สถานที่สำคัญมีดังนี้

๑. กุดน้ำใส : “พอมีหนี่แช่กัหนี่น้ำ”

กุดน้ำใส เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีความสำคัญต่อคนในบ้านคุดไธร์และบ้าน กุดน้ำใสมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ในอดีตกุดน้ำใสคือตัวกำหนดในการเลือกทำเลตั้งถิ่นฐาน ของกลุ่มคนที่อพยพมาตั้งรกรากในหมู่บ้านนี้ เดิมทีนั้นชาวบ้านเรียก กุดน้ำใสว่า “โขงกุดน้ำใส” แต่ต่อมาเปลี่ยนมาเรียกว่า “กุดน้ำใส” เพราะเห็นว่า น้ำในกุดแห่งนี้มีความใสสะอาดมากกว่าน้ำในแหล่งน้ำอื่น ๆ

หลวงปู่แสง รัตนวณฺโณ เจ้าอาวาสวัดคุดไธร์ในปัจจุบันบอกว่าในอดีต กุดน้ำใสชื่อว่า “โขงกุดน้ำใส” เป็นแหล่งน้ำขนาดใหญ่ มีเนื้อที่ประมาณ ๓๐๐ ไร่ มีน้ำขังตลอดปีและทุกชุมไปด้วยสัตว์น้ำ รวมทั้งจระเข้หรือ “แช่” ก็มีอยู่ในกุดแห่งนี้เป็นจำนวนมาก ชาวบ้านเชื่อว่า จระเข้คือบริวารของ “ปูดากุดน้ำใส” ซึ่งเป็นผีปูด้าที่ดูแลรักษาประจำหมู่บ้าน ความชุมของจระเข้นั้นว่ากันว่า ถึงขนาดมาขโมยปลาใน “ซูด” ** ที่ชาวบ้านไปดักไว้ อยู่เนือง ๆ หลวงพ่อเจน ภิภุในวัดคุดไธร์ เล่าว่า ครั้งหนึ่งสมัยที่ตนยังเป็นฆราวาส ได้ไปจับปลาในกุดน้ำใส เจอจระเข้หรือ “แช่” กำลังกินปลาในซูดอยู่พอดี เลยใช้มีดฟันถูกจระเข้จนหางขาด แต่จระเข้หนีไปได้ ตนเลยเอาหางจระเข้มาปิ้งกิน ต่อมาชาวบ้านก็ยังเคยยิงได้อีกหลายตัว

นอกจากจะมีปลาและจระเข้ชุมแล้ว ในอดีตบริเวณรอบ ๆ กุดเต็มไปด้วยป่าไผ่ ชาวบ้านในหมู่บ้านและท้องถิ่นใกล้เคียงพากันมาใช้ประโยชน์จากกุดน้ำใส ทั้งเป็นแหล่งน้ำดื่ม น้ำใช้ ถึงแม้จะมีปลาชุม แต่ชาวบ้านก็ไม่นิยมมาหาปลาที่นี่ เพราะเชื่อว่าปลาในกุดน้ำใส นั้น “กินบ่ได้ กินก็ตาย” ที่เป็นเช่นนั้นเพราะมีเจ้าที่แรงมาก ชาวบ้านเลยกลัวไม่กล้าไปจับปลา แต่บางคนบอกว่า ที่ชาวบ้านไม่ไปจับปลาที่กุดน้ำใส เพราะ น้ำในบึงนี้ลึกมาก และเต็มไปด้วยวัชพืชนานาชนิด ทำให้ไม่สามารถจับปลาได้สะดวก หากจะจับปลาชาวบ้านก็จะไปจับตามแหล่งน้ำอื่น ๆ ประโยชน์ที่ชาวบ้านได้รับจากกุดน้ำใสจึงเป็นแหล่งน้ำจืดที่ใช้ในการอุปโภคบริโภคเป็นหลัก

** สารานุกรมภาษาไทย-อีสาน-อังกฤษ ฉบับดร.ปรีชา หินทอง อธิบายคำว่า “ซูด” ว่า เป็นเครื่องมือดักปลาชนิดหนึ่ง สานด้วยหวายหรือเครือซูด

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในลุ่มน้ำชีตอนกลาง

“ตามประเพณีเฮ็ดสืบบ้านสืบเมียงมาตุโดนหลายปีแล้วกะ น้ำในก็กินอาศัยอยู่หั้นแหละ บ่อน้ำก็ยังมี ขุดสร้างก็บ่ได้กิน กินน้ำกุดน้ำใสนี้แหละ กินเลี้ยงลูกเลี้ยงเต้ามาเป็นบ้านเป็นเมืองจนท่อนี้แหละ” พ่อใหญ่ นาย เลี้ยงเลิง อายุ ๘๐ ปี กล่าวถึงการให้ประโยชน์จากกุดน้ำใสของชาวบ้านในอดีตให้ฟังว่า เป็นแหล่งน้ำสำคัญแห่งเดียวที่คนหมู่บ้านได้ใช้ประโยชน์มาโดยตลอด

ชาวบ้านคุยโพธิ์ในอดีตมีความเชื่อว่า กุดน้ำใสแห่งนี้มีผีปูดาคุ่มครอง คือ“ปูดากุดน้ำใส” ว่ากันว่า ผีปูดากุดน้ำใสแรงมาก เป็นที่ยำเกรงของชาวบ้าน เป็นอย่างมาก

“ตามที่ผมได้ฟังเล่าณะ ใครไปหักหน่อไม้อะไรนี้ ก็ขัดหน่อไม้ลงมานั้นแหละ”

พงษ์มิตร ศรีโมรส อายุ ๔๔ ปี บุตรชายของ พ่อใหญ่ลี ศรีโมรส เล่าให้ฟัง ถึงกิตติศัพท์ของผีเจ้าที่แห่งกุดน้ำใส ว่าขนาดชาวบ้านบางคนเข้าไปเก็บหน่อไม้ในป่าไผ่บริเวณรอบ ๆ กุดน้ำใส ยังถูกผีหักหน่อไม้ขว้างใส่ด้วยซ้ำไป

138

ภาพประกอบที่ ๔๗ กุดน้ำใส บ้านคุยโพธิ์ รกและชาวบ้านต้อง
การให้มีการขุดลอก แต่ขาดงบประมาณ

ในอดีต กุดน้ำใสจึงไม่เพียงแต่เป็นสถานที่ที่ใช้ประโยชน์ในการดำรงชีวิตของชาวบ้านเท่านั้น แต่ยังถือเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของหมู่บ้าน หากใครไปล่วงล้ำหรือลบหลู่ก็จะเกิดเหตุเภทภัยขึ้นกับตัวเองได้ด้วยความเชื่อเช่นนี้กระมัง จึงทำให้กุดน้ำใสยังคงสภาพเป็นป่าอยู่จนถึงปัจจุบัน

ความเปลี่ยนแปลงของกุดน้ำใสเกิดขึ้นในปี พ.ศ. ๒๕๒๑ ซึ่งเป็นปีที่เกิดน้ำท่วมใหญ่เป็นบริเวณกว้าง

*** “สนม” เป็นพืชพันธุ์ชนิดหนึ่ง เกิดในน้ำ เกาะกันเป็นกลุ่มลอยเป็นแพอยู่เหนือน้ำ

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในลุ่มน้ำชีตอนกลาง

ในภาคอีสานตอนกลาง ตะกอนและดินโคลนที่มากับน้ำทำให้กุดน้ำใสเปลี่ยนสภาพจนดินแข็งจนทำให้เกิดวัชพืชชนิดหนึ่งที่เรียกกันว่า "สนม" ขึ้นอยู่ในบึงเป็นจำนวนมาก การเกิดขึ้นของหญ้าสนมนี้เองที่ทำให้กุดน้ำใสแปรสภาพจากแหล่งน้ำที่เนื้อที่กว้างใหญ่เหลืออยู่เพียง ๔๐ ไร่ และพื้นที่รอบ ๆ ก็ตื้นเขินกลายเป็น

ภาพประกอบที่ ๔๔ บริเวณที่ชาวบ้านกำลังก่อสร้างที่ทำการประปาหมู่บ้าน
ริมกุดน้ำใส

ทุ่งเลี้ยงสัตว์ไปในที่สุด เมื่อสภาพของกุดน้ำใสเปลี่ยนไป ความเชื่อในเรื่องผีปอบตาของชาวบ้านค่อย ๆ เลือนหายไปด้วย ชาวบ้านกุดน้ำใสคนหนึ่งกล่าวอย่างติดตลกว่า ว่า "พอมันนี้แซ่กนี้หน้า" (พอมันนี้จะแซ่กนี้ไปด้วย)

แม้ความเชื่อในเรื่องผีและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำกุดน้ำใสจะ

139

เลือนหายไปจากความเชื่อของชาวบ้าน แต่สถานที่แห่งนี้ก็ยังมีสภาพที่ไม่เปลี่ยนไปจากอดีตมากนัก กล่าวคือ จากการเข้าไปสำรวจของผู้วิจัย พบว่า กุดน้ำใสทุกวันนี้ยังคงสภาพของลำห้วยโบราณ ที่ปกคลุมไปด้วยวัชพืชนานาชนิด ตั้งแต่สนม กก บอน ผักตบชวา และบัวจั้นแทบจะไม่เห็นผิวน้ำ แต่สิ่งที่ยังคงแสดงถึงเอกลักษณ์อย่างเด่นชัดก็คือ น้ำในบึงยังใสสะอาดและไม่เคยแห้งขอดทั้งปี สิ่งที่เปลี่ยนไปจากเดิมอยู่บ้างก็คือ มีความตื้นเขิน และเนื้อที่ของบึงลดลง ส่วนบริเวณ รอบ ๆ นั้นยังคงปกคลุมด้วยป่าและพงหญ้า มีต้นไคร้ขึ้นอยู่เป็นหย่อม ๆ สลับกับป่าไผ่และไม้เบญจพรรณไปจนถึงบริเวณที่เป็นบึงเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านได้อาศัยตัดไม้และหาของป่า เช่น หน่อไม้ ผักหน่อและแม้แต่การตีผึ้ง ส่วนการจับปลานั้นแทบจะไม่มีทางเป็นไปได้เลย เนื่องจากความรุดรังที่กล่าวมาแล้ว

ทุกวันนี้ชาวบ้านกุดน้ำใสและบ้านคุยโพธิ์ต่างต้องการขุดลอกกุดน้ำใส ให้เป็นแหล่งน้ำประปาหมู่บ้าน เพื่อใช้ในการบริโภคอุปโภค โดยเฉพาะในหน้าแล้งซึ่งไม่ค่อยมีน้ำชลประทาน นอกจากนี้ยังจะได้ใช้เป็นแหล่งผลิตน้ำประปาของหมู่บ้าน ซึ่งขณะนี้เริ่มมีการดำเนินการไปบ้างแล้ว เพราะได้รับจัดสรรงบประมาณจากทางราชการ

อย่างไรก็ตาม พงษ์มิตร ศรีไมร อธิการกรรมการสภาตำบลบอกว่า ทางหมู่บ้านพยายามของบประมาณจากทางราชการเพื่อขุดลอกทุกปี แต่ก็ไม่เคยได้ แต่พวกเขาก็เฝ้ารอด้วยความหวังว่า หากทางการได้รับทราบปัญหาที่แท้จริงแล้วก็คง จัดสรรงบประมาณมาให้สักวันหนึ่ง และหากวันนั้นเป็นจริงขึ้นมา เชื่อว่ากุดน้ำใส จะกลับมาจะมีบทบาทต่อการดำเนินชีวิตของชาวบ้านกุดน้ำใส-คุยโพธิ์หลายด้านด้วยกัน เป็นต้นว่า มีน้ำใช้อุปโภคบริโภค โดยเฉพาะการผลิตน้ำประปาหมู่บ้าน ผลประโยชน์ที่ตามมาอีกอย่าง

ก็คือ จะช่วยลดปัญหาการระบาดของโรคไข้เลือดออกในกลุ่มนักเรียนและชาวบ้าน เนื่องจากโรงเรียนบ้านคุยโพธิ์ตั้งอยู่ใกล้บริเวณปากดุน้ำใส ซึ่งเป็นที่เพาะพันธุ์ยุงลายเป็นอย่างดี เนื่องจากรกและมีน้ำท่วมขัง แต่ถ้าขุดลอกและปราบพื้นที่รอบ ๆ ให้โล่งเตียน จะช่วยลดปัญหาการแพร่พันธุ์ของยุงลายลงได้ นอกจากนี้แล้ว พงษ์มิตร ศรีไมรต ยังหวังว่า เมื่อมีการปรับปรุงพื้นที่บริเวณนี้แล้ว ในอนาคตอาจจะจัดเป็นสถานที่ท่องเที่ยวและจัดงานประเพณีต่าง ๆ ของหมู่บ้าน เช่นบุญแข่งเรือ หรือกิจกรรมอื่น ๆ

๒. ห้วยอีดู่ : “ไผ่อยากได้ปลาก็หาเอาโลด”

พื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนกลางในเขตอำเภอโกสุมพิสัย จังหวัดมหาสารคาม มีลำนํ้าธรรมชาติที่เป็นสาขาของแม่น้ำชีอยู่จำนวนมาก ลำนํ้าเหล่านี้ไหลผ่านพื้นที่ต่าง ๆ และชาวบ้านในแต่ละท้องถิ่นมักจะตั้งชื่อเรียกเฉพาะออกไป ซึ่งเป็นชื่อที่รู้จักกันดีในถิ่นนั้น ๆ

ห้วยอีดู่ เป็นลำห้วยขนาดใหญ่ ที่เกิดขึ้นตามสภาพธรรมชาติอีกสายหนึ่งในท้องถิ่นบ้านคุยโพธิ์และกุดน้ำใส มีเส้นทางไหลผ่านมาหลายพื้นที่ ช่วงที่ผ่านบ้านคุยโพธิ์-กุดน้ำใส ชาวบ้านเรียกว่า “ห้วยอีดู่” จากนั้นไหลผ่านแหล่งน้ำหลายแห่งเป็นเส้นทางรูปโค้งพระจันทร์เสี้ยว เช่น เลิงเปือย ห้วยเจียง หนองแซ่ หนองบักห่าง กุดบึงโดน ห้วยจอก หนองฮะ หนองลาดก่อนจะไปลงน้ำชีในที่สุด ห้วยอีดู่เป็นแหล่งน้ำที่รองรับน้ำซึ่งไหลมาจากหมู่บ้านต่าง ๆ ลงสู่แม่น้ำชี ทำให้ห้วยแห่งนี้มีปริมาณน้ำมาก และมีปลาชุกชุมมากอีกแห่งหนึ่ง เพราะมีการไหลเวียนของปลาจากแหล่งน้ำในทุ่งกับแม่น้ำชี ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของพันธุ์ปลาในลำน้ำนี้เอง จึงได้กลายมาเป็นชื่อเรียกของลำห้วยในที่สุด

หลวงพ่อดาจิเจริญ ชาคอโร พระภิกษุแห่งวัดวัดคุยโพธิ์เล่าถึงที่มาของชื่อ “ห้วยอีดู่” ว่าเนื่องจากในอดีตลำห้วยแห่งนี้มีปลาชุกชุมมาก ชาวบ้านจับมาทำปลาร้าเท่าไรก็ใส่ “ดู่” (ดอง) ได้ไม่หมด จึงเรียกกันว่า “ห้วยอีดู่” แต่ในมา

140

เนื่องจากห้วยอีดู่ได้ชื่อว่าเป็นแหล่งน้ำที่มีปลาชุกชุมเป็นอย่างมาก จึงทำให้เป็นที่รู้จักของคนในท้องถิ่นอย่างกว้างขวาง พ่อใหญ่่นาย เลี้ยงเลิง ซึ่งในอดีตเป็นคนหาปลาประจำหมู่บ้าน เล่าว่า ชาวบ้านที่มาจับปลาในห้วยอีดู่ นั้น มีทั้งคนในหมู่บ้านและที่มาจากท้องถิ่นอื่น ๆ เช่น จากอำเภอกะนวน จังหวัดขอนแก่น จากอำเภอบรบือ และอำเภอยะยี่น จังหวัดมหาสารคาม ส่วนใหญ่จะมากันในช่วงฤดูเกี่ยวข้าวประมาณเดือนพฤศจิกายนเป็นต้นไป ในการเดินทางมาหาปลาที่ห้วยอีดู่ นั้น มีทั้งที่มาพักอยู่หลายวันและมาแบบเข้าไปเย็นกลับ ปลาที่จับได้มีทุกชนิด ห้วยอีดู่จึงเปรียบเสมือนแหล่งอาหารของคนในท้องถิ่นบ้านกุดน้ำใสคุยโพธิ์และท้องถิ่นอื่น ๆ ก็ว่าได้

เนื่องจากห้วยอีดู่เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติ จึงเป็นพื้นที่สาธารณะที่ชาวบ้านมาใช้ประโยชน์ร่วมกันโดยไม่จำกัดพื้นที่ ประกอบกับการที่ปลาในห้วยมีการไหลเวียนอยู่ตลอดปี จึงไม่มีการกีดกันคนจากที่อื่น ๆ ชาวบ้านคุยโพธิ์บอกว่า ในการมาจับปลาในห้วยอีดู่ก็ไม่มีการกำหนดหรือข้อกำหนดใด ๆ จึงเข้าทำนองว่า “ไผ่อยากได้ปลาก็มาหาเอาโลด” ดังนั้น จึงเป็นช่องทางให้กับชาวบ้านที่เห็นแก่ตัวบางรายใช้วิธีการจับปลาที่ไม่เหมาะสม เช่น ใช้ยาเบื่อ หรือไม่ใช้ไฟฟ้าช็อต

การเข้ามาจับปลาในห้วยอีดู่ดำเนินมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ชาวบ้านกุดน้ำใส-คุยโพธิ์ที่เป็นพ่อบ้านแทบทุกคนมีประสบการณ์เคยไปหาปลาที่ห้วยอีดู่แทบทั้งสิ้น แม้ว่าในทุกวันนี้จำนวนปลาจะลดน้อย

ลงไปบ้าง แต่ปลาก็ยังมีให้หาสามารถนำไปเป็นอาหารเลี้ยงครอบครัวได้ จึงอาจกล่าวได้ว่า ห้วยอีดู่มีความเกี่ยวข้องกับวิถีการดำรงชีวิตของคนในท้องถิ่นอย่างแนบแน่น

นอกจากเป็นแหล่งน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยสัตว์น้ำและปลาชนิดต่าง ๆ แล้ว สองฟากฝั่งลำห้วยอีดู่ในอดีตก็เต็มไปด้วยพันธุ์ไม้ต่าง ๆ เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ป่าและนกนานาชนิด รวมทั้งของป่าที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปเก็บหามาเลี้ยงชีพได้ นอกจากนี้แล้ว ก็ยังได้ใช้น้ำในลำห้วยเพื่อการปลูกพืชผักสวนครัวและใช้เลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านที่มีที่ดินติดกับห้วยอีดู่จะใช้เครื่องสูบน้ำขึ้นมาเพื่อรดผักสวนครัว และเมื่อมีการทำนาปรังในเวลาต่อมา ห้วยอีดู่ก็กลายเป็นแหล่งน้ำสำรองที่สำคัญของชาวบ้านในแถบถิ่นนี้

พงษ์มิตร ศรีโมรส อดีตกรรมการสภาตำบลและคนหนุ่มผู้สนใจเรื่องราวของท้องถิ่นมากผู้หนึ่งชี้แจงเรื่องนี้ว่า “แม้ว่าพื้นที่บริเวณนี้จะได้รับน้ำชลประทาน แต่ทางชลประทานก็มีการปิดน้ำเป็นช่วง ๆ เช่นในช่วงทำนาปรัง หลังจากปล่อยน้ำให้ระยะหนึ่งทางการจะปิดน้ำเพื่อซ่อมคลอง ดังนั้นชาวบ้านจึงอาศัยสูบน้ำจากห้วยอีดู่เป็นการทดแทน ช่วยแก้ปัญหาขาดน้ำได้เยอะ”

แม้ว่าห้วยอีดู่จะไม่มีศาลหรือ “ตบผี” เหมือนแหล่งน้ำธรรมชาติอื่น ๆ อีกหลายแห่ง ที่ชาวบ้านในท้องถิ่นสร้างขึ้นมาเพื่อสักการบูชาเจ้าที่ แต่ชาวบ้านคุยโพธิ์ก็เชื่อกันว่า ห้วยอีดู่ก็มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดูแลรักษา ชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่กล้าลบหลู่ดูหมิ่น เพราะหากล่วงเกินหรือทำผิดก็อาจเกิดเหตุเภทภัยแก่ตนเองได้

ปัจจุบันสภาพของห้วยอีดู่เปลี่ยนไปมาก คือมีความแคบลงเนื่องจากริมฝั่งเป็น ปารก ต้นไม้และวัชพืชงอกและแผ่ขยายเข้าไปในลำห้วยมากขึ้น ในลำห้วยก็เต็มไปด้วย วัชพืช ชาวบ้านก็เข้ามาถมที่เพื่อใช้ทำการเกษตร จึงทำให้ลำห้วยบางตอนตื้นเขินในหน้าแล้ง ชาวบ้านเห็นว่าที่เป็นเช่นนี้เพราะคนในท้องถิ่นไม่ช่วยกันดูแลรักษา และเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตนมากเกินไป บทบาทของลำห้วยอีดู่ที่มีต่อวิถีชีวิตของคนในท้องถิ่นก็เปลี่ยนไปจากเดิม ทุกวันนี้ห้วยอีดู่ถูกปรับปรุงให้เป็นแหล่งระบายน้ำ”หรือที่เรียกกันว่า “คลองแห้ง” ซึ่งดูแลโดยกรมชลประทาน ดังนั้นชาวบ้านกุดน้ำใส-คุยโพธิ์จึงไม่มีบทบาทในการดูแลรักษาแหล่งน้ำแห่งนี้มากนัก

141

๓. ห้วยจอก : ห้วยที่มีหมา(จิ้ง)จอก

“ผมไปอยู่นาตอนกลางคืน หมาจอก หมูปากี่หลาย มันอยู่หนองหงส์ หนองหมู อยู่ตามรางห้วยจอกนี่ละ มีหมูป่า กะมีหมาจอกนอน บีโตมันนอนจิก ๆ ผันดีพะนะ ถ้ามันนอนจิก ๆ ปีนั่นผ่นแล้ง แต่เดี๋ยวนี้น้ำเขาไหลแล้ว จักมันไปใส..”

พ่อใหญ่ นาย เลี้ยงเลิง ผู้ที่ชาวบ้านคุยโพธิ์ตั้งฉายาให้ว่า “ผีห้วยจอก” เพราะแกมีที่ดินติดกับห้วยแห่งนี้ และมักจะไปนอนเฝ้าเฝียงนาเป็นประจำ เล่าถึงสภาพของห้วยจอกในอดีตให้ฟัง ขณะวงเสวนาหัวเราะครื้นเครงไปกับคำเล่าของพ่อใหญ่ สภาพของห้วยจอกในอดีตก็ค่อย ๆ ปรากฏขึ้นในมโนภาพของพวกเราที่เป็นทีมนักวิจัย

ห้วยจอก เป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของชาวบ้านในท้องถิ่นบ้านคุยโพธิ์-กุดน้ำใส ห้วยแห่งนี้อยู่ทางด้านทิศเหนือของหมู่บ้าน ห่างออกไปประมาณ ๒ กิโลเมตร ห้วยจอกที่ไหลผ่านบ้านคุยโพธิ์และกุด

น้ำใส เป็นลำน้ำสายเดียวกันกับห้วยจอกที่ไหลผ่านบ้านท่างามและบ้านแก่งโกสุม โดยมีต้นกำเนิดจากหนองสรวง ซึ่งเป็นหนองน้ำขนาดใหญ่ แล้วไหลผ่านหมู่บ้านต่าง ๆ เช่น บ้านคุ่มไต้ บ้านคุ่มยางกลาง บ้านท่างาม บ้านแก่งโกสุมและบ้านคุยโพธิ์ ถือได้ว่าเป็นแหล่งน้ำที่เป็นสมบัติร่วมของคนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง ที่มาของชื่อ “ห้วยจอก” ก็เป็นดังที่พ่อใหญ่นาย “หรือ” “ผัวห้วยจอก” ของชาวคุยโพธิ์เล่าขึ้นเอง คือ “ในป่ากะมีหมาจอก ลงในน้ำกะมีจอกมีแห่น” นั่นคือ บริเวณที่เป็นลำห้วยจอกในอดีตเต็มไปด้วยแนวป่ารกทึบ เป็นถิ่นที่อยู่ของสัตว์ป่าหลายชนิด โดยเฉพาะหมาจอก (หมาจิ้งจอก) และหมูป่า ส่วนในห้วยก็เต็มไปด้วยจอกแห่น ชาวบ้านเลยเรียกชื่อห้วยนี้ว่า “ห้วยจอก” ซึ่งมีนัยถึงหมาจิ้งจอกกับจอกแห่นนั่นเอง

สภาพของห้วยจอกช่วงผ่านบ้านคุยโพธิ์ในอดีต ก็ไม่ต่างจากสภาพห้วยจอกที่ผ่านหมู่บ้านอื่น ๆ คือเป็นลำห้วยที่มีความอุดมสมบูรณ์ มีน้ำเต็มตลอดทั้งปี สองฝั่งลำห้วยก็เต็มไปด้วยป่าละเมาะสลับกับป่าไผ่ เป็นที่อยู่อาศัยของนกและสัตว์ป่าหลายชนิด ที่ชาวบ้านสามารถหาเป็นอาหารเลี้ยงครอบครัวได้

“ลงในน้ำกะมีจอก มีแห่น มีผัก ยังจะงูะเก็บกินอยู่หั้นเหม็ด ผักชีน้ำกะมีแด็ก” พ่อใหญ่นายพูดถึงความอุดมสมบูรณ์ของพืชผักตามลำห้วยจอกในอดีต ด้วยน้ำเสียงที่เต็มไปด้วยความสุข

ความอุดมสมบูรณ์ของห้วยจอกนอกเหนือจากพืชผักแล้ว ในลำห้วยก็มีปลามากมาย อย่างที่ชาวบ้านบอกว่า “ปลามันหลายไพด หาม่องเดียวก็พอกินแล้ว” นอกจากจะเป็นแหล่งมีปลาชุมแล้ว ปลาแต่ละตัวก็มีขนาดใหญ่ถึงขนาดที่ชาวบ้านกล่าวว่า ถ้าไปจับปลาที่ห้วยจอกก็ “ต้องได้ปลากับปลา” ไม่ว่าจะเป็นปลาดุก ปลาเข็ง (ปลาหมอ) ปลาค้อ (ปลาช่อน) ก็มีขนาดใหญ่ทั้งนั้น ด้วยความอุดมสมบูรณ์เช่นนี้เอง ชาวบ้านในท้องถิ่นใช้ประโยชน์จากห้วยจอกเป็นทำเลที่หาอยู่หากิน ตั้งแต่การหาปูปลา หนอนไม้และพืชผักต่าง ๆ รวมทั้งเป็นแหล่งน้ำดื่มสำหรับสัตว์เลี้ยงในหน้าแล้ง

ปัจจุบันห้วยจอกที่ไหลผ่านบ้านคุยโพธิ์เปลี่ยนสภาพไปจากเดิมค่อนข้างมาก ลำห้วยแคบลงเพราะชาวบ้านเริ่มถมดินเพื่อใช้พื้นที่ในการทำเกษตร ส่วนป่าริมฝั่งลำห้วยก็ถูกแผ้วถาง ลำห้วยตื้นเขินและมีน้ำขุ่น ตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๕๑๐ เป็นต้นมากรมชลประทานได้ปรับปรุงห้วยจอกให้เป็นทางระบายน้ำสำหรับการเกษตร เช่นเดียวกับห้วยอีดู่ โดยระบายน้ำออกจากทุ่งนาในหน้าฝนลงสู่แม่น้ำชีเพื่อป้องกันน้ำท่วมในหน้าแล้งก็จะส่งน้ำมาให้ ชาวบ้านที่มีพื้นที่นาในบริเวณใกล้ ๆ สามารถทำนาได้ปีละสองครั้ง นอกจากนี้ยังเป็นแหล่งน้ำสำหรับเลี้ยงวัวควายในหน้าแล้ง ส่วนการจับปลาก็ยังมีอยู่เป็นประจำดังเช่นในอดีต มีคนในหมู่บ้านและจากท้องถิ่นอื่นมาหาปลาเป็นประจำ เพียงแต่จำนวนปลาลดน้อยลงกว่าเดิมเท่านั้นเอง

๔.๑. วัดคุยโพธิ์ : วัดประจำหมู่บ้าน

วัดคุยโพธิ์เป็นวัดเก่าแก่ประจำบ้านคุยโพธิ์ ตามประวัติกล่าวว่า วัดนี้สร้างขึ้นเมื่อประมาณ พ.ศ. ๒๔๓๕ แต่ได้รับการประกาศให้เป็นวัดอย่างเป็นทางการในปี พ.ศ.๒๔๗๕ สถานที่ตั้งวัดเป็นที่เนินและมีต้นโพธิ์ขึ้นอยู่จำนวนมาก เลยได้ชื่อว่า “วัดคุยโพธิ์” ตามลักษณะเด่นของสถานที่

วัดคุยโพธิ์ในอดีต เป็นสถานที่ที่เป็นศูนย์รวมกิจกรรมของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็นการบำเพ็ญกุศลในวันสำคัญทางศาสนา หรือการประกอบกิจกรรมทางศาสนาอื่น ๆ รวมทั้งยังเป็นสถานที่เรียนนักเรียนและบาลีของภิกษุสามเณร ซึ่งต่อมาได้พัฒนามาเป็น โรงเรียนประชาบาล คือโรงเรียนบ้านคุยโพธิ์ ซึ่งเป็นโรงเรียน

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในกลุ่มน้ำชีตอนกลาง

ระดับประถมศึกษาที่ตั้งขึ้นเป็นโรงที่ ๖ ของอำเภอโกสุมพิสัยในขณะนั้น

จุดเด่นของวัดคุยโพธิ์ในอดีต ตามคำบอกเล่าของพ่อไซ สิริสมบัติ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๑๕ บ้านคุยโพธิ์ คือ สภาพภายในวัดที่เต็มไปด้วยต้นไม้น้อยใหญ่ ให้ร่มเงาร่มรื่น เช่นต้นยาง ต้นไทร โดยเฉพาะอย่างยิ่งต้นโพธิ์ขนาดใหญ่ที่มีอยู่เกือบ ๒๐ ต้น แต่ปัจจุบันต้นไม้นี้ถูกตัดไปจนหมด เพราะต้องการใช้พื้นที่ในการก่อสร้างอาคารต่าง ๆ ภายในวัด ต้นโพธิ์ในหมู่บ้านที่มีอยู่เป็นจำนวนมากก็เหลือให้เห็นเพียง ๔ ต้น ซึ่งปัจจุบันชาวบ้านได้นำผ้าแพรสีต่าง ๆ ไปคลุมไว้เพราะเชื่อว่าเป็นต้นโพธิ์ศักดิ์สิทธิ์ เป็นต้นไม้ประจำวัดและประจำหมู่บ้าน

ปัจจุบันวัดคุยโพธิ์เป็นวัดเล็ก ๆ ที่ยังคงเป็นศูนย์กลางในการประกอบศาสนพิธี และบำเพ็ญกุศลของคนในหมู่บ้าน โรงเรียนประถมศึกษาที่เคยมีอยู่ในวัดก็ได้ย้ายออกไปตั้งอยู่ในพื้นที่นอกวัด ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๙ เป็นต้นมา สำหรับโรงเรียนปริยัติธรรมก็ได้ยกเลิกไปนานแล้วเช่นกัน

การเปลี่ยนแปลงสภาพ

ของวัดคุยโพธิ์เป็นไปตามความเปลี่ยนแปลงของสังคม และค่านิยมในวัดดูที่เห็นว่าคุณค่าเจริญวัดกันที่อาคารสถานที่และวัตถุต่าง ๆ ซึ่งเริ่มมีขึ้น ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๐๐ เป็นต้นมา แม้ว่าสภาพภายในวัดจะเปลี่ยนแปลง แต่ก็ถือว่าเป็นความภูมิใจของชาวบ้านและวัดก็ยังคงเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านในการประกอบกิจกรรมต่าง ๆ ดังที่ผ่านมา

ภาพประกอบที่ ๔๙ วัดปากกุดน้ำใส

143

๕. วัดปากกุดน้ำใส : จากดอนปู่ตา มาเป็นวัด

วัดปากกุดน้ำใส ตั้งอยู่ติดกับกุดน้ำใสซึ่งปัจจุบันอยู่ในบ้านกุดน้ำใส ที่แยกออกมาจากบ้านคุยโพธิ์ เมื่อ ปี พ.ศ. ๒๕๓๔ วัดกุดน้ำใสจึงกลายเป็นวัดประจำหมู่บ้านแห่งใหม่ไปโดยปริยาย เดิมทีนั้นสถานที่ตั้งวัดปากกุดน้ำใส เป็นป่าดอนปู่ตาของหมู่บ้าน ต่อมาเมื่อความเชื่อในเรื่องผีปู่ตาของชาวบ้านคุยโพธิ์ลดน้อยลง ประกอบการที่มีพระธุดงค์คือหลวง ปุนันทา เข้ามาอยู่ปฏิบัติธรรม และตั้งเป็นสำนักสงฆ์ขึ้นโดยใช้ที่ดอนปู่ตาเดิม วัดแห่งนี้ตามประวัติบอกว่า ตั้งขึ้นเมื่อ พ.ศ. ๒๕๓๖ ซึ่งแรกเริ่ม เรียกกันว่า "วัดป่านัน ทะวัน" ตามชื่อของหลวงปู่ แต่ชาวบ้านนิยมเรียกว่าวัดปากกุดน้ำใสมากกว่า

สภาพของวัดปากกุดน้ำใส หรือวัดป่านันทะวันในอดีต ตามคำบอกเล่าของชาวบ้าน มีสภาพทรุดโทรม เพราะเคยเป็นป่าดอนปู่ตาประจำหมู่บ้านมาก่อน เสนาสนะหรือสิ่งก่อสร้างในวัดมีน้อยมาก ชาวบ้านยังเชื่อกันว่า ในวัดป่านั้นมีผีที่ดุร้าย เพราะผีปู่ตาก็ยังอยู่ รวมทั้งที่ปู่ตาเก่าก็เคยเป็นสถานที่เผาศพของชาวบ้านมาก่อน ด้วยเหตุนี้ชาวบ้านจึงค่อนข้างยำเกรงและไม่กล้าไปบุกรุกแผ้วถางป่าในบริเวณวัดป่า เพราะกลัวผีปู่ตาและผีที่อยู่ในวัดจะทำให้เกิดเหตุเภทภัยขึ้นแก่ตัวเอง

ด้วยเหตุนี้วัดปากกุดน้ำใส จึงยังคงสภาพของวัดป่า ที่ในบริเวณวัดร่มครึ้มไปด้วยต้นไม้ขนาดใหญ่ แต่ต่อมาเมื่อความเจริญเข้ามาในหมู่บ้าน ความต้องการที่จะปลูกสร้างสิ่งก่อสร้างให้ทัดเทียมกับวัดอื่น ๆ ทำให้มีการตัดต้นไม้ในวัดไปจำนวนหนึ่ง แต่เนื่องจากความเป็นวัดป่า ตามแบบฉบับของวัดป่าทั่ว ๆ ไป ที่มีการรักษาต้นไม้ไว้ให้มากที่สุด วัดปากกุดน้ำใสจึงยังมีต้นไม้ขึ้นอยู่หนาแน่น มีความร่มรื่น และเงียบสงบ เหมาะสำหรับเป็นที่ปฏิบัติธรรมของพุทธศาสนิกชน

แม้ว่าวัดปากกุดน้ำใส จะอยู่ในเขตหมู่บ้านกุดน้ำใสในปัจจุบัน แต่ในความรู้สึกของชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้าน ไม่ได้มีความรู้สึกแบ่งแยกแต่อย่างใด วัดคุยโพธิ์เป็นวัดฝ่ายมหานิกาย ส่วนวัดปากกุดน้ำใสเป็นวัดฝ่ายธรรมยุติ แต่ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านต่างไปก็หมั่นเวียนกันไปทำบุญร่วมกันที่วัดทั้งสองแห่ง ตามโอกาสและบุญประเพณี หากเป็นบุญใหญ่ ๆ เช่น บุญมหาชาติ จะไปทำบุญกันที่วัดคุยโพธิ์ ชาวบ้านก็จะนิมนต์พระที่วัดกุดน้ำใสไปร่วมพิธีด้วย

กรณีของวัดปากกุดน้ำใสนี้ น่าสนใจในแง่ที่ว่า เป็นวัดที่สะท้อนให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยน ความเชื่อของคนในท้องถิ่นที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงของสถานที่สำคัญ นั่นคือ เมื่อความเชื่อเกี่ยวกับผีปู่ตาของ ชาวบ้านเปลี่ยนไป ทำให้ความสำคัญของป่าปู่ตาเปลี่ยนตามไปด้วย ความเชื่อที่เข้ามาแทนที่คือความเชื่อ ทางพุทธ ซึ่งเป็นส่วนสำคัญที่ทำให้มีการสร้างวัดขึ้นมาแทนที่ กล่าวโดยสรุปก็คือ การกำหนดคุณค่าของ สถานที่สำคัญนั้น ขึ้นอยู่กับความเชื่อและอุดมการณ์ เมื่อชุดความเชื่อและอุดมการณ์เปลี่ยนไป การกำหนด คุณค่าของสถานที่สำคัญก็เปลี่ยนตามไปด้วย

144

๖. ป่าสาธารณะและทำเลเลี้ยงสัตว์ : ปัญหาของพื้นที่

สาธารณะ

ในบ้านกุดน้ำใสมีพื้นที่สาธารณะประโยชน์ที่ชาวบ้านสามารถเข้าไปใช้ร่วมกัน อยู่สองที่ คือป่าสาธารณะของหมู่บ้านและพื้นที่ทำเลเลี้ยงสัตว์ที่ชาวบ้านเรียกว่า"บุง" ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของหมู่บ้านติดกับกุดน้ำใส ในหนังสือสำคัญเกี่ยวกับที่หลวง เรียกว่า "ทำเลเลี้ยงสัตว์กุดน้ำใสสาธารณะประโยชน์" มีพื้นที่ทั้งหมด ๒๐๓ ไร่ ๓ งาน ๕๔ ตารางวา

ในอดีตพื้นที่ที่เรียกว่าบุง มีสภาพเป็นป่าดิบ มีต้นไม้หนาแน่น เช่นไม้ยางนา ไม้กระยาเลย ดักโพธิ์ ประดู่ กระโดน และอีกหลายชนิด จึงเป็นสถานที่สำคัญที่ชาวบ้านในท้องถิ่นได้เข้าไปเก็บหาของป่าและล่าสัตว์ แต่ต่อมาเมื่อผู้คนเพิ่มจำนวนมากขึ้น และมีความต้องการใช้ไม้ในการใช้สอย จึงทำให้มีการบุกรุกแผ้วถางป่าที่เคยมีสภาพสมบูรณ์ก็ร่อยหรอลงไป ช่วงเวลาที่ป่าถูกทำลายไปมากอยู่ในราวปี พ.ศ. ๒๕๒๐ เป็นต้นมา จากนั้นก็แปรสภาพมาเป็นทุ่งหญ้าและมีต้นไม้เหลืออยู่บ้างประปราย

ปัจจุบันชาวบ้านในกุดน้ำใสเรียกบ้านนี้ว่า “ปุง” หรือทำเลเลี้ยงสัตว์ เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านดอนวั

ควายไปเลี้ยง เนื่องจากมีพื้นที่กว้างและมีหญ้าให้สัตว์เลี้ยงกินอย่างเพียงพอ

ส่วนป่าสาธารณะก็อยู่ในสภาพที่ไม่แตกต่างจากกันนัก ภาคภูมิ ศรีจัยชัย ผู้ให้ข้อมูลคนหนึ่งบอกว่า สถานที่แห่งนี้เป็นที่ดินสาธารณประโยชน์ เป็นมรดกตกทอดมาจากการอนุรักษ์ของชาวบ้านรุ่นก่อน ๆ ในอดีตป่าสาธารณะแห่งนี้เป็นป่าที่สมบูรณ์มากอีกแห่งหนึ่ง ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ด้วยการหาของป่าและล่าสัตว์ แต่เมื่อประมาณปี พ.ศ. ๒๕๔๐ ก็มีการบุกรุกแผ้วถาง โดยชาวบ้าน บางคนบุกรุกเข้าไปจับจองเป็นที่ทำกินจนคนอื่น ๆ ไม่สามารถเข้าไปใช้ประโยชน์ได้อีก สภาพของป่าสาธารณะในปัจจุบันจึงไม่ได้เป็นพื้นที่สาธารณะโดยแท้จริง

ปัญหาการบุกรุกที่ทำเลเลี้ยงสัตว์และป่าสาธารณะ นับว่าเป็นปัญหาที่ชาวบ้านคุยโพธิ์ยอมรับว่า นับวันจะรุนแรงมากขึ้น ลักษณะของการบุกรุกส่วนใหญ่จะเป็นการเข้าไปแผ้วถางเป็นที่ทำมาหากิน บางรายยังทำรั้วล้อมและปลูกไม้ยืนต้น บางรายเข้าไปยึดพื้นที่นานเกือบยี่สิบปี พ่อใหญ่ลี สีโสมรส บอกว่า ในช่วงที่ตนเองเป็นผู้ใหญ่บ้าน ก็พยายามห้ามปรามไม่ให้มีการบุกรุก แต่ก็ไม่ได้ผล “เห็นบ่มีกอยออก มีแต่กอยเข้า” คนที่เข้ามาบุกรุกส่วนใหญ่ก็เป็นคนในหมู่บ้าน เมื่อเป็นเช่นนี้ คนที่จะเข้าไปใช้ประโยชน์ในที่แปลงนี้ก็ใช้ประโยชน์ได้น้อยลง

อย่างไรก็ตาม ปัญหานี้ก็ได้รับความสนใจจากกรมการสภาพาบาล ขณะนี้ได้หาทางแก้ไขโดยขอตั้งงบประมาณเพื่อสร้างวัดที่ดิน หากมีการรังวัดที่ใหม่ เชื่อว่าจะช่วยแก้ปัญหานี้ได้ และชาวบ้านที่เข้าไป

145

บุกรุกก็พร้อมที่จะถอนตัวออกมา หากทางการมีการดำเนินการอย่างจริงจัง จากกรณีการใช้พื้นที่และการเปลี่ยนสภาพของที่ดินสาธารณะทั้งสองแห่งนี้ เป็นที่น่าสังเกตว่า ชาวบ้านกุดน้ำใสในปัจจุบัน ยังไม่มีแนวความคิดที่ชัดเจนที่จะอนุรักษ์ หรือจัดการในเรื่องของการใช้ประโยชน์ในที่ดินสาธารณะ แต่ชาวบ้านบางส่วนก็รับไม่ได้กับสภาพปัญหาที่เกิดขึ้น และมองเห็นว่าทั้งหมดนี้เกิดจากความเห็นแก่ผลประโยชน์ส่วนตัวมากกว่าประโยชน์ส่วนรวม

นอกจากนี้แล้ว เมื่อสอบถามเกี่ยวกับความเชื่อในเรื่องผีหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นเจ้าของหรือผู้ดูแลพื้นที่สำคัญตามธรรมชาติ ปรากฏว่า ชาวบ้านกุดน้ำใส - คุยโพธิ์ ไม่ค่อยให้ความสำคัญในเรื่องเหล่านี้มากนัก ต่างจากบางหมู่บ้านที่จะมีความเชื่อถือยำเกรงในอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งส่งผลให้มีผู้เข้าไปบุกรุกแผ้วถางหรือทำลายป่า เพราะเกรงอำนาจของผีปอบที่คอยดูแลรักษา

อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านไม่ได้ละเลยเรื่องการอนุรักษ์เสียทีเดียว เพราะก่อนหน้านี้เคยมีความพยายามที่จะปลูกป่าเพิ่มเติมในพื้นที่แห่งนี้ แต่ก็ไม่ได้ผล เนื่องจากต้นไม้ที่ปลูกไว้มักถูกพวกบุกรุกถอนทิ้งเสียก่อน และปัญหาอีกประการคือ เมื่อถึงฤดูน้ำหลาก จะมีน้ำท่วมขัง ทำให้ต้นไม้ตายไปเป็นจำนวนมาก

๗..สนามกีฬาแห่งชาติ : ใหญ่แต่ชื้อ

ชาวบ้านคุยโพธิ์ - กุดน้ำใส นอกจากจะไม่ค่อยเคร่งครัดในความเชื่อเรื่องผีเหมือนชาวบ้านในท้องถิ่นลุ่มน้ำชีโดยทั่วไปแล้ว ยังเป็นคนที่มีการมณัชน และชอบล้อเลียน โดยการสร้างคำพูดแปลก ๆ ไว้เรียกสถานที่บางแห่งในหมู่บ้าน เช่นเรียก สนามกีฬาประจำหมู่บ้าน ซึ่งเป็นที่สาธารณะอีกแห่งหนึ่งในหมู่บ้านว่า

“สนามกีฬาแห่งชาติ”

จากคำบอกเล่าของชาวบ้าน สนามกีฬาแห่งชาติ มีความเป็นมาที่น่าสนใจ แต่ก็ยังมีความคลุมเครือในเรื่องที่มาอยู่ค่อนข้างมาก พ่อใหญ่ลี ศรีโมรส เห็นว่า เมื่อก่อนเป็นที่ว่าง และทางการได้จัดสรรให้

ภาพประกอบที่ ๕๐ สนามกีฬาแห่งชาติ บ้านคุยโพธิ์ ปัจจุบันเป็นที่เลี้ยงวัวของชาวบ้าน

กับพวกทหารผ่านศึกซึ่งเป็นคนในพื้นที่ แต่ความเห็นนี้ถูกแย้งโดยพ่อใหญ่นายเลียงเลียง ว่า ที่จริงแล้วน่าจะเป็นที่พักพลชั่วคราวของกองทหารมากกว่า เล่ากันว่า กองทหารดังกล่าวกำลังจะไปออกศึก และเดินทางมาจากเมืองร้อยเอ็ด มุ่งหน้าจะไปเมืองอุดรดิตถ์

พ่อใหญ่นายบอกว่า ตอนนั้นตนยังเป็นหนุ่มวัยรุ่น และได้เห็นกองทหาร “แบกถุงข้าว พายปืน

146

ของไผ่ของมัน” อย่างเป็นหมู่

มาลวย ๆ คือกันกับไปแข่งกีฬา” กองทหารดังกล่าวมาค้างอยู่ประมาณ ๓ คืน แล้วเดินทางต่อ ซึ่งพ่อใหญ่นายบอกว่า พวกทหารจะไปต่อต้านอักษะ แต่ไม่ทราบว่าเป็นใคร ขณะที่ทหารมาพัก ชาวบ้านก็จับเปิดจับไก่ไปทำอาหารเลี้ยงต้อนรับอย่างเป็นกันเอง พ่อใหญ่นาย เล่าอีกว่า แต่เดิมนั้นที่ดินแปลงนี้อยู่ติดกับนาของแก แกไปซื้อที่ดินนั้นประมาณ ๑๒ ไร่ หักร้างจนเตียน แต่ถูกหักท้วงว่าเป็นที่ สาธารณะ แกก็เลยเลิกไป

ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๑๗-๒๕๑๘ ในสมัยรัฐบาล “เผ่าศึกฤทธิ” (ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช) มีโครงการเงินผันเข้ามาสู่หมู่บ้าน ต้องการสร้างงานให้กับชาวบ้านในชนบท จึงได้แบ่งพื้นที่ของสนามส่วนหนึ่งมาขุดสระน้ำโดยใช้แรงงานของชาวบ้าน แต่ชาวบ้านก็ยังเรียกพื้นที่ทั้งหมดนั้นว่า “สนามกีฬาแห่งชาติ” เป็นพื้นที่สาธารณะกลางหมู่บ้าน ที่เป็นที่เล่นของเด็ก ๆ และทำกิจกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับส่วนรวม พงษ์มิตร ศรีโมรส ให้ข้อมูลเพิ่มเติมว่า พื้นที่ดั้งเดิมของสนามกีฬาแห่งชาตินั้นค่อนข้างเป็นที่ลุ่ม มีกอไม้และต้นไม้อยู่มาก ต่อมาได้มีการถมและปรับปรุงพื้นที่เสียใหม่โดยใช้รถแทรกเตอร์มาช่วย

อย่างไรก็ตาม “สนามกีฬาแห่งชาติ” ตามที่เห็นในปัจจุบัน มีพื้นที่อยู่สามส่วนด้วยกัน คือ ส่วนที่เป็นสนามซึ่งมีลักษณะเป็นพื้นโล่ง อีกส่วนคือสระน้ำที่ขุดในสมัยเงินผัน ซึ่งปัจจุบันมีสภาพตื้นเขิน และได้ให้คนเช่าสำหรับเลี้ยงปลา โดยคิดค่าเช่าสามปีสองพันบาท ก่อนหน้านั้นได้มีการเปิดโอกาสให้กลุ่มเยาวชนในหมู่บ้านมาเป็นคนเลี้ยง แต่ไม่ได้ผล เพราะเลี้ยงไปแล้วไม่มีปลาเหลืออยู่เลย จึงเปลี่ยนมาให้คนเช่า ดังที่

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในกลุ่มน้ำชีตอนกลาง

กล่าวแล้ว รายได้จากค่าเช่าจะนำมาพัฒนาหมู่บ้าน พื้นที่อีกส่วนเป็นบ่อปลาและที่นาซึ่งเป็นส่วนที่ชาวบ้านบางรายมาปลูก มีการขุดบ่อเลี้ยงปลา ทำคันนาและปลูกผลไม้ เช่นมะพร้าว มะม่วง ขนุน ปัญหาการปลูกนั้นว่าเป็นปัญหาใหญ่ ซึ่งชาวบ้านยังไม่รู้ว่าจะดำเนินการแก้ไขอย่างไรดี จนถึงขั้นที่ชาวบ้านบางคน เช่น พ่อใหญ่ นาย เลี้ยง เล็ง เห็นว่า “เดี๋ยวนี้ใครจะซื้อคืนได้ เขาเป็นบ่อปลา เป็นไร่เป็นนาเขาหมดแล้ว เทวดาสีร้อได้จับกับอุ้งขันละ”

ปัจจุบัน สนามกีฬาแห่งชาติ เป็นสนามกีฬาประจำหมู่บ้าน ที่มีลักษณะคล้ายลานอเนกประสงค์ประจำหมู่บ้าน มีเนื้อที่ประมาณ ๑ ไร่ ส่วนที่เป็นสนามกีฬาก็คงเป็นที่โล่ง ไม่มีรูปแบบของสนามอย่างชัดเจน นอกจากจะใช้เป็นสนามกีฬาของคนในหมู่บ้านแล้ว ยามกลางวัน ชาวบ้านใช้เป็นที่เลี้ยงวัวควาย เอาวัวควายไปผูกได้ร่มไม้รอบ ๆ สนาม ในฤดูเก็บเกี่ยว ชาวบ้านจะมาใช้เป็นลานตากข้าวเปลือก นอกจากนี้แล้วยังใช้ในกิจการ

รวมอื่น ๆ เช่น ให้ชาวบ้านมาจัดงานพิธี หรือ ไม่หากมีพวกกหนึ่งเฒ่ามาฉายก็จะให้เขาพื้นที่สำหรับฉายหนัง

ความต้องการของชาวบ้าน ในขณะนี้ก็คือ อยากได้งบประมาณมาปรับปรุงพัฒนาให้เป็นสนามกีฬาที่ได้มาตรฐาน เพื่อใช้เป็นที่พักผ่อนกำลังกายของเยาวชนในหมู่บ้านและใช้สำหรับทำกิจกรรมส่วนรวมอื่น ๆ

ภาพประกอบที่ ๕๑ ศาลากลางบ้านคุดนาค นอกจากใช้ ประชุมชาวบ้านแล้วยังเป็นที่ทำการนัดกิจกรรมของกลุ่มแม่บ้านอีกด้วย

147

๔. ศาลากลางบ้าน : ศูนย์รวมกิจกรรมของหมู่บ้าน

สถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในท้องถิ่นบ้านคุดนาค-กุดน้ำใส ซึ่งเกิดจากการสร้างขึ้นของคนในท้องถิ่นคือศาลากลางบ้าน ซึ่งตั้งอยู่ใจกลางบ้านคุดนาค หมู่ที่ ๑๕ สภาพปัจจุบันเป็นศาลาขนาดใหญ่ มั่นคงแข็งแรง พื้นที่เปิดโล่ง ไม่มีฝาผนัง มีการก่อซีเมนต์ยกพื้นขึ้นเป็นเวที อีกส่วนปล่อยโล่ง ข้าง ๆ ศาลามีหอกระจายข่าว ศาลาแห่งนี้ตั้งอยู่ในพื้นที่ที่เหมาะสม มาก เพราะอยู่กลางใจบ้านพอดี

พ่อใหญ่ลี ศรีโมรส เล่าถึงความเป็นมาของศาลากลางบ้านว่า น่าจะมีมาก่อนปี พ.ศ. ๒๕๐๒ เดิมทีนั้นที่ดินตรงที่ตั้งศาลาเป็นของพ่อใหญ่โมกที่ได้อธิบายให้ ต่อมาชาวบ้านมาบริจาคเพิ่มเติม แรก ๆ นั้นเป็นศาลาไม้หลังน้อย ใช้สำหรับเป็นที่ประชุมลูกบ้าน หรือไม่กี่ตั้งกองผ้าป่า กองกรฐินและใช้เป็นที่พัก

กิจกรรมอื่น ๆ ที่เป็นของส่วนรวม

ต่อมาประมาณปี พ.ศ. ๒๕๓๔ ได้มีการปรับปรุงศาลาเสียใหม่ โดยบริษัทดีสดีแอสล์ ได้บริจาคถังเก็บน้ำฝนให้กับหมู่บ้าน จึงสร้างศาลาให้ใหม่เป็นศาลาทรงไทย แต่หลังจากนั้นได้เกิดพายุใหญ่ ทำให้ศาลาหลังนี้พังลงไป ชาวบ้านจึงได้รวบรวมเงินบริจาคสมทบกับเงินงบประมาณจากทางราชการ ได้สร้างศาลาขึ้นใหม่อีกครั้งหนึ่ง ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน

ศาลากลางบ้านของบ้านคุยโพธิ์ นับว่าเป็นสมบัติของคนในท้องถิ่นอย่างแท้จริง ศาลาหลังนี้เป็นศูนย์รวมในการทำกิจกรรมของหมู่บ้าน เช่น เป็นที่ประชุมปรึกษาหารือของผู้ใหญ่บ้านกับลูกบ้าน หรือเวลา มีหน่วยราชการมาพบปะชาวบ้าน เป็นที่ทำกิจกรรมของกลุ่มสตรีแม่บ้านและกลุ่มอาชีพ ต่าง ๆ เช่นการทอดแห นอกจากนี้แล้ว ยังเปิดโอกาสให้พ่อค้าเร่ มาเช่าเป็นที่จำหน่ายสินค้า และยังเป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ หรือจุดที่ชาวบ้านมักจะแวะเวียนมาพบปะ พูดคุยสังสรรค์กันในยามว่าง เปรียบเสมือนจุดนัดพบและแหล่งสนทนาการของหมู่บ้านก็ว่าได้

ปัจจุบันชาวคุยโพธิ์-กุดน้ำใส มีความรู้สึกภูมิใจในท้องถิ่นของตนเป็นอย่างมาก สิ่งที่น่าความภาคภูมิใจมาให้กับก็คือ การที่เห็นว่าท้องถิ่นได้มีการพัฒนาในด้านต่างๆ มากขึ้น โดยเฉพาะถนนหนทางและสิ่งอำนวยความสะดวกในหมู่บ้าน ที่ชาวบ้านใช้ความสามารถหางบประมาณมาจากแหล่งทุนสนับสนุนอื่น ๆ ที่ไม่ใช่ทางราชการ แม้ว่าโดยภาพรวมแล้ว ชุมชนแห่งนี้ไม่ได้มีชนบประเพณีบางอย่างที่แสดงถึงเอกลักษณ์ของตนเองอย่างชัดเจนนัก แต่ในความเป็นคนลุ่มน้ำชี พวกเขาก็ภาคภูมิใจกับสิ่งที่มีอยู่ ภูมิใจในการทำงานของกรรมการสภาตำบล ฐานะของชาวบ้านที่ดีขึ้น รวมไปถึงความสมัครสมานสามัคคีและความมีน้ำใจของคนในท้องถิ่น ซึ่งต่างจากในอดีตเป็นอย่างมาก ที่ชุมชนแห่งนี้เคยเป็นดินแดนที่ได้ชื่อว่าเป็นถิ่นของนักเลงหัวไม้มาก่อน

สถานที่สำคัญในท้องถิ่นอำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด

อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ดอยู่ในเขตลุ่มน้ำชีตอนกลาง พื้นที่ที่เลือกศึกษาสถานที่สำคัญคือ บ้านหนองหมื่นถ่าน ต.หนองหมื่นถ่าน จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน มีวัฒนธรรมและวิถีดำรงชีวิตที่เป็นเอกลักษณ์ของตนเอง ขณะเดียวกันก็สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ระหว่าง คนในท้องถิ่นกับสถานที่สำคัญ ซึ่งถูกกำหนดโดยบริบทของสิ่งแวดล้อม วัฒนธรรมและประวัติความเป็นมา ของชุมชน รวมทั้งสะท้อนให้เห็นระบบความเชื่อ จารีตประเพณีที่เกี่ยวข้องกับสถานที่ดังกล่าว

บ้านหนองหมื่นถ่าน ตำบลหนองหมื่นถ่าน อำเภออาจสามารถ จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นหมู่บ้านขนาด กลาง แบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๒ หมู่บ้าน คือ หมู่ที่ ๕ มีนายมานิตย์ สิงห์เสนา เป็นผู้ใหญ่บ้านคน ปัจจุบัน และหมู่ที่ ๑๓ มีนาย สมชัย แสนวัตร เป็นผู้ใหญ่บ้าน มีจำนวนบ้านเรือนประมาณ ๒๗๐ หลังคา เรือน ประชากรร้อยละ ๘๐ มีอาชีพรับราชการ ข้าราชการ บำนาญและทำงานเกี่ยวกับรัฐวิสาหกิจ ที่เหลือ มีอาชีพรับจ้างและส่วนน้อยที่ทำการเกษตร สภาพภูมิประเทศโดยทั่วไปเป็นที่ราบสลับกับป่าโคก มี อาณาเขตติดต่อกับ หมู่บ้านใกล้เคียงดังนี้คือ ทิศเหนือติดกับหมู่บ้านหนองยาง ทิศตะวันออกติดหมู่บ้าน ยางเตี้ยว ทิศใต้ติดบ้านทุ่งหมื่นทุ่งแสน ทิศตะวันตกติดหมู่บ้านหนองหัวคนและบ้านเหล่าสูง

บ้านหนองหมื่นถ่าน เป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีร่องรอยหลักฐานทางประวัติศาสตร์ รวมทั้งตำนานและ เรื่องเล่าพื้นบ้านที่เกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชนที่น่าสนใจ ซึ่งเกี่ยวข้องกับ"ปู่เมืองปาก"วีรบุรุษท้องถิ่น ที่ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านและบ้านใกล้เคียงต่างเคารพนับถือในฐานะผู้นำอันกล้าหาญที่พาผู้คนอพยพมาตั้ง ถิ่นฐานที่นี่ สมดังคำขวัญประจำบ้านหนองหมื่นถ่านที่ว่า "เมืองนักปราชญ์ มาดผู้ดี สตรีโสภา ล้ำค่าของ โบราณ ลูกหลานปู่เมืองปาก"

149

ความเป็นมาและตำนานเกี่ยวกับบ้านหนองหมื่นถ่าน ^{๑๔}

หนองหมื่นถ่าน เป็นชุมชนที่มีความเป็นมายาวนาน ผู้รู้ในหมู่บ้านหลายคนสันนิษฐานว่าน่าจะ มีอายุประมาณ ๒๐๐ ปีขึ้นไป ทั้งนี้ได้จากหลักฐานของสมโบราณ ที่เหลืออยู่ในวัดจักรวาลภูมิพินิจซึ่งเป็น วัดประจำหมู่บ้าน

ในเอกสารที่เกี่ยวข้องกับประวัติความเป็นมาของบ้านหนองหมื่นถ่าน ซึ่งนายชูศักดิ์ สุขประเสริฐ ข้าราชการบำนาญ ชาวหนองหมื่นถ่านได้รวบรวมไว้ กล่าวถึงความเป็นมาของบ้านหนองหมื่นถ่านว่า บ้านหนองหมื่นถ่าน เป็นชุมชนขนาดใหญ่ของชนกลุ่มไท-ลาวมาตั้งแต่อดีต เมื่อครั้งเกิดศึกฮ่อ ในจุล ศักราช ๑๒๓๗ (พ.ศ.๒๔๔๘) ในเวลานั้นพระยามหา อำมาตยาธิบดี (ชื่น) ที่อยู่เมืองอุบลราชธานีได้รับ คำสั่งให้เกณฑ์กำลังทางหัวเมืองตะวันออก ให้ยกทัพไปปราบฮ่อที่เวียงจันทน์และหนองคาย ส่วนทางเมือง

^{๑๔} ข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของบ้านหนองหมื่นถ่านและสถานที่สำคัญต่าง ๆ ได้มาจากการออกเก็บข้อมูลภาคสนาม ในระหว่าง วันที่ ๑๙ - ๒๐ มกราคม ๒๕๕๕ และการออกไปจัดเวทีการเรียนรู้ร่วมกันกับชาวบ้าน ในวันที่ ๑๔ เมษายน ๒๕๕๖ (ดูรายละเอียด ผู้ให้ข้อมูลสำคัญท้ายบท)

ทัพสมทบกับกองทัพพระยามหาอำมาตย์ฯ ไปปราบฮ่อด้วย ในสงครามคราวนั้น ราชบุตร (เสือ) ถูกครั้นกองทัพเดินทางมาถึงเมืองร้อยเอ็ด พระขัติยวงษา (สาร) เจ้าเมืองร้อยเอ็ด และราชบุตร (เสือ) ก็ได้จัดกองทัพสมทบกับกองทัพพระยามหาอำมาตย์ฯ ไปปราบฮ่อด้วย ในสงครามคราวนั้น ราชบุตร (เสือ) ถูกเป็นฮ่อที่มือขวาโลหิตไหล บ่าวไฟรก็พาหนีจากวงข้าศึกออกมาได้ ส่วนทางด้านพระขัติยวงษา(สาร)หนีกลับมาเมืองร้อยเอ็ด เมื่อเสร็จสิ้นศึกฮ่อแล้ว พระยามหาอำมาตย์ฯ(ชื่น) จึงมีตราให้คุมตัวพระยาขัติยวงษามาให้ได้ แต่พระยาขัติยวงษากลับหนีไปเมืองนครราชสีมา เจ้าเมืองนครราชสีมาจึงจับตัวส่งไปให้พระมหาอำมาตย์ฯที่หนองคาย จากนั้นพระมหาอำมาตย์ฯก็มาจัดการบ้านเมืองที่ร้อยเอ็ด โดยตั้งราชบุตร(เสือ)ให้เป็นผู้รักษาเมืองต่อไป

จุลศักราช ๑๒๓๙ (พ.ศ.๒๔๒๐) พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งให้ราชบุตร(เสือ)เป็นเจ้าเมืองร้อยเอ็ด และแต่งตั้งราชวงศ์(คำสิงห์) เป็นพระรัตนวงศาปกครองเมืองสุวรรณภูมิ และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้หลวงรัตนวงศา (บุญตา) เป็นพระดำรงฤทธิไกร เจ้าเมืองพนมไพรแดนมฤค ส่วนนายสิงห์ สิงห์เสนาซึ่งเคยได้เข้าร่วมทำศึกฮ่อกับราชวงศ์(คำสิงห์) พลอยมีความดีความชอบไปด้วย โดยได้รับแต่งตั้งขึ้นเป็น“อัญญาครู”ปกครองเมืองปาก หรือเมืองหนองหมื่นถ่าน ซึ่งเป็นเมืองหน้าด่านชั้นกลางด้านตะวันออกของเมืองสุวรรณภูมิ และได้รับพระราชทินนามเป็น “หลวงชนะสงคราม”ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ขุน เมืองปาก” หรือ “ปู่เมืองปาก”ในเวลาต่อมา ตามหลักฐานระบุว่าหลวงชนะสงครามหรือ ปู่เมืองปาก ถึงแก่กรรมเมื่อปี พ.ศ.๒๔๗๐

หลวงชนะสงคราม หรือสิงห์ สิงห์เสนา หรือ“ปู่เมืองปาก”ผู้นี้เอง ที่ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นผู้ก่อตั้งบ้านหนองหมื่นถ่าน เมื่อประมาณปี พ.ศ ๒๓๑๙ โดยเป็นผู้นำอพยพราษฎรจากบ้านหนองแล้ง ตำบลเปลือยเมืองสุวรรณภูมิ เพราะเกิดภาวะข้าวยากหมากแพงและมีโรคระบาด เมื่อนายสิงห์ สิงห์เสนาและกลุ่มผู้อพยพเดินทางมาถึงหนองน้ำใหญ่แห่งหนึ่ง ที่มีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ ดินดีและมีทำเลเหมาะที่จะตั้งถิ่นฐาน จึงพร้อมใจกันบุกเบิกหักร้างถางพงและตั้งบ้านเรือนที่ริมหนองน้ำนั้นเอง

หนองน้ำธรรมชาติแห่งนี้เล่ากันว่า เคยเป็นที่พักพลของทหารไทยคราวไปทำศึกฮ่อที่หนองคาย ทหารที่มาพักที่นี่ เตรียมการรบโดยเผาด่านผสมดินปืนเป็นจำนวนมาก หนองน้ำแห่งนี้จึงได้ชื่อว่า“หนองหมื่นถ่าน” ซึ่งเป็นที่มาของชื่อหมู่บ้านหนองหมื่นถ่านในเวลาต่อมา

สำหรับนายสิงห์ สิงห์เสนาผู้นี้ ชาวบ้านสันนิษฐานว่า เป็นผู้สืบเชื้อสายมาจาก กลุ่มคนที่เคยเป็นบริวารของพระวอ พระตา ซึ่งอพยพหนีราชภัยมาจากเวียงจันทน์ แล้วมาสร้างเมืองหนองบัวลุ่มภู (หรือหนองบัวลำภูในปัจจุบัน) แต่ต่อมาถูกกองทัพเวียงจันทน์ตามมาตีแตกใน พ.ศ.๒๓๔๑ พระวออพยพชาวเมืองและไพร่พลหนีมาอยู่เมืองสุวรรณภูมิเป็นการชั่วคราว บรรดาไพร่พลของพระวอกก็กระจายย้ายแยกไปทำมาหากินตามที่ต่าง ๆ ส่วนพระวอกก็คุมไพร่พลลงไปตามจำปาศักดิ์ ไพร่พลอีกส่วนหนึ่งก็ให้อยู่ ณ เมืองสุวรรณภูมิ ต่อมาคนเหล่านี้ก็ได้แยกย้ายกันไปตั้งถิ่นฐาน จนเกิดชุมชนขึ้นมาหลายแห่ง เช่น บ้านกระจาย บ้านหนองหัวคน บ้านทุ่งหมื่น บ้านหนองแล้งและบ้านคำไพฑูรย์ซึ่งเป็นถิ่นฐานเดิม ก่อนที่นายสิงห์ สิงห์เสนาหรือ“ปู่เมืองปาก”อพยพผู้คนหนีภัยแล้ง มาตั้งบ้านเรือนที่หนองหมื่นถ่าน ทุกวันนี้ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านและหมู่บ้านเหล่านี้ ต่างเชื่อว่าบรรพบุรุษของพวกเขาตนคือพวกที่หนีราชภัยจากเวียงจันทน์มากับพระวอพระตานั่นเอง

นายสิงห์ สิงห์เสนา หรือ "ปู่เมืองปาก" ในคำเรียกขานของชาวบ้านหนองหมื่นถ่านนั้น ตามประวัติเล่าว่าเป็นผู้นำท้องถิ่นที่มีความกล้าหาญ และชอบแก้ปัญหาให้กับชาวบ้านที่มีเรื่องเดือดร้อน ครั้งเกิดศึกฮ่อเจ้าเมืองอุบลราชธานีก็มาขอความช่วยเหลือ ให้ไปร่วมทัพ เมื่อเสร็จศึกฮ่อจึงได้รับความดีความชอบให้เป็น "อัญญาครู" ดังที่กล่าวแล้ว ทุกวันนี้เมื่อเอ่ยถึง "ปู่เมืองปาก" ชาวหนองหมื่นถ่านทุกคนจะภาคภูมิใจมาก เพราะถือว่าเป็นบรรพบุรุษผู้กล้าหาญและเป็นผู้ก่อตั้งหมู่บ้านแห่งนี้

ที่มาของบ้านหนองหมื่นถ่าน : หนองที่ทหารมาพักเผาถ่าน

ชื่อบ้าน "หนองหมื่นถ่าน" เป็นชื่อบ้านนามเมือง ที่มีความเป็นมาและเกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ครั้งสงครามฮ่อในสมัยรัชกาลที่ ๕ ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านรุ่นหลัง ๆ จดจำคำบอกเล่าเกี่ยวกับความเป็นมาของชื่อหมู่บ้านคล้าย ๆ กัน แต่ก็มีบางรายที่เล่าต่างไปจากคนอื่น

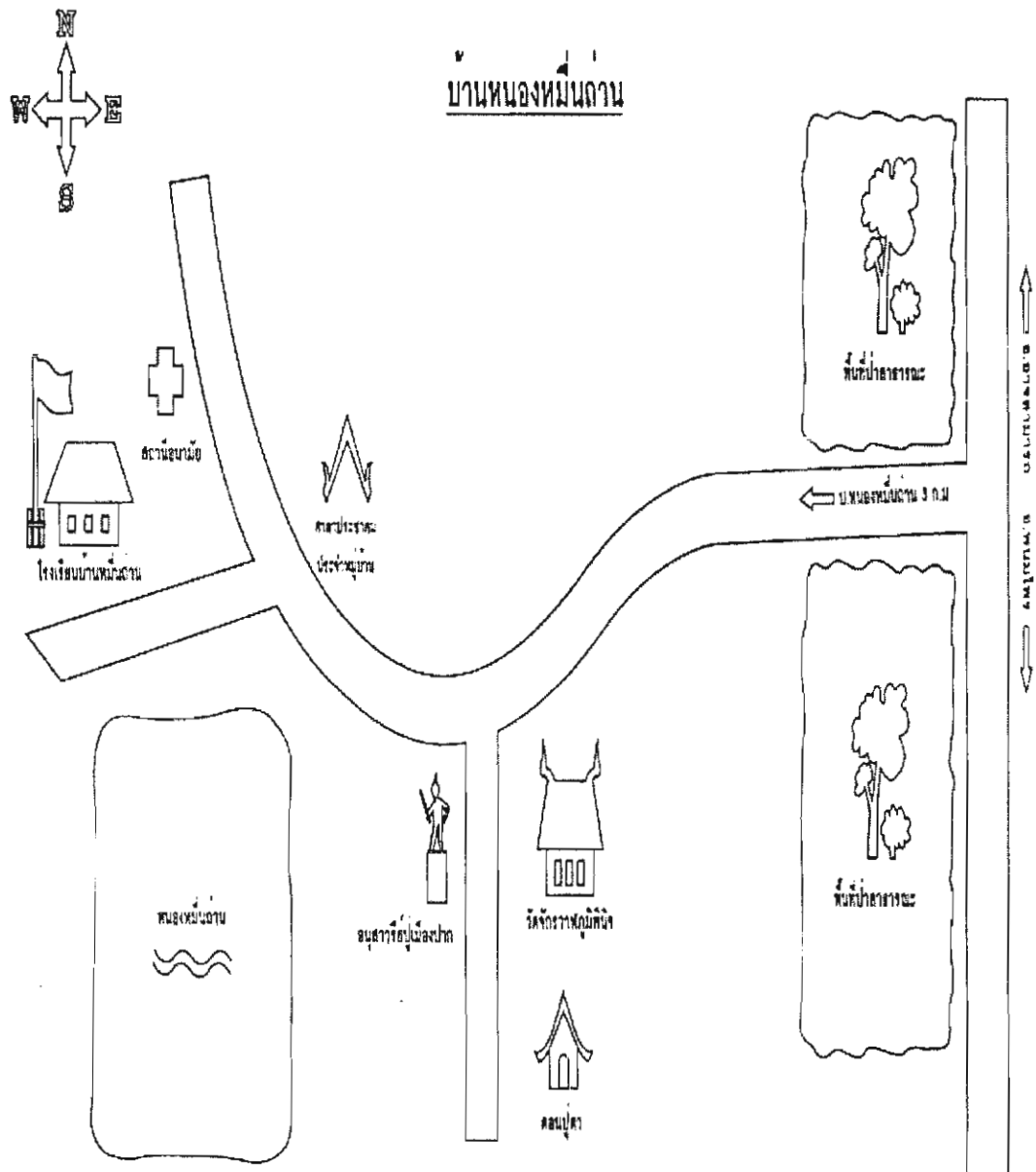
ชาวบ้านหลายคนเชื่อว่า "ชื่อหนองหมื่นถ่าน" เป็นชื่อหมู่บ้านครั้งแรกโดยไม่มี การเปลี่ยนแปลงใด ๆ แต่บางคนบอกว่า "เมืองปาก" เป็นชื่อเรียกชื่อแรกๆของหมู่บ้าน นี้ เพราะเคยเห็นเอกสารเกี่ยวกับการท่องเที่ยวกล่าวไว้ว่า "เมืองปาก เป็นเมืองหน้าด่านชั้นกลาง ด้านทิศตะวันออกของเมืองสุวรรณภูมิ เป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่ตั้งอยู่ระหว่างเมืองพนมไพร เมืองอาจสามารถและเมืองสุวรรณภูมิ อย่างไรก็ตามชาวบ้านหนองหมื่นถ่านส่วนมากเชื่อว่า หมู่บ้านของตนชื่อ "หนองหมื่นถ่าน" มาตั้งแต่แรกเริ่มแล้ว ส่วนที่มาของคำว่า "หนองหมื่นถ่าน" นั้น เกี่ยวข้องกับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ครั้งสงครามฮ่อ โดยชาวบ้านเชื่อกันว่า ในการเดินทางไปปราบฮ่อที่หนองคายนั้น กองทัพฝ่ายไทยได้หยุดพักพลและเตรียมอาหารระหว่างทาง โดยตั้งค่ายพักที่บริเวณหนองน้ำใหญ่แห่งหนึ่ง ทหารได้พากันเผาถ่านเพื่อนำมาใช้เป็นส่วนผสมของกระสุนปืนใหญ่ ซึ่งการเผาถ่านนั้น จำเป็นต้องเผาให้ได้จำนวนหลายหมื่น จึงจะพอสำหรับการทำดินปืนใช้ในการรบ (คำว่า "หมื่น" มีค่าเท่ากับน้ำหนัก ๑๒ กิโลกรัม) ดังนั้นพวกทหารจึงต้องตัดไม้มาเผาถ่านเป็นจำนวนมาก ทำให้บริเวณรอบ ๆ หนองน้ำ เต็มไปด้วยร่องรอยของหลุมเผาถ่าน จึงเรียกชื่อหนองน้ำว่า "หนองหมื่นถ่าน" ทำนองเดียวกับเรียกหนองน้ำอีกหนองหนึ่ง ที่อยู่ใกล้ ๆ กันว่า "หนองทัพไทย" เพราะเชื่อกันว่าเป็นที่พักระหว่างทางของกองทัพไทยที่ยกทัพไปปราบฮ่อ

ปัจจุบันบ้านหนองหมื่นถ่านเป็นชุมชนขนาดใหญ่ที่มีความเจริญและสะดวก สบายด้วยระบบสาธารณูปโภคที่ค่อนข้างครบถ้วน จุดเด่นของบ้านหนองหมื่นถ่านก็คือ ประชากรส่วนใหญ่ของหมู่บ้านเป็นคนที่มีคุณภาพเพราะได้รับการศึกษาสูง ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านนิยมส่งลูกหลานของตนให้เรียนหนังสือ ดังนั้นจึงทำให้ชาวบ้านส่วนใหญ่ได้ทำงานราชการซึ่งนำความภาคภูมิใจมาสู่ท้องถิ่นของตนเป็นอย่างมาก

มานิตย์ สิงห์เสนา ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๕ บ้านหนองหมื่นถ่านได้บันทึกชื่อยานามของผู้นำบ้านหนองหมื่นถ่านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันว่า มีทั้งสิ้น ๔ คนด้วยกันคือ

๑. นายสิงห์ สิงห์เสนา (ปู่เมืองปาก หรือ ขุนเมืองปาก ผู้ก่อตั้งบ้านหนองหมื่นถ่าน)
๒. ขุนภักดี จันทรสำราญ
๓. นายจำปา สุขประเสริฐ
๔. นายหงส์ อัมมจักร

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในลุ่มน้ำชีตอนกลาง

ภาพประกอบที่ ๕๒ แผนผังสถานที่สำคัญบ้านหนองหมื่นถ่าน

๕. นายหล้า สุขประเสริฐ (กำนัน)
๖. นายเสน ศรีโคตร
๗. นายเฉลา อาจสามารถศิริ
๘. นายมานิตย์ สิงห์เสนา (ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน)

แม้ว่าชาวหนองหมื่นถ่านจะเป็นคนทันสมัยและได้รับการศึกษาดี แต่ก็ยังยึดมั่นในระบบความเชื่อและขนบธรรมเนียมประเพณีที่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษอย่างเคร่งครัด ประเพณีหนึ่งที่ชาวหนองหมื่นถ่านให้ความสำคัญมากคือ “บุญผะเหวด” ซึ่งจะทำกันในวันประมาณเดือนสามของแต่ละปี เมื่อถึงวันงานชาวบ้าน จะมารวมกันที่“หอแจก”หรือศาลาการเปรียญในวัด เพื่อจัดเตรียมสิ่งของและเครื่องสักการะ ได้แก่ ข้าวตอก ดอกไม้ ธูปเทียน ธง (ธง) อย่างละพัน โดยจะปักธงใหญ่ไว้ในทิศทั้งแปดรอบศาลา ตั้งหม้อน้ำมนต์สี่หม้อแล้วปลุกหออุทิศทางทิศตะวันออกของศาลา บ่ายสี่โมงจะมีการแห่ขบวนพระเวส (เวสสันดร) เข้าเมือง ซึ่งทางวัดจะตีกลองเป็นสัญญาณให้ชาวบ้านมารวมกันที่วัด เตรียมฆ้อง กลอง จัดธรรมมาสน์และพระพุทธรูปไว้ที่ชายป่าหรือนอกหมู่บ้าน มีการสวดเชื้อเชิญพระเวสให้เข้าเมืองและมีพิธีบายศรีสู่ขวัญ

ในขบวนแห่นั้นชาวบ้านจะวาดภาพเรื่องพระเวสสันดร ตั้งแต่ต้นจนจบลงบน ผ้าที่เรียกกันว่า “ผ้ามะเหวด”ซึ่งต้องใช้คนจำนวนมากช่วยกันจับชายผ้าแห่มาจากชายป่าเข้าสู่หมู่บ้าน จากนั้นจึงนำมาโอบรอบศาลาที่เตรียมไว้สำหรับเป็นที่เทศนามหาชาติ ต่อไป

เนื่องจากบ้านหนองหมื่นถ่านเป็นชุมชนเก่าแก่ และมีผู้คนอาศัยอยู่จำนวนมาก สถานที่สำคัญในท้องถิ่นจึงมีหลายแห่ง ทั้งที่เป็นสถานที่ธรรมชาติและสถานที่ที่มนุษย์ เป็นผู้สร้างขึ้น ซึ่งสถานที่เหล่านี้มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับวิถีการดำเนินชีวิตของคนในท้องถิ่นมาโดยตลอด

สถานที่สำคัญในบ้านหนองหมื่นถ่านมีดังนี้

๑.อนุสาวรีย์ปูเมืองปาก : ความภูมิใจในวิถีคนกล้า

อนุสาวรีย์ปูเมืองปาก เป็นสถานที่ที่ชาวหนองหมื่นถ่านสร้างขึ้นเพื่อรำลึก และปลุกจิตสำนึกชาวหนองหมื่นถ่านให้ตระหนักในวีรกรรมอันกล้าหาญของ “ปูเมืองปาก” * หรือนายสิงห์ สิงห์เสนา ผู้ก่อตั้งหมู่บ้านแห่งนี้ โดยชาวบ้านพร้อมใจกันรวบรวมระดมทุนก่อสร้างขึ้นมาเมื่อวันที่ ๑๔ มีนาคม พ.ศ.๒๕๒๗ มีนาย วิรัช สมร่าง อาจารย์สอนวิชาศิลปะโรงเรียนบ้านหนองหมื่นถ่านวิทยา เป็นผู้ออกแบบ อนุสาวรีย์ปูเมืองปากตั้งอยู่ทางด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้าน หันหน้ามาทางตะวันตก ซึ่งมีความหมายว่า ปูเมืองปากกำลังเฝ้าสอดส่องดูแลหมู่บ้าน ดังที่ท่านเคยกระทำมาตั้งแต่อดีต

เนื่องจาก“ปูเมืองปาก” เป็นบรรพบุรุษผู้ก่อตั้งบ้านหนองหมื่นถ่าน และเคยมีบทบาทในการเข้าร่วมทำสงครามฮ่อจนได้รับชัยชนะ ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านและคน ในท้องถิ่นจึงยกย่องและให้ความสำคัญกับ

*คำว่า “เมืองปาก” นี้ ผู้อาวุโสแห่งบ้านหนองหมื่นถ่าน อธิบายว่า หมายถึง “เจ้าเมืองผู้มีปากกล้า” ซึ่งหมายถึง นายสิงห์ สิงห์เสนา ซึ่งเป็นบุคคลที่มีความกล้าหาญ หุดจาเค็ดขาด และมีวาจาคมคาย ไม่ได้หมายถึง ชื่อเมืองที่เป็นสถานที่แต่อย่างใด

วีรบุรุษผู้เป็นอย่างมาก มีเรื่องเล่าและตำนาน ที่กล่าวถึง“ปู่เมืองปาก”หลายกระแส

พ่อใหญ่บุญศรี มีภักดี ราษฎร อาวุโสชาวบ้านหนองหมื่นถ่านและมีเชื้อสายมาจากปู่เมืองปาก เล่าว่า “ปู่เมืองปาก”มีชื่อจริงว่า “สิงห์” หรือ“เส็ง” แต่คนในระดับข้าราชการชั้นผู้ใหญ่มักเรียกท่านว่า“เจ้าบ้านเจ้าเมือง” เป็นบุตรคนแรกของหลวงเสนา^{๖๖}บ้านคำไฟทุรุย์ เมื่อครั้งยังอยู่ในวัยหนุ่มเป็นคนรูปร่างสูงใหญ่ แข็งแรง ออกผาย ไหล่ผึ่ง กล้าหาญและไม่หวั่นเกรงต่อภัยอันตราย ใด ๆ

พ่อใหญ่ชาญ อาจหาญ อายุ ๗๒ ปี แห่งบ้านหนองหมื่นถ่าน ซึ่งเป็นหลานของ “ปู่เมืองปาก” (แม่ของพ่อใหญ่ชาญ เป็น “ลูกสาวกก” หรือ ลูกสาวคนโตของ ปู่เมืองปาก) เล่าถึงประวัติความกล้าหาญของ ปู่เมืองปากว่าเคยต่อสู้กับเสือร้ายมือเปล่า ตามประวัติบอกว่าเป็นเสือโคร่ง ออกมาอาละวาดไล่ทำร้ายชาวบ้าน จนได้รับบาดเจ็บและถึงตายไปหลายคน เมื่อปู่เมืองปากรู้เข้า จึงวิ่งออกมาตามหาและไล่เสือไปขึ้นโพนปลวก จนเกิดการต่อสู้กับเสืออย่างกล้าหาญ ทำให้เสือตัวนั้นบาดเจ็บและหนีไปในที่สุด

ภาพประกอบที่ ๕๓ อนุสาวรีย์ปู่เมืองปาก
สัญลักษณ์แห่งวีรบุรุษคนกล้า บ้านหนองหมื่นถ่าน

^{๖๖}หลวงเสนา ซึ่งเป็นบิดาของนายสิง สิงห์เสนา หรือปู่เมืองปาก นี้ ตามประวัติบอกว่าเป็นบุคคลเดียวกับ เพี้ยมหาเสนา ขุนนางในสังกัดเจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ผู้นำชาวการจับช้างเผือกสุพรรณภาพรรณฯ ได้ที่เมืองพนมไพรไปบอกแก่พระรัตนวงศา (คำผาย) เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ก่อนจะมีการรบไว้เป็นช้างเผือกในแผ่น ดินสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (ดูประวัติพระสุพรรณภาพรรณ สถานที่สำคัญในเมืองพนมไพร เพิ่มเติม)

พ่อใหญ่บุญศรี มีภักดี อธิบายว่า เมื่อมีการตั้งนามสกุลในสมัยรัชกาลที่ ๖ นายสิงห์ ได้ให้ธิดา เป็นนามสกุล คือ “สิงห์เสนา” นามสกุลเดิม ๆ คือ “สิงห์เสนา ณ สุวรรณภูมิ” นายสิงห์นี้มีน้องชายชื่อทอง ซึ่งเป็นต้นตระกูล “ทองเสนา”

ความกล้าหาญเด็ดเดี่ยวของปู่เมืองปาก ยังปรากฏในเรื่องที่เล่าโดยพ่อใหญ่ บุญศรี มีภักดี ซึ่งเป็นเหตุการณ์ตอนที่ขุนโจรคนหนึ่งชื่ออย่างไรไม่ปรากฏ แต่ชาวบ้านเรียกกันว่า "ไ้ย้ง" ซึ่งหมายถึงคนกล้าคนเก่ง เป็นหัวหน้าโจร ได้ออกปล้นตามหมู่บ้านต่างๆ สร้างความเดือดร้อนแก่ชาวบ้านไปทั่ว ขุนโจรผู้นี้ใช้ช้างเป็นพาหนะในการเดินทางไปปล้น ในระหว่างนั้นบ้านหนองหมื่นถ่าน ยังเป็นหมู่บ้านที่เพิ่งตั้งใหม่ ปู่เมืองปากยังอยู่ที่บ้านหนองยาง ชาวบ้านจึงพากันไปขอความช่วยเหลือจากปู่เมืองปาก ๆ ก็ขี่ม้าออกไปตามหาโจร ไปพบกันที่บ้านแห่งหนึ่ง "บักยงก็ลงจากหลังช้าง พ่อใหญ่ก็ลงจากหลังม้า ต่างคนต่างย่างเข้าหากัน ไ้ย้งต่อไ้ย้งชนกัน เข้าต่อเขาชนกัน บักยงก็ถามว่า มึงเป็นไผ่ พ่อใหญ่ก็บอกว่า เป็นปู่เมืองปาก มันก็เลยย่าน ขึ้นช้างหนีไปเลย นับแต่นั้นมา บักยงก็ไม่กล้ามาปล้นสะดมในเขตเมืองสุวรรณภูมิอีก เพราะย่านปู่เมืองปาก"

ด้วยความกล้าหาญและเป็นผู้กล้าเอง ต่อมานายสิงห์ จึงได้รับการแต่งตั้งจากเจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ให้เป็นผู้ช่วยมือขวา และได้รับฉายาว่า "ปู่เมืองปาก" เพราะมีปากกล้าคารมเฉียบคมดังที่กล่าวแล้ว

นายสิงห์ หรือปู่เมืองปาก ได้เข้าร่วมกองทัพไทยในการไปปราบฮ่อที่หนองคาย ภายหลังการรบอันยืดเยื้อยุติลง และชัยชนะตกเป็นของฝ่ายไทย ทางราชการได้ตั้งกองบัญชาการใหญ่ขึ้นที่เมืองขอนแก่น และเปลี่ยนชื่อเมืองเสียใหม่ว่า "ชัยภูมิประเทศลาว" จากนั้นแม่ทัพนายกองจึงสั่งให้เจ้าพ่อเมืองปากและเจ้าเมืองอีกหลายคนไปรักษาด่านตามค่ายนอกเมืองต่าง ๆ ซึ่งเป็นทางที่ข้าศึกมักลักลอบเข้ามาปล้นฆ่าชาวบ้าน ในช่วงนั้นเองที่ทหารฮ่อและพวกไทดำประมาณ ๑๐๐ คนได้เข้าบุกด่านซึ่งเจ้าพ่อเมืองปากรักษาอยู่ ปรากฏว่าในเวลานั้น ไม่มีนายทหารคนใดกล้าออกไปเผชิญหน้ากับกลุ่มทหารฮ่อ เพราะเห็นว่ามีกำลังน้อยกว่า แต่เจ้าพ่อเมืองปากได้แสดงความกล้าหาญ บุกตะลุยเข้าศึกอย่างไม่เกรงกลัว จนกระทั่งตกอยู่ในวงล้อมของพวกฮ่อ และถูกทหารฮ่อไล่ฟันเป็นการใหญ่ แต่อาวุธของพวกฮ่อก็ไม่อาจทำร้ายเจ้าพ่อเมืองปากได้

ด้วยทำนองอยู่คงกระพัน พวกเจ้าเมืองต่าง ๆ เมื่อเห็นดังนั้นก็ลงมาจากค่ายและเข้าร่วมต่อสู้ จนพวกฮ่อล่าถอยไป เจ้าพ่อเมืองปากจึงได้รับการยกย่องจากบรรดาทหารหาญว่าเป็นนักรบผู้ยิ่งใหญ่

ในปี พ.ศ. ๒๔๒๙ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ตัดสินพระทัยที่จะปราบพวกฮ่อให้เบ็ดเสร็จเด็ดขาด จึงได้ส่งกองทัพจากกรุงเทพฯ เดินทางเข้าไปสู่หลวงพระบางและตั้งกองบัญชาการใหญ่ขึ้นที่นั่น เพื่อเมตต์จี้เงินฮ่อให้ราบคาบ ด้วยการเตรียมการที่เหนือกว่าและอาวุธยุทโธปกรณ์ที่ทันสมัยซึ่งมีปืนใหญ่เป็นหลัก ฝ่ายไทยก็สามารถเอาชนะเงินฮ่อได้ พวกทหารฮ่อและไทดำยอมแพ้และเข้าสวามิภักดิ์กับฝ่ายไทย เมื่อเสร็จสิ้นสงคราม พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงพระราชทานยศและบำเหน็จรางวัลแก่แม่ทัพนายกองตามลำดับ เจ้าพ่อเมืองปากซึ่งเป็นทหารที่มีความดีความชอบในการรบ ได้รับพระราชทานยศและนามสกุลโดยมีศักดิ์เป็นเจ้าเมือง จึงได้รับฉายาว่า "เจ้าเมืองปาก" นามสิงห์สิงห์เสนา

เจ้าเมืองปาก หรือนายสิงห์ สิงห์เสนา ได้ถึงแก่กรรมเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๖๙ ณ บ้านหนองหมื่นถ่าน และได้รับพระราชทานเพลิงศพจากพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว พิธีพระราชทานเพลิงศพเจ้าเมืองปากได้จัดขึ้นอย่างใหญ่โตสมเกียรติ มีการสร้างเมรุไว้ทองสูงถึง ๔ เมตร ประดับประดาอย่างสวยงาม มีแขกเหรื่อและชาวบ้านมาร่วมพิธีกันอย่างคับคั่งเพราะคุณงามความดีของท่านนั่นเอง

อนุสาวรีย์ปู่เมืองปาก เป็นสถานที่สำคัญที่ประชาชนในบ้านหนองหมื่นถ่าน สร้างขึ้นเพื่อรำลึก

ถึงคุณงามความดีของบรรพบุรุษ ด้วยเหตุนี้อนุสาวรีย์ปูเมืองปากจึงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวบ้านจะพากันมากราบไหว้บูชาขอพรอยู่เป็นประจำ ไม่ว่าชาวบ้านหนองหมื่นถ่านจะไปทำกิจกรรมใด ๆ เป็นต้นว่า การสมัครเข้าทำงาน การสอบเข้าเรียนต่อ การเดินทางไกล หรือเจ็บไข้ได้ป่วยก็มากกราบไหว้บูชาและขอพรให้ปูเมืองปากคุ้มครองให้รอดพ้นภัยอันตรายและให้ประสบความสำเร็จในสิ่งที่ต้องการ

ปัจจุบัน อนุสาวรีย์ปูเมืองปาก จึงไม่ได้เป็นเพียงอนุสาวรีย์ที่ให้อนุชนรุ่นหลังรำลึกถึงบรรพบุรุษของท้องถิ่นเท่านั้น แต่ได้กลายเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้านไปแล้ว ชาวบ้านมีความเชื่อว่าอนุสาวรีย์แห่งนี้เป็นที่สิงสถิตย์ของปูเมืองปาก หากใครไปล่วงละเมิดหรือกระทำอันไม่เหมาะสม ก็อาจเกิดเหตุไม่ดีกับตนได้ ดังเช่นเรื่องที่ พ่อใหญ่สุโพธิ์ นันทะเสนา เฒ่าเจ้าประจำหมู่บ้านเล่าว่า เมื่อประมาณสามปีที่ผ่านมานี้ ตรงกับวันสงอุโบสถ มีอุบาสกอุบาสิกาจากหลายหมู่บ้านมารวมทำบุญที่วัดหนองหมื่นถ่าน หลังจากเสร็จพิธีแล้ว มีแม่หญิงสามคนซึ่งเป็นคนต่างหมู่บ้าน ได้ไปปัสสาวะบริเวณอนุสาวรีย์ปูเมืองปากด้วยความรู้เท่าไม่ถึงการณ์ พอกลับมาขึ้นรถที่จอดรออยู่ ปรากฏว่ารถสตาร์ทไม่ติด ไปตามช่างมาตรวจดูและแก้ไข แต่ช่างจะทำอย่างไรก็ไม่ติด พ่อใหญ่สุโพธิ์ซึ่งเป็นเฒ่าเจ้าเดินผ่านมาเห็นเหตุการณ์ก็ถามว่า ผู้หญิงทั้งสามคนได้ไปทำอะไรบริเวณ อนุสาวรีย์บ้างหรือไม่ หญิงทั้งสามก็สารภาพว่าไปปัสสาวะบริเวณนั้น แก้กเลยบอกว่า “ແມ່ແລ້ວ..ไปหาดอกไม้มา ขอยจะพาไปขอสมานปูเมืองปาก” พอทำพิธีขอมาเสร็จรถก็สตาร์ทติดขึ้นมาทันใด

ปัจจุบันอนุสาวรีย์ปูเมืองปาก นอกจากจะเป็นที่พึ่งทางจิตใจของชาวบ้านหนองหมื่นถ่านแล้ว ชีวประวัติและวีรกรรมของท่าน ก็ยังเป็นเครื่องเตือนสติให้กับคนรุ่นหลัง ได้ยึดถือปฏิบัติด้วย พระครูสุจิตธรรมพิเนต เจ้าอาวาสวัดจักรวาลภูมิพิณคนปัจจุบัน กล่าวว่า ชาวบ้านหลายคนได้นำเอาแนวทางของปูเมืองปากมาประยุกต์ใช้เป็นข้อคิดในการดำเนินชีวิต เช่น ข้อคิดที่ว่า การมีความเชื่อมั่นในตนเองย่อมจะช่วยให้การทำการกิจกรรมใด ๆ ประสบความสำเร็จเสมอ ดังที่ปูเมืองปากเคยมั่นใจว่าตนเองหนึ่งเหนียว อยู่ยงคงกระพันและมีฝีมือไม่เป็นรองใคร ท่านจึงสามารถเอาชนะศัตรูและอุปสรรคนานาประการได้

๒.หนองหมื่นถ่าน : หนองนี้ผิดู

หนองหมื่นถ่าน เป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่มีความสำคัญและเกี่ยวข้องกับชาวหนองหมื่นถ่านและ คนในท้องถิ่นมาช้านาน เห็นได้จากชื่อหมู่บ้านที่ตั้งขึ้นตามชื่อเรียกของหนองน้ำแห่งนี้ซึ่งมีความสัมพันธ์กับเหตุการณ์ในประวัติศาสตร์ตอนที่ไทยยกทัพไปปราบจีนฮ่อ ที่หนองคายและเวียงจันทน์ซึ่งได้กล่าวมาแล้วในความเป็นมาของชื่อหมู่บ้านว่า หนองหมื่นถ่านเป็นสถานที่เตรียมรบของกองทัพไทย โดยการระดมทหารตัดไม้เผาถ่านจำนวนมาก เพื่อใช้เป็นส่วนผสมของการทำดินปืนไปใช้ในการออกศึก ถ่านที่ได้จากเตาเผาจะถูกนำมาบดจนละเอียด แล้วเอามาชั่งตามมาตราคันชั่งดวงในสมัยก่อน คำว่า “หมื่น” เป็นหน่วยวัดน้ำหนัก ๑ หมื่น มีค่าเท่ากับน้ำหนัก ๑๒ กิโลกรัม การเตรียมการเพื่อทำกระสุนปืนใหญ่ในครั้งนั้นคงต้องใช้ผงด่านหลายร้อยหลายพันหมื่นจึงจะเพียงพอ นั้นแสดงว่าต้องมีการเผาถ่านเป็นจำนวนมาก จนกระทั่งพื้นที่รอบ ๆ หนองหมื่นถ่านในอดีตเต็มไปด้วยเศษถ่าน จึงเป็นที่มาของคำว่า “หนองหมื่นถ่าน” ในที่สุด

ความเป็นมาของหนองหมื่นถ่านนั้นน่าเชื่อถือได้มาก เพราะจากคำบอกเล่าของชาวบ้านรุ่นก่อน

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในลุ่มน้ำชีตอนกลาง

ๆ แสดงให้เห็นว่ารอบ ๆ หนองหมื่นถ่านเคยเป็นแหล่งของไม้เนื้อแข็งมาก่อน เช่น ต้นตะแบก ต้นเป็ล้อย ซึ่งเป็นไม้ที่สามารถให้ถ่านที่มีคุณภาพ เหมาะที่จะเป็นส่วนผสมของดินปืนได้ นอกจากนี้แล้วการเลือกที่เผาถ่านใกล้หนองน้ำ ก็มีเหตุผลตรงที่สามารถใช้น้ำดับไฟถ่านได้สะดวก

หนองหมื่นถ่านในอดีต ตามคำบอกเล่าของผู้อาวุโสในหมู่บ้านมีสภาพเป็นหนองน้ำขนาดเล็กกว่าที่เห็นในปัจจุบัน แต่ถึงจะมีพื้นที่ขนาดเล็กก็มีน้ำท่าอุดมสมบูรณ์ให้ชาวบ้านได้ใช้ตลอดทั้งปี ทั้งนี้อาจเป็นเพราะในเวลานั้นคนในหมู่บ้านยังมีน้อย ปริมาณการใช้น้ำจึงไม่มากเหมือนในปัจจุบัน รอบ ๆ หนองก็เป็นป่าทึบ มีต้นยางขนาดใหญ่ขึ้นอยู่โดยรอบและมีสัตว์ป่าบางประเภท เช่น ช้าง ลิง ชะนีและฝูงแร้งบินไปมา สืบตำรวจเอกประพงษ์ ไชยันโต ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านอีกคนหนึ่งเล่าว่า ในปี พ.ศ. ๒๔๙๒

157

ภาพประกอบที่ ๕๔ หนองหมื่นถ่าน สภาพที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน

ป่าบริเวณรอบหนองหมื่นถ่านยังสมบูรณ์และมีบรรยากาศน่ากลัวอยู่

ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านในอดีต อาศัยน้ำจากแหล่งน้ำนี้ใช้ประโยชน์หลายด้าน เช่น เป็นน้ำใช้ในครัวเรือน ใช้รดพืชผักสวนครัวที่ปลูกขึ้นกินเองในหมู่บ้าน นอกจากนี้ก็ยังเป็นแหล่งน้ำดื่มสำหรับวัวควาย ในหน้าแล้ง เป็นแหล่งหาปลาเพราะหนองหมื่นถ่านเป็นแหล่งน้ำที่ปลาชุมอีกแห่งหนึ่ง

จากหนองน้ำธรรมชาติที่ชาวบ้านเข้าไปใช้ประโยชน์แต่ไม่มีการดูแลเอาใจใส่เท่าที่ควร ทำให้นานเข้าหนองหมื่นถ่านเริ่มตื้นเขิน บางช่วงสามารถเดินข้ามไปได้ และหนองน้ำที่เคยเป็นหนองเดียวก็กลายเป็นหนองน้ำสองหนอง ต่อมากรมชลประทานเห็นว่าหนองหมื่นถ่านตื้นเขินมาก จึงได้เข้ามาขุดลอกเสียใหม่

การขุดลอกหนองหมื่นถ่าน ได้ดำเนินการมาหลายครั้งติดต่อกันมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน การขุดลอกครั้งแรกนั้นอยู่ในประมาณปี พ.ศ. ๒๔๙๖ โดยกรมชลประทาน จากนั้นก็มาขุดลอกครั้งใหญ่

อีกครั้งหนึ่งในช่วงที่นายนิวัตร ศรีสุวรรณนท์ เป็นผู้แทนราษฎร นายนิวัตรเป็นคนหนองหมื่นถ่าน เมื่อได้รับเลือกเป็นผู้แทนราษฎร จึงจัดหางบประมาณมาพัฒนาหนองหมื่นถ่านให้ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ได้มากขึ้น

หลังการขุดลอกหลายครั้ง หนองหมื่นถ่านที่เคยแยกออกเป็นสองช่วงก็กลายเป็นหนองเดียวกัน มีความกว้างและลึกมากขึ้นกว่าเดิม จนปัจจุบันหนองหมื่นถ่านได้รับการพัฒนาให้เป็นอ่างเก็บน้ำ สามารถรองรับน้ำได้เต็มที่ประมาณ ๘๐,๐๐๐ ลูกบาศก์เมตร ทำให้ชาวบ้านได้รับประโยชน์และมีน้ำใช้ในปริมาณที่เพียงพอ

ปัจจุบันหนองหมื่นถ่านจึงเป็นแหล่งน้ำที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ในด้านการเกษตร การเลี้ยงสัตว์ และใช้เป็นน้ำอุปโภคในครัวเรือน ที่สำคัญก็คือเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ปลาของหมู่บ้าน โดยชาวบ้านมีส่วนในการจัดการและได้รับผลประโยชน์เป็นรายได้เข้าหมู่บ้าน

นายชูศักดิ์ สุขประเสริฐ ผู้อาวุโสคนหนึ่งหมู่บ้านหนองหมื่นถ่าน กล่าวถึงการจัดการในเรื่องนี้ว่า ในแต่ละปีจะมีการปล่อยพันธุ์ปลาลงในหนองหมื่นถ่านครั้งหนึ่ง โดยคณะกรรมการประจำหมู่บ้านที่ประกอบด้วย ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล และผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้รับการแต่งตั้ง เข้ามาบริหารจัดการ โดยไปหาซื้อพันธุ์ปลาจากแหล่งต่าง ๆ มาปล่อยในอ่างเก็บน้ำ ซึ่งปกติจะเริ่มปล่อยในเดือนมิถุนายน ในระหว่างนั้นจะไม่อนุญาตให้มีการจับปลาอย่างเด็ดขาด เมื่อถึงเดือนเมษายนหน้าแล้ง ซึ่งเป็นช่วงที่น้ำลด และปลาที่ปล่อยไว้เจริญเติบโตพอจะจับได้แล้ว คณะกรรมการชุดดังกล่าวจะออกประกาศให้มีการ"ลงแห"ไปยังหมู่บ้านใกล้เคียง โดยเปิดโอกาสให้คนในท้องถิ่นเข้ามาทอดแหจับปลาได้ แต่ต้องเสียค่าบำรุง โดยจัดเก็บ ในอัตรา ๑๐๐ บาทต่อแห ๑ ปาก เมื่อถึงวันลงแหจะเป็นวันที่หนองหมื่นถ่านมีบรรยากาศคึกคักเป็นพิเศษ เพราะผู้คนจากที่ต่างๆ จะมาลงแหเป็นจำนวนมาก ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านสามารถหารายได้พิเศษ จากการจำหน่ายสินค้าและอาหาร แก่ผู้ที่มาลงแห ส่วนรายได้จากการเก็บค่าธรรมเนียม เมื่อหักลบจากค่าพันธุ์ปลาแล้ว ปรากฏว่าหมู่บ้านจะได้กำไรไม่ต่ำกว่า ๓๐,๐๐๐ - ๔๐,๐๐๐ บาท ต่อปี รายได้ดังกล่าวนี้จะนำไปใช้ในกิจการอื่น ๆ ของหมู่บ้าน

เนื่องจากหนองหมื่นถ่านเป็นแหล่งน้ำโบราณคู่บ้านคู่เมือง ชาวบ้านในอดีตจึงมีความเชื่อว่าเป็นแหล่งน้ำที่มีผีประจำหนองเป็นผู้ดูแลรักษา จึงได้สร้าง"ผาม" หรือศาลให้ผีอยู่ประจำหนองน้ำ ชาวบ้านเล่าว่า สมัยก่อนเมื่อโจรขโมยเข้ามาขโมยของคนในหมู่บ้านและไปพักที่บริเวณหนองน้ำ ผีประจำหนองจึงแปลงกายเป็นควายป่าตัวใหญ่ ไล่ขวิดจนโจรกลุ่มดังกล่าวแตกตื่นหนีกระเจิดกระเจิงและไม่กล้าจะเข้ามาคิดขโมยในหมู่บ้านอีกเลย

ในอดีตชาวบ้านจะทำพิธีเลี้ยงผีหนอง โดยมีเจ้าเป็นผู้อุปการะพิธีซึ่งก็มีลักษณะพิธีกรรมคล้ายกับการเลี้ยงผีปู่ตา แต่ต่อมาเมื่อทางการเข้ามาขุดลอกหนองหมื่นถ่านจึงได้มีการรื้อศาลดังกล่าวทิ้งไปอย่างไรก็ตาม ความเชื่อในเรื่องผีหนองก็ยังไม่หมดไป

ทุกวันนี้ ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านยังเชื่อว่าในหนองน้ำแห่งนี้ยังมีผีอยู่รักษา ทั้งผีเจ้าหนองและผีจาก

*คนที่ตายทั้งหมด เจ้าฟ้าสามารถระบุชื่อได้ทุกคน ส่วนมากเป็นคนในหมู่บ้านหนองหมื่นถ่าน และในจำนวนผู้เสียชีวิตเพราะจมน้ำน้ำตายนั้น มีพี่สาวของเจ้าฟ้ารวมอยู่ด้วยคนหนึ่ง เสียชีวิตขณะลงไปล้างหน้าในหนอง

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในลุ่มน้ำชีตอนกลาง

คนที่จมน้ำตาย ชาวบ้านเล่าตรงกัน ในรอบหลายปีที่ผ่านมา มีคนเสียชีวิตเพราะจมน้ำในหนองหมื่นถ่านแทบทุกปี จากการลำดับเหตุการณ์ของพ่อใหญ่สุโพธิ์ เฒ่าจำประจำบ้าน นับได้ถึง ๔ คนด้วยกัน สาเหตุการตายส่วนมากเกิดจากการลงไปเล่นน้ำในหนองบ้าง ลงไปจับปลาและถูกฟ้าผ่าตายบ้าง คนที่ตายมีทั้งผู้ใหญ่และเด็กทั้งชายและหญิง “ เหตุที่ทำให้คนจมน้ำตายจำนวนมากนี้ ชาวบ้านเชื่อว่าเพราะในหนองมีผีพรายอยู่ สาเหตุเกิดจากเมื่อหลายปีมาแล้ว มีผู้หญิงในหมู่บ้านคนหนึ่งซึ่งเป็นคนโสด ไม่มีสามี แต่นางจะมีลูกปีละคน ตอนที่นางมีลูกคนแรก ได้นำทารกที่เพิ่งคลอดใหม่ ๆ ไปหมกโคลนในหนองจนตาย ชาวบ้าน มาเห็นเข้าก็ต่อเมื่อศพทารกนั้นขึ้นอืดลอยขึ้นมา จึงเชื่อว่าทารกที่ตายไปนั้นกลายเป็นผีพรายอยู่ประจำหนองและคอยเอาชีวิตของคนแทบทุกปี

นอกจากจะเป็นแหล่งเลี้ยงปลา และเป็นที่หาปลาของคนในท้องถิ่นแล้ว หนองหมื่นถ่านในปัจจุบันยังเป็นสถานที่ใช้จัดงานประเพณีของหมู่บ้านในเทศกาลต่าง ๆ อีกด้วย เช่น ใช้เป็นสถานที่ลอยกระทง และแข่งเรือ

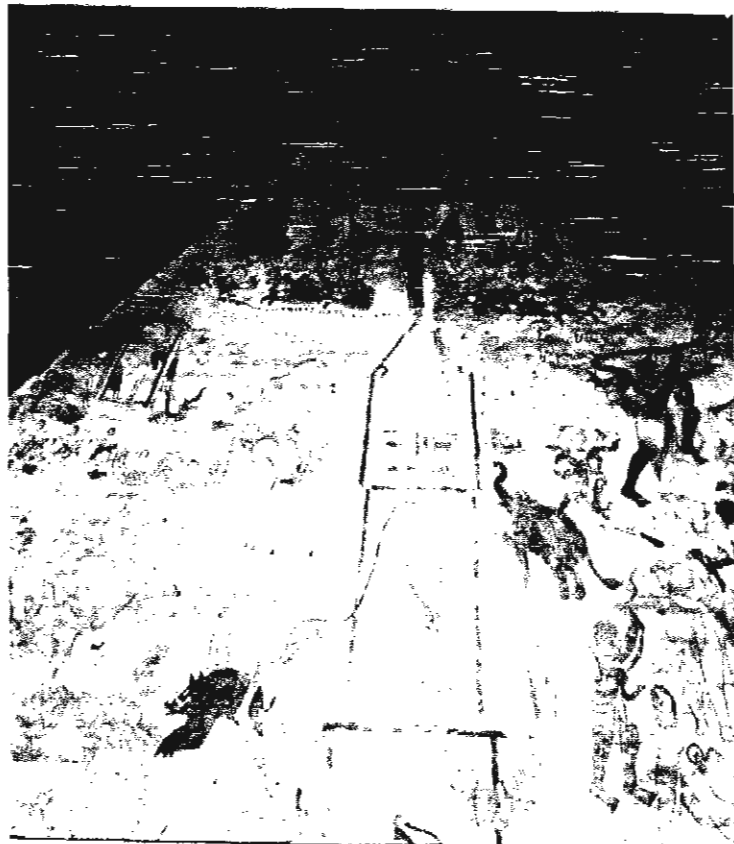
ภาพประกอบที่ ๕๕ สิมวัดจักรวาลภูมิพิณ
บ้านหนองหมื่นถ่าน

๓. วัดจักรวาลภูมิพินิจ : มีสิมโบราณและstupedam

วัดจักรวาลภูมิพินิจเป็นวัดเก่าแก่ประจำหมู่บ้านหนองหมื่นถ่าน มีเนื้อที่ทั้งหมด ๑๓ ไร่ ๒ งาน ๑๕ ตารางวา ตามประวัติกล่าวว่า วัดนี้น่าจะสร้างขึ้นในช่วงที่มีการตั้งถิ่นฐานแล้ว ซึ่งคาดว่าน่าจะอยู่ในราวปี พ.ศ.๒๒๓๐ -๒๔๒๐ เพราะจากหลักฐานที่ได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาระบุว่าเป็นวันที่ ๑๙ พฤษภาคม พ.ศ.๒๔๕๑ ซึ่งตรงกับรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในคราวที่มีการสร้างอุโบสถหลังแรก ต่อมาได้รับพระราชทานวิสุงคามสีมาอีกครั้งเมื่อมีการสร้างโบสถ์หลังใหม่เมื่อวันที่ ๖ พฤศจิกายน พ.ศ.๒๕๓๙

วัดจักรวาลภูมิพินิจมีเจ้าอาวาสมาแล้วจำนวน ๙ รูป และมีพระครูสุจิตธรรมพิเนตเป็นเจ้าอาวาสองค์ปัจจุบัน โดยทั่วไปชาวบ้านจะเรียกว่าวัดหนองหมื่นถ่านตามชื่อหมู่บ้าน แต่ชื่อจริงคือ วัดจักรวาลภูมิพินิจ เป็นชื่อซึ่งค่อนข้างจะแตกต่างไปจากชื่อวัดโดยทั่วไปในท้องถิ่นเดียวกันนั้น ชาวบ้านบอกว่าเป็นชื่อดั้งเดิมที่ปรากฏมาตั้งแต่แรกแล้ว มีการตีความหมายของชื่อวัดว่า น่าจะสะท้อนให้เห็นถึงบุญบารมีของผู้ก่อตั้งวัดที่มีความกว้างขวาง มีอิทธิพลและมีอำนาจบารมี สามารถปราบข้าศึกได้รอบด้านในขอบเขตจักรวาลไม่มีใครสามารถสู้ได้ ซึ่งก็หมายถึง"ปูเมืองปาก" ผู้ก่อตั้งบ้านหนองหมื่นถ่านนั่นเอง

ในอดีต กล่าวกันว่าวัดจักรวาลภูมิพินิจ เป็นวัดที่สวยงามที่สุดในเมืองร้อยเอ็ด โดยเฉพาะอย่างยิ่ง "สิม"หรือโบสถ์ในวัดแห่งนี้ เป็นสิ่งก่อสร้างที่เก่าแก่มากและมีคุณค่าทางศิลปะที่มีลักษณะเฉพาะตัว คือเป็นสถาปัตยกรรมแบบพื้นถิ่นอีสานภายใต้อิทธิพลศิลปะแบบลาวและรัตนโกสินทร์ตอนต้น รูปแบบของสิม โบราณมีรูปทรงเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ยาว ๓ ช่วงเสา กว้าง ๕.๓๐ เมตรและยาว ๗.๘๕ เมตร เป็นสิม

ภาพประกอบที่ ๕๖ ส่วนหนึ่งของstupedamในสิมวัดจักรวาลภูมิพินิจ

161

สัญญา สังขพันธานนท์และคณะ

แกะ...อยู่บนต้นไม้ ต่อหน้าพญามบาลผู้เป็นใหญ่แห่งโลกนรก ส่วนภาพในโบสถ์ข้างในนั้น มีภาพคนชนไก่กลายเป็นเปรตถูกกงจักรฟันหัวเลือดไหลอาบ ส่วนภาพตรงข้ามนั้น เป็นภาพเล่าสังขศิลป์ชัยตอนติด ตามเอานางสุมนทาสผู้เป็นอา ถูกยักษ์อุดไปไว้เมืองยักษ์ ดังนั้นสามหน่อไทจึงได้ออกติดตาม ผ่านป่า ล้วนปี จึงได้พบงูชวง“ ตัวเท่าสัดไฟมาขวางหน้า ท้าวศิลป์ชัยจึงใช้ดาบพระขรรค์ชัย เข้าฟันตัดพินถูกงูชวงขาดสะบั้นเลือดไหลนองแผ่นดิน ท้าวสีโหผู้มีร่างเป็นสัตว์จึงได้ดูดกินเลือดจนงูชวงตัวนั้นตาย จากนั้นเข้าสู่เมืองยักษ์ ลักเอานางสุมนทาสออกจากเมืองมาได้ นางสุมนทาสร้องไห้ คิดถึงผัวรัก.....

ภาพประกอบที่ ๕๖ หลวงพ่อภาชี พระประธานในสิมเก่าวัดจักรวาลภูมิพิณ

นอกจาก"อุบ้แต้ม" แล้ว สมบัติสำคัญอีกชิ้นหนึ่งภายในสิมคือพระประธาน ที่ชาวบ้านเรียกกันว่า "หลวงพ่อกาชี" เป็นพระพุทธรูปปางสมาธิ ขนาดหน้าตักประมาณ ๒ เมตร ประดิษฐานอยู่ในอุโบสถหรือสิม พระประธานองค์นี้ แม้จะเป็นพระพุทธรูปธรรมดาดำและมีอายุไม่มากนัก แต่ชาวบ้านก็พากันนับถือและ มีประวัติความเป็นมาที่น่าสนใจไม่น้อย

จากคำบอกเล่าของ พ่อบุญศรี มีภักดี และ ผู้ใหญ่มานิตย์ สิงห์เสนา ว่า แต่เดิมนั้นในอุโบสถหรือสิมหลังนี้ยังไม่มีพระประธาน ต่อมาเมื่อพระภิกษุรูปหนึ่งที่ชื่อว่า หลวงตาชมได้มาจำพรรษาอยู่ที่วัดบ้านหนอง หมื่นถ่าน มีชาวบ้านหนองหมื่นถ่าน ๔ คน พร้อมด้วยหลวงตาชม ได้เดินทางไปทำงานที่บ้านกาชี (อำเภอ ภาชี จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) ในขณะที่ชาวบ้านทั้งแปดแยกย้ายออกไปหางานทำนั้น หลวงตาชมก็พักอยู่ที่วัดตามลำพัง ในตอนนั้นมีหญิงท้องแก่ชาวบ้านกาชีคนหนึ่ง คลอดลูกไม่ออก ชาวบ้านจึงพากันไปหาหลวงตาชม ซึ่งเป็นพระที่มาจากอีสานเพื่อขอความช่วยเหลือ หลวงตาชมจึงได้นำมนต์ให้หญิงคนนั้นกิน ทำให้นางคลอดลูกออกมาได้อย่างปาฏิหาริย์ ชาวบ้านเกิดความเลื่อมใส จึงนิมนต์ให้หลวงตาชมอยู่จำพรรษาที่วัดแห่งนั้น ในระหว่างจำพรรษาที่วัดบ้านกาชีอยู่นั้น หลวงตาชมเห็นว่าในวัดมีพระพุทธรูป อยู่หลายองค์ จึงได้ออกปากขอจากชาวบ้านองค์หนึ่ง เพื่อนำมาไว้ในโบสถ์วัดหนองหมื่นถ่าน ชาวบ้านก็ยินยอม ถวายให้ หลวงตาชมจึงได้มีหนังสือบอกมายังชาวบ้านหนองหมื่นถ่านให้มารับพระพุทธรูปดังกล่าว ชาวบ้านจึงได้จัดเตรียมเกวียนหนึ่งเล่มและวัวสีตัว เดินทางไปรับที่สถานีนารถไฟที่

“งูชวง หมายถึงงูใหญ่ ในวรรณคดีเรื่อง “สังขศิลป์ชัย” กล่าวถึงเหตุการณ์ตอนนีไว้ว่า

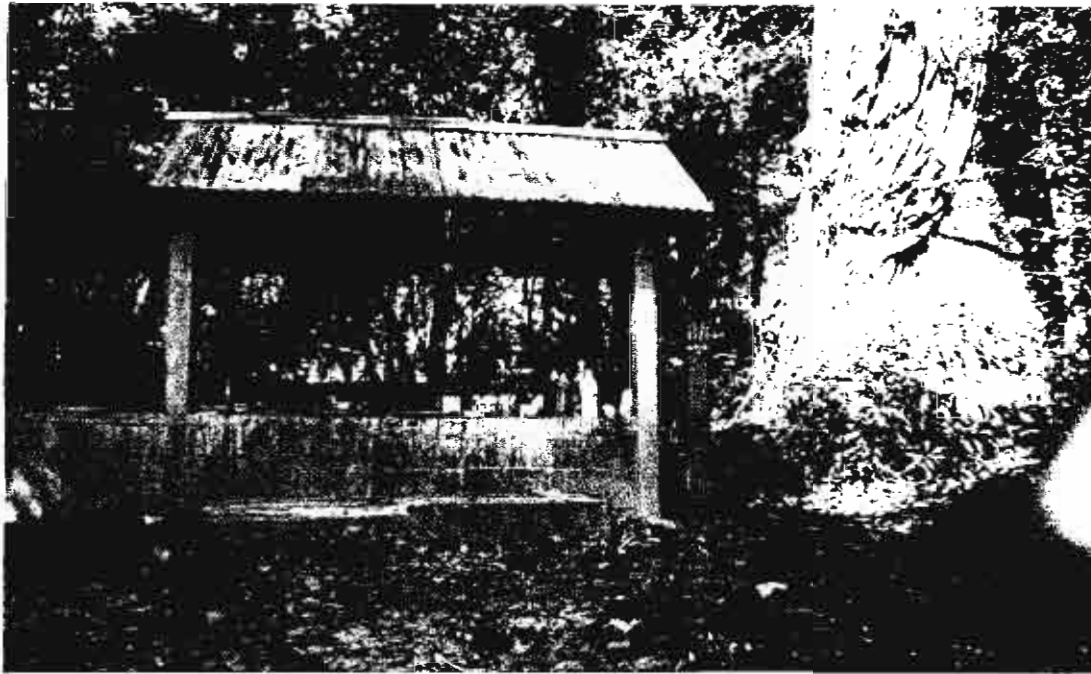
“ที่นั่นมีอสรพิษร้ายด้วยขนาดงูชวง มันก็เที่ยววิ่งวังเซตงดงดอยกว้าง คอยเห็นชวงหลายลันยังฮามหลายหลาก ยาวฮอดฮ้อยประมาณเส้นเชือกวัว ตาแดงเข้มคือแสงสุริยศ เพ็นพ่นอำายฮ้อนยังไฟ”

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในกลุ่มน้ำชีตอนกลาง

จังหวัดนครราชสีมา ใช้เวลาเดินทาง ๗ วัน ขากลับ ๑๒ วัน จากนั้นได้นำมาพระพุทธรูปดังกล่าวมาประดิษฐานเป็นพระประธานใน อุโบสถ ชาวบ้านเห็นว่าพระพุทธรูปองค์นี้มาจากบ้านภาชี จึงเรียกว่า **หลวงพ่อกาชี** แต่นั้นมา

หลวงพ่อกาชีองค์นี้ เป็นที่เคารพศรัทธาของชาวบ้านหนองหมื่นถ่านเป็นอย่างมาก เพราะเชื่อกันว่ามีความศักดิ์สิทธิ์สามารถดลบันดาลให้เกิดโชคลาภและความเป็นสิริมงคล ดังนั้นเวลาชาวหนองหมื่นถ่านจะเดินทางไปหางานทำ หรือไปสอบเรียนต่อ ก็จะมาบอกกล่าวและกราบไหว้เพื่อขอพรจากหลวงพ่อกาชีอยู่เสมอ

ในอดีต วัดจักรวาลภูมิพิณิจ เป็นวัดที่สวญงามมากด้วยสิ่งก่อสร้างที่มีมือประณีตบรรจง เช่น กุฏิยาว ๙ ห้องที่ตั้งอยู่ทางทิศเหนือของวัด ซึ่งสร้างด้วยไม้เนื้อแข็งอย่างดี เป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจของสงฆ์และฆราวาส ต่อมาทชุดโทรมลงและเกิดสิ่งก่อสร้างใหม่ ๆ ขึ้นมาแทนที่ ในช่วงที่"พระชาทม"เป็นเจ้าอาวาสถือว่าเป็นช่วงที่วัดมีความรุ่งเรืองมากที่สุด มีพระสงฆ์จำพรรษาในวัดถึง ๕๐ รูป

163

ภาพประกอบที่ ๕๗ ศาลปู่ตา บ้านหนองหมื่นถ่าน

ปัจจุบันสภาพของวัดจักรวาลภูมิพิณิจได้เปลี่ยนไปจากเดิมค่อนข้างมาก โดยเฉพาะอาคารศาสนสถานที่สร้างขึ้นทดแทนของเก่า ภายในวัดมีบรรยากาศร่มรื่น สะอาด และมีรั้วรอบขอบชิดพร้อมกับเสนาสนะครบถ้วน ทั้งศาลาการเปรียญ อุโบสถ กุฏิสงฆ์ เมรุ ส่วนสิมหลังเก่าก็มีการดูแลรักษาให้คงสภาพเดิมไว้เป็น

อย่างดี แม้ว่าจะมีการก่อสร้างอุโบสถหลังใหม่เมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๐ ก็ตาม

ในอดีตวัดจักรวาฬภูมิพินิจ เคยเป็นศูนย์กลางของการประกอบศาสนพิธีของชาวบ้านอย่างไร ปัจจุบันก็ยังคงเป็นเช่นเดียวกัน วัดกลายเป็นศูนย์กลางของชาวบ้านที่ได้มาร่วมทำบุญ ปฏิบัติธรรม และร่วมกันทำกิจกรรมสาธารณะต่าง ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งในช่วงเทศกาลงานบุญ วัดจะคึกคักเป็นพิเศษ เพราะคนในหมู่บ้านรวมทั้งลูกหลานที่ออกจากบ้านไปอยู่ในถิ่นอื่นจะกลับมาทำบุญร่วมกัน

๔. ปาดอนปูดตา : ป่าศักดิ์สิทธิ์

ปาดอนปูดตาเป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในบ้านหนองหมื่นถ่าน เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์และเป็นที่หวงแหนของชาวหนองหมื่นถ่าน ความเชื่อเกี่ยวกับผีปูดตาของคน ในอดีตเป็นอย่างไร ชาวหนองหมื่นถ่านในปัจจุบันก็ยังคงสืบทอดความเชื่อและแนวปฏิบัติของผีปูดตาไม่เปลี่ยนแปลง

ปาดอนปูดตาบ้านหนองหมื่นถ่าน ตั้งอยู่ด้านทิศตะวันออกของหมู่บ้าน อยู่ติดกับวัดจักรวาฬภูมิพินิจและอยู่ทางทิศเหนือของหนองหมื่นถ่าน มีเนื้อที่ประมาณ ๑๓ ไร่ ปาดอนปูดตาบ้านหนองหมื่นถ่านในอดีตกับปัจจุบัน แทบจะไม่ต่างกันนัก กล่าวได้ว่าเป็นปาดอนปูดตาที่แทบจะไม่เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมแม้แต่น้อย ในอดีตปาดอนปูดตาเต็มไปด้วยต้นไม้ใหญ่ขนาดชนิด เช่น ยางใหญ่ ประดู่ บอระเพ็ด ช่อยไม้แดง เติ้ง รัง มะค่าโมง ต้นบาก มะม่วงป่า มะขามใหญ่ ฯลฯ พื้นป่าก็ค่อนข้างรกทึบ เพราะไม่มีใครกล้าเข้ามาแผ้วถาง ด้วยถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ใครจะมาล่วงล้ำไม่ได้

จากสภาพป่าที่อุดมสมบูรณ์ ปาดอนปูดตาจึงเต็มไปด้วยทรัพยากรและผลผลิตที่มีค่าซึ่งชาวบ้านได้เข้ามาเก็บไปเลี้ยงชีพ ไม่ว่าจะเป็นพืชผักตามธรรมชาติ หน่อไม้ และเห็ด อาจกล่าวได้ว่าที่ปาดอนปูดตาแห่งนี้ เป็นแหล่งที่มีเห็ดหลายชนิดขึ้นมากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นเห็ดปลวก เห็ดโค เห็ดแดง เห็ดขอน เห็ดเหล่านี่ชาวบ้านสามารถนำไปทำอาหารกินได้ ส่วนการล่าสัตว์แม้แต่สัตว์เล็กสัตว์น้อยนั้นแทบไม่มีเลย เพราะถือว่าการทำผิดต่อปูดตา และในความเป็นจริงก็ไม่มีชาวบ้านคนใดกล้าทำเช่นนั้น

ภาพประกอบที่ ๕๘ สภาพป่าปูดตาหนองหมื่นถ่านที่ยังสมบูรณ์ในทุกวันนี้

สิ่งหนึ่งที่ทำให้ป่าดอนปู่ตาบ้านหนองหมื่นถ่าน ยังคงสภาพเป็นป่าที่อุดมสมบูรณ์คือความเชื่อในเรื่องผีปู่ตาที่มีอยู่อย่างเคร่งครัด นั่นคือความเชื่อที่ว่า ป่าปู่ตาเป็นพื้นที่ของผีปู่ตา เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่ใครจะเข้าไปล่วงละเมิดมิได้ ไม่เช่นนั้น ปู่ตาก็จะดลบันดาลให้เกิดเหตุเภทภัยได้ เกี่ยวกับอำนาจของผีปู่ตานี้ ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านมีเรื่องเล่าหลายเรื่องด้วยกัน บางเรื่องก็ได้ฟังมาจากคนรุ่นก่อนๆ บางเรื่องก็เป็นสิ่งที่ประสบมาด้วยตัวเอง ดังเช่นเรื่องที่เล่าโดยพ่อพลลพ บุตรโต อายุ ๕๙ ปี ชาวบ้านหนองหมื่นถ่าน ซึ่งเป็นเรื่องที่มีบุคคลอ้างอิงเชื่อถือได้

พ่อพลลพเล่าว่า เมื่อหลายปีก่อน ขณะที่พ่อใหญ่บุญศรี มีภักดียังเป็นหนุ่ม ได้ไปทำงานที่กรุงเทพฯ เสียหลายปี เมื่อกลับมาบ้านหนองหมื่นถ่าน เห็นสภาพป่าปู่ตาหนองหมื่นถ่านยังรกร้างว่างเปล่า เลยคิดจะเข้าไปหักล้างถางพง ไว้เป็นสมบัติของตัวเองเพื่อจะปลูกโน่นปลูกนี่ ตอนนั้นเองที่เกิดอุทกภัยขึ้นมาจากเหนือเอาชีวิตไม่รอด เพราะเกิดฟ้าผ่าลงกอกกล้วยที่บ้านของพี่ชายซึ่งพ่อใหญ่บุญศรีไปพักอยู่ ซึ่งชาวบ้านเชื่อว่า เป็นเพราะอำนาจของผีปู่ตานั่นเอง

อีกเรื่องหนึ่ง ซึ่งเล่าโดย พ่อใหญ่สุโพธิ์ นันทะเสนา เฒ่าเจ้าประจำหมู่บ้าน เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นกับนายมานิตย์ สิงห์เสนาซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน เรื่องนี้เกิดขึ้นเมื่อไม่นานมานี้เอง เมื่อผู้ใหญ่มานิตย์ชักชวนลูกบ้านไปทำไร่ล้อมหนองหมื่นถ่านซึ่งอยู่ติดกับป่าดอนปู่ตา ไม่กี่วันต่อมาผู้ใหญ่มานิตย์ก็ล้มป่วยลงโดยไม่รู้สาเหตุเมื่อไปหาหมอ หมอก็บอกว่าไม่ได้เป็นอะไร เมียของผู้ใหญ่เกิดร้อนใจจึงไปหาหมอ ดูหมอเลยบอกว่า “อ้าย..ผิดตาปู่ตัวนี้ผู้ใหญ่มานิตย์ ไปพาไทบ้านไปล้อมอ้าว ล้อมน้ำบักเปิดเส้นทาง เพิ่นลึงไปล้างขาก็ได้ ลงไปล้างมือก็ได้” พอรู้ว่าผู้ใหญ่บ้านทำผิดผีปู่ตาเพราะนำลูกบ้านไปล้อมไร่หนองปิดทางเดินของปู่ตา เมียผู้ใหญ่จึงไปหาพ่อเฒ่าเจ้า คือพ่อใหญ่สุโพธิ์ ให้ไปทำพิธีขอขมาปู่ตา โดยพ่อเฒ่าเจ้ากล่าวแก่ปู่ตาว่า “ตาปู่ ถ้ามันแม่นผู้ใหญ่มานิตย์พาลูกบ้านหลานเมืองเฮ็ดฮิลก็ได้ ด้วยความบ่รอบคอบกะขออภัย ขอโทษ ขออภัย ลูกหลานสิไปเปิดให้ ให้อยู่ดีมีแฮง ให่เขามือนี้ จังสิเชื่อ คั่นบ่เขามือนี้บ่เชื่อ คั่นเขาแล้วสิไปเลี้ยงเหล้าให้กับโต”

พ่อใหญ่เฒ่าเจ้าเล่าว่า พอไปขอขมาปู่ตาแล้ว รุ่งเช้าผู้ใหญ่มานิตย์ก็หายป่วยเป็นปกติทั้ง แถมยังพาเมียไปหาพื้นเหมือนไม่ได้เป็นอะไรมาก่อน เรื่องเกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของปู่ตาบ้านหนองหมื่นถ่านยังมีอีกหลายเรื่อง แต่ละเรื่องสะท้อนให้เห็นว่าชาวหนองหมื่นถ่านนั้นมีความเชื่อในอำนาจของปู่ตาอย่างลึกซึ้ง ความเชื่อดังกล่าวนำไปสู่การปฏิบัติในการเข้าไปใช้ประโยชน์ต่อสถานที่สำคัญคือป่าปู่ตา ทำให้ป่าแห่งนี้รอดพ้นจากการรบกวนและบุกรุกของ คนในท้องถิ่น

ปัจจุบันสภาพของดอนปู่ตาบ้านหนองหมื่นถ่านมีเนื้อที่ประมาณ ๑๓ ไร่ สภาพโดยทั่วไปแทบจะไม่มีการเปลี่ยนแปลง เนื่องจากความเชื่อและนับถือในผีปู่ตาที่เคร่งครัดของชาวบ้าน ดังนั้นจึงไม่มีใครเข้าบุกรุกตัดไม้ทำลายป่า จนแทบจะกล่าวได้ว่าต้นไม้ทุกต้นที่มีอยู่ในอดีตก็ยังคงอยู่ครบมาจนถึงปัจจุบัน นอกเสียจากว่าตายไปโดยธรรมชาติเท่านั้น ขณะเดียวกันต้นไม้ที่มีอยู่ก็ยิ่งต้นใหญ่และอยู่ในสภาพที่สมบูรณ์เนื่องจากไม่มีใครไปรบกวน ต้นไม้เล็ก ๆ ก็งอกขึ้นทุกปี ชาวบ้าน หนองหมื่นถ่านแทบจะไม่ได้ใช้ไม้จากป่าดอนปู่ตาเลย แม้จะเป็นไม้ตายยืนต้นก็ไม่มีใครกล้าไปเก็บเอามาทำฟืน แต่หากมีกรณีจำเป็นจริงๆ เช่น ต้องการไม้ไปสร้างวัดหรือใช้ในประโยชน์ส่วนรวม ชาวบ้านก็จะเข้าไปทำพิธีขอต่อปู่ตาเสียก่อน

ด้วยความอุดมสมบูรณ์ของผืนป่าดอนปู่ตานี้เอง ต่อมาได้กลายเป็นแหล่งศึกษา ธรรมชาติและพรรณ

ไม้ นักเรียนนักศึกษาที่สนใจในเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติมักจะเดินทางมาศึกษาเกี่ยวกับพรรณไม้ที่มีอยู่ในป่าแห่งนี้ ชาวบ้านเล่าว่าแม้แต่นักวิชาการจากต่างประเทศก็เคยเข้ามาศึกษาสภาพป่าที่นี่เช่นเดียวกัน

ชีวิตของชาวหนองหมื่นถ่านตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน แม้จะมีวัดเป็นศูนย์รวมและที่ยึดเหนี่ยวทางจิตใจ แต่บทบาทของผีปูดาก็ไม่ยิ่งหย่อนไปกว่ากัน นั่นคือสำหรับชาวบ้านหนองหมื่นถ่านแล้ว ป่าดอนปู่ตายังคงเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นที่อยู่ของปู่ตา ผีอารักษ์ที่คอยปกป้องดูแลทุกข์สุขของลูกหลาน ปู่ตาก็กลายเป็นที่พึ่งในยามเดือดร้อนใจหรือเจ็บไข้ได้ป่วยกิจกรรมใด ๆ ก็ตามอันเกี่ยวเนื่องกับชีวิตของชาวบ้าน ไม่ว่าจะเป็น การขอขมาเรียนต่อ เกณฑ์ทหาร เดินทางไปทำงานและแสวงโชคต่างถิ่น ทุกคนจะเข้า

166

ภาพประกอบที่ ๕๙ ป่าคำใหญ่-คำขวาง ตรงปากทางเข้าบ้านหนองหมื่นถ่าน

มากราบไหว้ขอพรและอธิษฐานต่อปู่ตา ขอให้สิ่งที่ตัวเองมุ่งหวังได้ประสบ ความสำเร็จและสมหวัง

ทุกปีในวันพุธแรกของเดือนพฤษภาคม ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านจะร่วมใจกันมา ทำบุญเลี้ยงผีปูด โดยจะเตรียมดอกไม้ ธูปเทียนและสิ่งของเครื่องเซ่นทั้งหลายมาทำ พิธีที่ศาลปู่ตา ชาวบ้านคนหนึ่งเล่าว่าของเซ่นที่ปู่ตาแห่งบ้านหนองหมื่นถ่านชอบมาก คือ “ไก่บ่าวและไก่สาว” คนที่ไปบนต่อปู่ตาไว้ก็จะนำไก่เหล่านี้มาแก้บน การเลี้ยงผีปูด จึงเป็นประเพณีที่ชาวหนองหมื่นถ่านให้ความสำคัญและยึดถือปฏิบัติโดยเคร่งครัด

๕. ป่าคำใหญ่-คำขวาง : ชูปเปอร์มาเก็ตของท้องถิ่น

สถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในท้องถิ่นบ้านหนองหมื่นถ่าน คือ “ป่าคำใหญ่คำขวาง” ซึ่งในปัจจุบันเป็นป่าสงวน ที่ยังมีสภาพป่าค่อนข้างเสื่อมโทรม เพราะถูกบุกรุกโดยราษฎรจากท้องถิ่นใกล้เคียงมาโดยตลอด ป่าคำใหญ่คำขวาง มีพื้นที่ครอบคลุมในเขตอำเภออาจสามารถและอำเภอสวรรคภูมิ หากเดินทาง

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในลุ่มน้ำชีตอนกลาง

เข้าบ้านหนองหมื่นถ่านโดยแยกจากถนนสายร้อยเอ็ด-พนมไพร จะพบว่าป่าคำใหญ่-คำขวางจะตั้งอยู่สองฟากถนนทางเข้าบ้านหนองหมื่นถ่าน

ป่าคำใหญ่-คำขวาง แม้จะได้ชื่อว่าเป็นป่าสงวน แต่เนื่องจากอยู่ในพื้นที่รายรอบไปด้วยชุมชนและบ้านเรือนราษฎร จึงมีลักษณะเป็นป่าชุมชนไปในตัว เป็นพื้นที่สาธารณะที่คนในท้องถิ่นหลายหมู่บ้านได้เข้าไปใช้ประโยชน์ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน

กล่าวสำหรับชาวบ้านหนองหมื่นถ่านแล้ว ป่าแห่งนี้นับว่าเป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในท้องถิ่น เนื่องจากมีความผูกพันกับวิถีการดำรงชีวิตของชาวบ้านมาช้านาน จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสชาวหนองหมื่นถ่านหลายคน ทำให้ทราบว่าในอดีตประมาณ ๕๐ ปีที่ผ่านมา ป่าแห่งนี้มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยพรรณไม้ ขนาดใหญ่และสัตว์ป่าต่าง ๆ จำนวนมาก เป็นสถานที่ที่ชาวบ้านได้ใช้ประโยชน์ตั้งแต่การตัดไม้มาปลูกสร้าง บ้านเรือน ไม้ใช้สอย สมุนไพร ไปจนถึงการหาของป่า ทั้งพืชผักและสัตว์ป่าต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่ตามฤดูกาล เช่น หน่อไม้ เห็ด ยอดผักหวานและผักต่าง ๆ ชาวบ้านที่เข้ามาหากินในป่าแห่งนี้นอกจากเป็นชาวหนองหมื่น ถ่านแล้ว ยังมาจากท้องถิ่นต่าง ๆ หลายแห่ง เช่น จากบ้านโคก บ้านยางเตี้ย บ้านเลา บ้านหนองกุง บ้านหนองแวง จากตำบลโพธิ์ใหญ่ อำเภอพนมไพร บ้านห้วยแก้ว บ้านห้วยมด ตำบลหนองหมื่นถ่านและบางส่วนของอำเภอสว่างแดนดิน ซึ่งหมู่บ้านเหล่านี้ตั้งอยู่บริเวณรอบ ๆ ป่าผืนนี้

ในอดีตนอกจากชาวบ้านจะอาศัยป่าเป็นแหล่งอาหารและใช้ไม้เพื่อประโยชน์ในชีวิตประจำวันแล้ว พื้นที่บางส่วนของป่าก็ยังเป็นป่าช้าสำหรับเผาศพคนในหมู่บ้านอีกด้วย แต่เมื่อมีการสร้างเมรุขึ้นในวัด ก็เลิกใช้ป่าช้าดังกล่าวไป

ต่อมา ในช่วงระหว่าง ปี พ.ศ. ๒๕๑๒ - ๒๕๑๕ มีการบุกรุกเข้าไปตัดไม้อย่างหนัก พ่อใหญ่ บุญศรี มีภักดี ชาวบ้านอาวุโสคนหนึ่งบอกว่า พวกที่เข้ามาตัดไม้ส่วนใหญ่ เป็นพวกโรงงานสุราที่จังหวัดร้อยเอ็ด เข้ามาตัดไม้เพื่อไปทำฟืนในการต้มเหล้า เมื่อราษฎรชาวบ้านหนองหมื่นถ่านเห็นว่า ป่าคำใหญ่ คำขวาง ถูกบุกรุกอย่างหนัก จึงได้เดินเรื่องร้องเรียนต่อทางราชการ ในสมัยจอมพลถนอม กิตติขจร เป็นนายกรัฐมนตรี แต่ผลของการร้องเรียนก็ไม่คืบหน้าเท่าที่ควร แม้ว่าจะมีการประกาศเป็นป่าสงวนในเวลาต่อมา ทางราชการยังไม่สามารถจัดการกับปัญหาการบุกรุกในพื้นที่ป่าดังกล่าวได้ ซึ่งปัญหานี้ยังคงดำเนินมาจนถึงปัจจุบัน เพราะชาวบ้านจากท้องถิ่นต่าง ๆ ยังเข้ามาใช้ประโยชน์จากป่าเหมือนเดิม การประกาศให้ป่าคำใหญ่-คำขวาง เป็นป่าสงวนจึงไม่ส่งผลกระทบต่อการใช้ประโยชน์ของคนในท้องถิ่นมากนัก เพราะทางการเพียงแต่ห้ามตัดไม้เท่านั้น ชาวบ้านยังนำวัวควายไปเลี้ยงในป่าแห่งนี้ ส่วนการเข้าไปหาของป่าก็สามารถทำได้เป็นปกติ ทุกวันนี้มีชาวบ้านบาง กลุ่มเข้าไปเก็บของป่า นำมาวางขายอยู่ริมถนนสายร้อยเอ็ด-พนมไพร ช่วงปากทางเข้าหมู่บ้านหนองหมื่นถ่าน สินค้าส่วนใหญ่ จะเป็นพืชผักป่าที่มีอยู่ตามฤดูกาล เช่น หน่อไม้ ผักหวาน ผักกะเจียว เห็ด น้ำผึ้ง แมลงกินได้บางชนิด รวมไปถึงปลาไหลที่หาได้จากร่องน้ำในป่า จึงกล่าวได้ว่า ป่าคำใหญ่-คำขวาง เป็นเสมือน ชูปเปอร์มาเก็ตของคนในท้องถิ่นก็ว่าได้

เนื่องจากป่าคำใหญ่ คำขวาง เป็นดงใหญ่ ที่มีมาตั้งแต่อดีต ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านและคนในท้องถิ่นใกล้เคียงมีความเชื่อว่า ในป่านี้มี "ผี" หรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยปกปักรักษาอยู่ พ่อใหญ่เชษฐาญ โวอ่อนศรี อายุ ๗๒ ปี ซึ่งเป็นหลานของปู่เมืองปาก (แม่ของพ่อใหญ่ถึงเป็นลูกสาวคนโต หรือ "ลูกสาวกก" ของปู่เมืองปาก) เล่าว่า ผีเจ้าป่า คำใหญ่-คำขวาง นี้ แต่เดิมเป็นทหารรักษาวัง ชื่อว่า "คำใหญ่-คำขวาง" ซึ่งเชื่อกันว่าเป็น

บริวารของ“เจ้าฟ้าระงม” และในป่าแห่งนี้มีงูใหญ่อยู่ซึ่งถือว่าเป็นงูเจ้า ว่ากันว่างูเจ้าตัวนี้อาศัยอยู่ในโพรงไม้ใหญ่ที่บ้านร่องคำ ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่อยู่ในเขตป่าผืนเดียวกัน ที่แห่งนี้ยังมีศาลเจ้าพ่อมเหตักดิ์ เป็นที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าผีต่างๆ ในบริเวณนี้จะไปชุมนุมกันอยู่ที่นี่ ก่อนจะพากันเผ่าผีเจ้าฟ้าระงมที่เวียงจันทน์ ทุกวันนี้ก็ยัง เชื่อว่างูใหญ่นี้ยังอยู่และเคยแสดงอภินิหารให้เป็นที่ยอมรับมาแล้ว

พ่อใหญ่ สุโพธิ์ นันทะเสนา อายุ ๗๔ ปี ซึ่งเป็นเฒ่าเจ้าแห่งบ้านหนองหมื่นถ่านเล่าว่า เมื่อหลายปี ที่ผ่านมามีเด็กวัยรุ่นคนคนหนึ่ง เอาเชือกควายไปคล้องงูตัวนั้น พงูตื่นเชือกก็ยิ่งรัดแน่นขึ้นไม่สามารถแก้ออกได้ พอตกเย็นเด็กคนนั้นกลับมากินข้าวที่บ้าน ก็เกิดเจ็บคอร้องตื่นพรดพราด พอญาติพาไปหาเฒ่าเจ้า ๆ ก็บอกให้ไปแกะเชือกออกจากคอ “ถ้าไม่แกะออกภายในคืนนี้มันจะตาย” ชาวบ้านจึงพากันไปบวงสรวงขอขมาและช่วยกันแกะเชือกออกจากคอ อาการเจ็บคอของเด็กคนนั้นก็หายเป็นปลิดทิ้ง

อีกเรื่องหนึ่งที่กล่าวถึงความศักดิ์ของเจ้าป่าคำใหญ่-คำขวาง ซึ่งพ่อใหญ่เถิง ไวย่อนศรีและพ่อใหญ่สุโพธิ์ นันทะเสนาเล่าให้ฟัง คือเรื่องที่ยอดปลัดอำเภอกคนหนึ่งซึ่งเป็นเขยของชาวหนองหมื่นถ่าน ต่อมาเมื่อ

ภาพประกอบที่ ๖๐ ตลาดริมทางหลวง ปากทางเข้าบ้านหนองหมื่นถ่าน สินค้าที่จำหน่ายคือ
ผลิตผลจากป่าคำใหญ่-คำขวาง

เกษียณราชการแล้วมา
บวชเป็นพระ ครึ่งหนึ่ง
พระรูปนั้นได้เข้าไปนั่ง
วิปัสสนากัมมัฐานอยู่ที่
ในป่าแห่งนี้ เห็นว่าใน
ป่าเต็มไปด้วย ต้นยาง
ใหญ่จำนวนมาก จึงคิด
แผนการที่จะตัดไม้ยางไป
ขาย เพราะชาวบ้านเชื่อ
ว่าพระยอดปลัดคนนี้เคย
ทำเรื่องแบบนี้มาก่อน
ขณะนั้นเองเกิดฝนฟ้า
คะนองมีพายุพัด กิ่งไม้
เลยหักมาทับพระ ภิกษุ
รูปนั้นตายคาที่ ชาว
บ้านที่มีความเชื่อในเรื่อง
สิ่งศักดิ์สิทธิ์ บอกว่า

168

เหตุที่พระปลัดคนนี้ถูกกิ่งไม้ทับตาย คงเป็นเพราะผีเจ้าป่าไม่พอใจที่พระปลัดคิดจะตัดไม้ในป่าไป
ขาย เลยลงโทษจนถึงแก่ชีวิต เหตุการณ์ทำนองนี้จึงทำให้ชาวบ้านยิ่งเชื่อมากขึ้นว่า ป่าแห่งนี้มีผีเจ้าป่า
อยู่จริงๆ

ด้วยความเชื่อเช่นนี้ ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านจึงมีจารีตปฏิบัติต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์หรือผีที่อยู่ประจำ
ป่า กล่าวคือ หากผู้ใดกระทำความผิด หรือ “ผิดผี” ก็จะต้องไปทำพิธีเลี้ยงผี พ่อใหญ่บุญ อวดหาญ ชาวหนอง
หมื่นถ่านกล่าวถึงแนวปฏิบัติ ในการเลี้ยงผีว่าในอดีตว่า จะต้องเอาหัววัวไปบวงสรวง แต่ปัจจุบันมีแต่เอา

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในกลุ่มน้ำชีตอนกลาง

เนื้อไปเลี้ยง อย่างไรก็ตามความเชื่อเรื่องผีก็ยังคงอยู่ การที่คนไปบวกรุกและกระทำผิดต่อป่ามากนั้น ไม่ได้เป็นเพราะไม่เชื่อเรื่องผี เพียงแต่ทุกวันนี้ผีไม่ดุเหมือนก่อน

จะเห็นได้ว่า ในกรณีของคนในท้องถิ่น คือชาวบ้านหนองหมื่นถ่านและชุมชนใกล้เคียงที่อาศัยป่าคำใหญ่ - คำขวางเป็นที่หาอยู่หากิน ต่างมีความเชื่อในเรื่องสิ่งศักดิ์สิทธิ์และผีเจ้าป่า จึงทำให้เกิดแนวปฏิบัติที่เป็นประโยชน์ต่อการรักษาป่าให้คงอยู่ใน สภาพที่สมบูรณ์ต่อไป

อย่างไรก็ตาม สำหรับคนต่างท้องถิ่นซึ่ง ไม่ได้มีความผูกพันกับสถานที่แห่งนี้ เช่นพวกที่มาจากอำเภอสุวรรณภูมิ ซึ่งไม่ได้อยู่ในเครือข่ายความเชื่อเดียวกัน กลับเป็นผู้ล่่วงละเมิดและบุกรุกทำลายป่า ทำให้กลายเป็นปัญหาที่ยังแก้ไม่ได้จนเดี๋ยวนี้

นอกจากชาวบ้านต่างถิ่นแล้ว นายทุนก็เป็นอีกกลุ่มหนึ่งที่พยายามหาโอกาสมาใช้ประโยชน์จากพื้นที่ป่าแห่งนี้ โดยความพยายามที่จะเข้ามาใช้พื้นที่ปลูกปาล์ยูคาลิปตัสเพื่อประโยชน์ทางธุรกิจ แต่เมื่อ

169

ภาพประกอบที่ ๖๑ เวทีเรียนรู้ร่วมกัน ช่วยกันตรวจสอบความถูกต้องของข้อมูล

ชาวบ้านทราบเข้าก็เข้าไปขัดขวาง ทุกวันนี้ชาวบ้าน ได้พร้อมใจกันดูแลรักษาในลักษณะของป่าชุมชนโดยเข้าร่วม โครงการกับทางราชการ

มานิตย์ สิงห์เสนา ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๒ บ้านหนองหมื่นถ่าน กล่าวถึงบทบาทของคนในท้องถิ่น ในการดูแลรักษาป่าว่า มีหน้าที่คอยสอดส่องดูแลการบุกรุกทำลาย คอยดูแลเรื่องไฟฟ้า โดยใช้อาสาสมัคร เวลาเจอพวกที่มาลักลอบตัดไม้ก็จะว่ากล่าวตักเตือน เพราะไม่มีอำนาจในการจัดการทางกฎหมาย ในความต้องการของชาวบ้านจึงอยากให้มีเจ้าหน้าที่ของรัฐเข้ามาอยู่ประจำเป็นหน่วยพิทักษ์ป่า เพราะเชื่อว่าจะช่วยแก้ปัญหานี้ได้มากขึ้น

ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านมีความผูกพันกับป่าแห่งนี้เป็นอย่างมาก มีความรู้สึกหวงแหนและต้องการรักษาให้ดำรงอยู่ต่อไป และหากป่าแห่งนี้หมดไป พวกเขาคิดว่าจะก่อให้เกิดผลกระทบต่อวิถีชีวิตของชาว

บ้านเป็นอย่างมาก เช่น ชาวบ้านจะไม่มีแหล่งหากิน ไม่มีผลผลิตจากป่าและส่งผลกระทบต่อดินฟ้าอากาศ พอใหญ่สุพรรณั้นทะเลสาบเจ้าประจักษ์บ้านบอกว่า “คนบ้านผมรักป่ามาก” ซึ่งเปรียบเสมือนเสียงพูดของ ชาวบ้านหนองหมื่นถ่านที่มีต่อป่าชุมชนแห่งนี้

สถานที่สำคัญในท้องถิ่นอำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด ^{๑๔}

พื้นที่ลุ่มน้ำชีตอนกลางในเขตอำเภอพนมไพร ที่ผู้วิจัยเลือกเป็นหน่วยในการ ศึกษาสถานที่สำคัญในท้องถิ่น ได้แก่พื้นที่บ้านพนมไพร ต.พนมไพร อ.พนมไพร จ.ร้อยเอ็ด แต่เนื่องจากบ้านพนมไพรเป็นที่ตั้งของอำเภอพนมไพรและเป็นชุมชนเก่าแก่ ที่มีความเป็นมายาวนาน ก่อนจะกล่าวถึงสถานที่สำคัญในท้องถิ่น จึงขอเสนอข้อมูลเบื้องต้นเกี่ยวกับอำเภอพนมไพรโดยภาพรวมเสียก่อน

พนมไพร เป็นชุมชนโบราณในที่ราบลุ่มแม่น้ำชีตอนกลาง ตั้ง อยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ของจังหวัดร้อยเอ็ด ตามทางหลวงแผ่นดินหมายเลข ๒๐๔๓ เป็นระยะทาง ๖๕ กิโลเมตร และอยู่ห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ ๕๗๕ กิโลเมตร มีอาณาเขต ดังนี้คือ

ทิศเหนือ ติดกับอำเภอเมืองจังหวัดยโสธร บริเวณในเขตตำบลชานวรรณและตำบลแสนสุข อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศใต้ มีอาณาเขตติดต่อกับกิ่งอำเภอหนองฮี และอำเภอสว่างภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

ทิศตะวันออก มีอาณาเขตติดต่อกับ อำเภอเมือง อำเภอมหาสารคาม จังหวัดยโสธร

ทิศตะวันตก มีอาณาเขตติดต่อกับ อำเภออาจสามารถ อำเภอสว่างภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

อำเภอพนมไพรมีพื้นที่ประมาณ ๔๕๘ ตารางกิโลเมตร(ประมาณ ๒๘๖ ไร่) โดยคิดเป็นร้อยละ ๕.๒๒ ของพื้นที่ทั้งหมดของจังหวัดร้อยเอ็ด สำหรับลักษณะภูมิประเทศของพื้นที่อำเภอพนมไพรนั้นแบ่งออกเป็น ๓ เขตใหญ่ คือ

๑. เขตที่ราบลุ่มริมฝั่งแม่น้ำชี คือบริเวณที่ราบแม่น้ำชี อันเป็นเสมือนเส้นเลือดสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิตชาวพนมไพรมาช้านาน โดยเฉพาะที่ราบสองฝั่งแม่น้ำ ได้แก่ในเขตพื้นที่ตำบลโพธิ์ใหญ่ ตำบลภูน้ำใส ตำบลชานวรรณ ตำบลแสนสุข ตำบลคำไฮ และตำบลพนมไพร ซึ่งเป็นเขตที่ราบน้ำท่วมถึง โดยเขตนี้มีลักษณะพิเศษคือจะมีแหล่งน้ำตามธรรมชาติ (กุด หนอง บึง) กระจายอยู่ตลอดแนว

ในปัจจุบัน รัฐบาลได้จัดทำคันดินตลอดแนวชายฝั่งของแม่น้ำชี เพื่อป้องกันน้ำท่วมบริเวณที่ราบตามแนวชายฝั่งเช่นในอดีตที่ผ่านมา ทำให้บริเวณนี้กลายเป็นที่ราบที่เป็นแหล่งปลูกข้าวและพืชผลทางการเกษตรอื่นๆ อีกหลายชนิด ซึ่งหลังจากช่วงฤดูเก็บเกี่ยวแล้วเสร็จยังเป็นแหล่งเพาะปลูกพืชเศรษฐกิจที่สามารถสร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน เช่น พริก มะเขือ พักทอง แตงร้าน แตงกวา ถั่วฝักยาว ฝักกาด ต้นหอม

^{๑๔} ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติเมืองพนมไพรส่วนใหญ่มีผู้รู้และปราชญ์ท้องถิ่นได้รวบรวมไว้ในเอกสารต่าง ๆ เช่น ใน

แก้ว ทิพย์อาสน์. ประวัติอำเภอพนมไพรและตำนานพระมหาธาตุวัดกลางอุดมเวทย์. มหาสารคาม, : อภิชาติการพิมพ์, ๒๕๓๒. ศิลา เนตรวงศ์ คนเก่าเล่าเรื่อง. อนุสรณ์ในโอกาสทำบุญอายุครบ ๘๐ ปี. มปท.มปป. และในเอกสารของสำนักงานการประถมศึกษาอำเภอพนมไพร พ.ศ. ๒๕๒๒.

ในการนำเสนอเนื้อหาตอนนี้ ผู้วิจัยใช้ทั้งข้อมูลจากเอกสาร และข้อมูลภาคสนามที่ได้จากการออกเก็บข้อมูลในช่วง วันที่ ๒๑ มกราคม ๒๕๔๕ และการตรวจสอบข้อมูลจากการจัดเวทีชาวบ้าน ในวันที่ ๑๘ เมษายน ๒๕๔๖

ผักชี ฯลฯ

แม่น้ำชี เป็นเส้นกั้นเขตแดนระหว่าง จังหวัดร้อยเอ็ด ในเขตพื้นที่ อำเภอนมโพระกับจังหวัดยโสธร ในเขตพื้นที่อำเภอเมืองยโสธร และอำเภอดำเนินแก้ว มีความยาวเฉพาะในเขตพื้นที่อำเภอนมโพระ ประมาณ ๔๐ กิโลเมตร ไหลผ่านพื้นที่ ๖ ตำบล ทำให้วิถีชีวิตของชาวพนมไพรผูกพันอยู่กับแม่น้ำชีตลอดทั้งปี ทั้งนำมาใช้ในการอุปโภคบริโภค การเกษตร การประมง การคมนาคมและเกี่ยวข้องกับขนบธรรมเนียมประเพณีในวิถีชีวิตโดยเฉพาะอย่างยิ่งสำหรับการเกษตรและการประมง นับเป็นแหล่งอาหารที่มีขนาดใหญ่และสมบูรณ์ที่สุดของอำเภอนมไพร ในอดีตมีประชากรจำนวนมากที่ประกอบอาชีพทางการประมง ทั้งนี้เพราะมีปลามากมายเป็นร้อย ๆ ชนิด และการปลูกข้าวก็ไม่ใคร่จะได้ผลเพราะน้ำมักจะท่วมแทบทุกปี

๒. เขตที่ราบตามสองชายฝั่งลำห้วยก้าวกวากและที่ราบใกล้เคียง ได้แก่บริเวณที่ราบตามแนวสองฟากฝั่งของลำห้วยก้าวกวาก(อ่านว่า ก้าก-ห้วก) ตลอดแนวในเขตพื้นที่ของอำเภอนมไพร เริ่มจากบริเวณที่ราบโพธิ์ใหญ่ ทิศใต้ของบ้านโพธิ์ใหญ่ อันเป็นจุดเริ่มต้นของลำห้วยก้าวกวาก ผ่านด้านทิศเหนือของบ้านโนนชัยศรี บ้านหนองแคน เป็นบริเวณที่ราบแคบ ๆ ผ่านบริเวณทิศเหนือของบ้านสมสะอาด(หนองหัวลิง) ที่ราบนี้จะเชื่อมโยงกับบึงลับ ซึ่งน้ำส่วนหนึ่งจะไหลแยกลงที่บึงลับและไหลลงแม่น้ำชีอีกทอดหนึ่ง ที่ราบบริเวณทิศเหนือของบ้านวาริชสวัสดิ์(บ้านอ้น) บ้านหัวหนอง บ้านกุดหลด จะมีบริเวณที่กว้างมากขึ้นและเชื่อมโยงติดกับที่ราบที่ต่อเนื่องกับบ้านชะโด บ้านชุมเงิน (บ้านแห่) บ้านคำแดง (บ้านเลียบแมว) เป็นบริเวณที่กว้างที่สุดในแถบนี้

171

ที่ราบตามสองชายฝั่งของลำห้วยก้าวกวาก จากอดีตจนถึงปัจจุบันเป็นแหล่งปลูกข้าวที่สำคัญของอำเภอนมไพร เพราะพื้นที่ส่วนใหญ่ น้ำท่วมไม่ถึงเหมือนที่บริเวณที่ราบลุ่มชายฝั่งแม่น้ำชี

๓. เขตป่าไม้ อำเภอนมไพรมีป่าไม้เป็นจำนวนมาก แต่เป็นลักษณะของป่าไม้ที่ไม่มีความหนาแน่น กระจายอยู่ทั่วไปมีทั้งที่เป็นป่าสงวน และป่าทำเลสาธารณะประโยชน์ที่สำคัญ ป่าที่สำคัญของอำเภอนมไพร มีดังนี้

๓.๑ ป่าอุโมงค์-หนองแขว เป็นป่าสงวนแห่งชาติและเขตป่าไม้ถาวรตามมติคณะรัฐมนตรี มีพื้นที่ ๒๐ ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลโพธิ์ใหญ่และกุดน้ำใส

๓.๒ ป่าเปิดก่า เป็นป่าสงวนแห่งชาติและเขตป่าถาวรตามมติของคณะรัฐมนตรี มีพื้นที่ ๔๗ ตารางกิโลเมตร ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลโคกสว่างและตำบลโพธิ์ชัย

๓.๓ ป่าดงเค็ง เป็นป่าทำเลสาธารณะประโยชน์มีเนื้อที่ประมาณ ๒,๕๐๐ ไร่ ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลแสนสุข

๓.๔ ป่าดอนตูม เป็นป่าทำเลสาธารณะประโยชน์มีเนื้อที่ประมาณ ๑,๗๐๐ ไร่ ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลแสนสุข

๓.๕ ป่าหนองบัว เป็นป่าทำเลสาธารณะประโยชน์มีเนื้อที่ประมาณ ๑,๐๐๐ ไร่ ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลคำไฮ

๓.๖ ป่าดงผึ้ง เป็นป่าทำเลสาธารณะประโยชน์มีเนื้อที่ประมาณ ๒,๐๐๐ ไร่ ตั้งอยู่ในเขตพื้นที่ตำบลโพธิ์ชัย

นอกจากนี้ยังมีพื้นที่ป่าไม้เป็นแปลงเล็กๆ กระจายอยู่ตามหมู่บ้านต่างๆ อีกเป็นจำนวนมากในลักษณะของป่าดอนปู่ตา และเขตพื้นที่ป่าไม้ทั้งหมดที่ได้กล่าวมา ล้วนแต่มีความสำคัญต่อวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวพนมไพร ทั้งเป็นแหล่งอาหาร แหล่งพลังงานและแหล่งเลี้ยงสัตว์โดยเฉพาะตอนฤดูของการทำนา

คำขวัญประจำอำเภอพนมไพร คือ “เมืองแสนล้านช้าง ดันยางใหญ่สระขี้ลิง พระธาตุมิ่งขวัญรวมใจ บุญบั้งไฟเพ็ญเดือนเจ็ด รสเด็ดข้าวปุ้นขาว หาดทรายขาวมากน้ำชี ผ้ามัดหมี่ไหมลือนาม”

พนมไพรในมิติประวัติศาสตร์และตำนาน

เมืองพนมไพร เป็นเมืองที่มีประวัติความเป็นมายาวนาน จากหลักฐานทางด้านเอกสารแก้ว ทิพย์อาสน์. (๒๕๓๕) และพิศมัย แสงจันทร์เทศ. (๒๕๓๖) ประกอบกับการบอกเล่าของชาวบ้าน สามารถแบ่งพัฒนาการของเมืองพนมไพรตามยุคสมัยของการสร้างบ้านเมือง ก่อนมาเป็นอำเภอพนมไพรในปัจจุบันได้เป็น ๔ สมัย คือสมัยบ้านจะแฉะ สมัยเมืองแสนล้านช้าง สมัยบ้านเมืองแสน และสมัยพนมไพรแดนมฤค ซึ่งแสดงให้เห็นพัฒนาการและความเป็นมาของชุมชนแห่งนี้ได้เป็นอย่างดี

๑. สมัยบ้านจะแฉะ หรือบ้านแก : ยุคการนำของชาวข่า

บริเวณอำเภอพนมไพรเดิมเป็นส่วนหนึ่งของอาณาจักรขอมโบราณ ชนกลุ่มแรกที่อพยพเข้ามาตั้งหลักแหล่งคือชาวข่าระแด ซึ่งเป็นกลุ่มชนจากแถบอีสานตอนใต้ ได้มาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณชายทุ่งใหญ่ด้านทิศใต้ของตัวเมืองในปัจจุบัน ชาวข่าตั้งชื่อเมืองของตนว่าเมืองยางคะบุรี (ปัจจุบันคือบ้านโนนม่วง ตำบลนานวล) ต่อมาเมื่อมีพลเมืองมากขึ้น จึงมีการขยายบ้านเมืองมาอยู่ทางทิศเหนือของเมืองเดิม และตั้งชื่อหมู่บ้านที่ขยายมาอยู่ใหม่นี้ว่า “บ้านจะแฉะ” ซึ่งเป็นภาษาของชาวข่าและบ้านจะแฉะนี้ถือเป็นต้นกำเนิดของเมืองพนมไพร

เมื่อพุทธศาสนาเข้าสู่แหลมสุวรรณภูมิ พระพุทธรักขิตสาวกของพระมหากัสสปะได้เดินทางเพื่อไปเผยแผ่ศาสนาที่เมืองอินทะปัฐถานคร จนเจริญรุ่งเรือง แล้วมอบหมายให้สาวกของพระองค์คือ พระครูมหารัตนชัยยะกับพระครูมหาปะสะมันให้ออกเดินทางไปเพื่อทำการเผยแผ่ศาสนาที่เมืองมรุกขนคร(นครพนม) เมื่อพระครูทั้งสองเดินทางผ่านมาถึงบริเวณบ้านจะแฉะจึงหยุดพัก ครั้นชาวบ้านเห็นพระสงฆ์จึงพากันมาถวายจังหัน (อาหาร) และฟังธรรม พร้อมกันนี้จึงได้นิมนต์พระสงฆ์ทั้ง ๒ รูปให้อยู่สั่งสอนชาวบ้านต่อไป พระครูมหารัตนชัยยะจึงให้พระครูมหาปะสะมันอยู่ที่หมู่บ้านก่อนตามที่ชาวบ้านนิมนต์ไว้ และได้สร้างวัดขึ้นเพื่อเป็นที่พำนักชื่อวัดปะสะมัน(วัดกลางอุดมเวทย์ในปัจจุบัน) แล้วพระครูมหาปะสะมันจึงได้ออกเดินทางไปยังเมืองมรุกขนครต่อไป

ชนกลุ่มที่สองที่อพยพเข้ามาบริเวณบ้านจะแฉะคือชาวลาว เมื่อพระเจ้าจันทบุรีสิ้นพระชนม์เชื้อพระวงศ์กับอำมาตย์แย่งราชสมบัติ พระครูลูกแก้ว หรือพระครูยอดแก้ว หรือพระครูหลักคำ เป็นผู้สำเร็จทางวิปัสณากรรมฐาน ได้รับความเคารพยำเกรงจากชาวเวียงจันทน์เป็นจำนวนมาก เจ้าเมืองเวียงจันทน์เกรงว่าจะเป็นภัยต่อตนจึงหาทางกำจัดเสีย พระครูลูกแก้วจึงพาญาติโยมพร้อมสานุศิษย์หนีไปจากเมือง

เวียงจันทน์ ในจำนวนนี้มีท้าวผุย ท้าวผาย สองพี่น้องซึ่งเป็นเชื้อพระวงศ์ของเจ้าเมืองเวียงจันทน์พระองค์ก่อนติดตามมาด้วย เมื่อมาถึงบ้านจะแจ ชาวบ้านจึงนิมนต์พระครูลูกแก้วให้อยู่ที่วัดปะสมัน ส่วนญาติโยมสาธุศิษย์ก็ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยได้ตามสะดวก ชาวลาวและชาวข่าจึงเป็นเสมือนเครือญาติพึ่งพาอาศัยกันนับแต่นั้น ต่อมาครอบครัวชาวลาวเพิ่มจำนวนมากขึ้น จึงมีชื่อเรียกชื่อบ้านเพี้ยนตามภาษาลาวว่า “บ้านแก”

๒. สมัยเมืองแสนล้านช้าง:ยุคอยู่ใต้อิทธิพลเวียงจันทน์

ต่อมาท้าวผุยได้เป็นหัวหน้าหมู่บ้านสืบแทนหัวหน้าชาวข่าที่ถึงแก่กรรม และชาวบ้านต่างถิ่นพากันมาพึ่งบุญบารมีพระครูลูกแก้ว จนบ้านแกมีพลเมืองมากพอที่จะสร้างเมืองได้ ชาวบ้านแกจึงพากันขุดดินมาถมขึ้นเป็นเมืองรูปจระเข้ เพราะถือว่าเป็นสัตว์ที่มีอำนาจทั้งทางบกและทางน้ำ ทั้งสามารถปรับตัวได้ตามสถานการณ์ พื้นที่ของเมืองจึงเป็นรูปจระเข้นอนคว่ำหันหัวไปทางทิศตะวันตก และผลของการถมพื้นที่นี้ทำให้เกิดหนองบึงขึ้นรอบเมืองหลายแห่ง คือทิศเหนือ มีหนองขัว้ว ทิศตะวันออกมี หนองสม ทิศตะวันตกมี หนองฮี หนองหว้า หนองหลุบ หนองแนบ ทิศใต้มี หนองไผ่ หนองดินแดง หนองหิน หนองศิลาเลข และกลางเมืองมี หนองผำหรือสระโชติเสถียร (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งสถานีขนส่ง) หนองสระปู้เจ้าหรือสระขี้ลิง

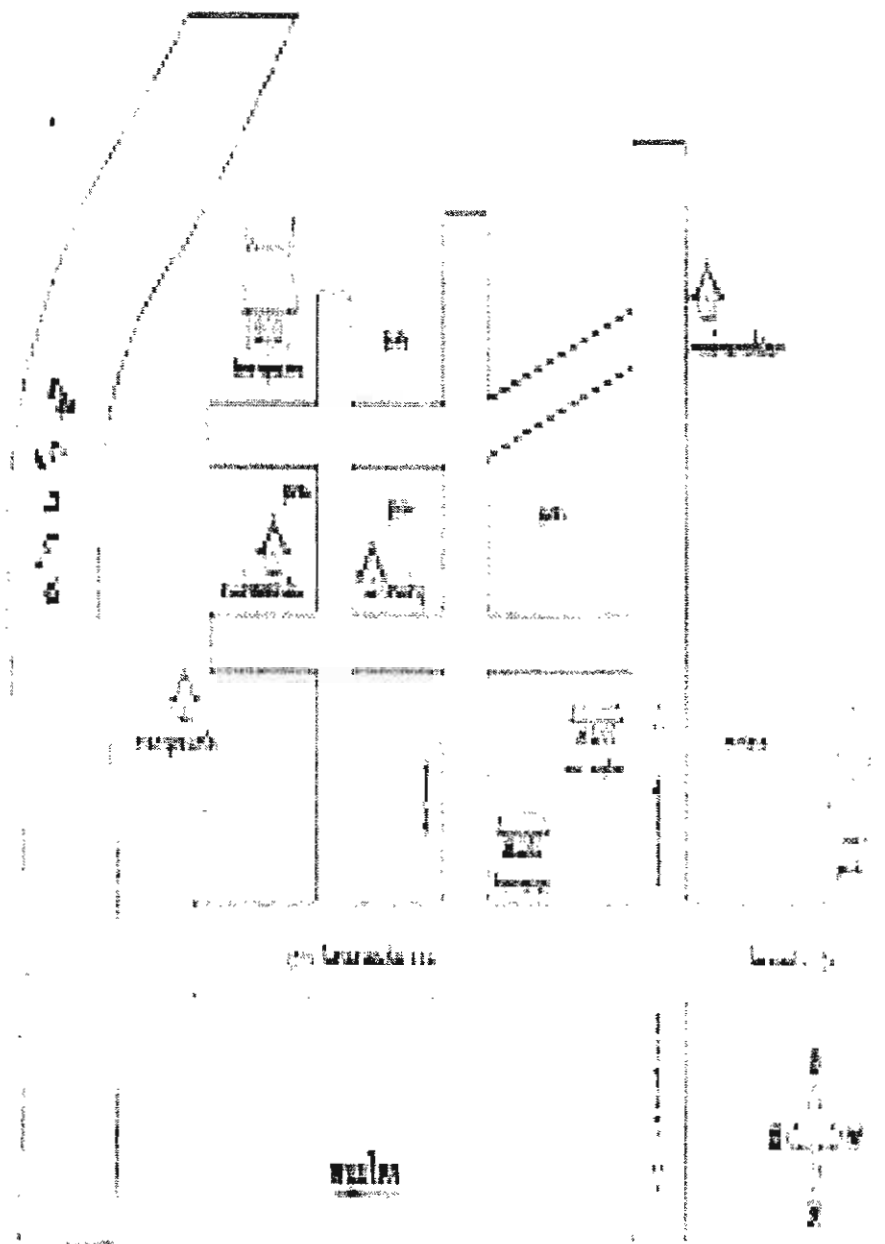
เมื่อจัดการบ้านเมืองเรียบร้อยแล้ว จึงจัดเครื่องราชบรรณาการ มีผ้าขาว ดอกไม้เงิน ดอกไม้ทอง ช้างพลาย ช้างพัง โดยให้ท้าวผาย ท้าวผุยและจารย์สมศรีร่วมกันคุมไพร่พลชาวบ้านแก เพื่อนำไปถวายกษัตริย์เวียงจันทน์และขอเป็นเมืองขึ้น เจ้านครเวียงจันทน์ในขณะนั้นคือ พระไชยเชษฐาธิราชที่ ๒ “จึงตั้งบ้านแกเป็นเมืองแสนและให้เรียกว่า “เมืองแสนล้านช้าง” และตั้งท้าวผุยเป็นเจ้าเมือง พระราชทานชื่อว่า พระยาชัยแสนสุริยวงศ์ ให้ท้าวผายเป็นอุปฮาด จารย์สมศรีเป็นราชวงศ์

ด้านเมืองยางคะบุรีซึ่งเป็นเมืองของชาวข่ากลุ่มแรกที่เห็นว่าชาวลาวเมืองแสน ไม่ได้ส่งส่วยให้เมืองยางคะบุรี ดังนั้นจึงให้ทหารมาทวงส่วย พระยาชัยแสนสุริยวงศ์ไม่ยอมให้จึงเกิดการสู้รบกันขึ้น ท้าข่าเป็นฝ่ายแพ้จึงอยู่ใต้อำนาจของเมืองแสน เมื่อบ้านเมืองสงบเรียบร้อยแล้ว พระครูลูกแก้วและพระยาชัยแสนสุริยวงศ์ จึงได้ร่วมกันบูรณะปฏิสังขรณ์วัดปะสมัน และได้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็นวัดโพธิ์ ครั้นเมื่อสิ้นสมัยพระครูลูกแก้วและพระยาชัยแสนสุริยวงศ์แล้ว เจ้านครเวียงจันทน์จึงตั้งท้าวผายเป็นเจ้าเมืองสืบแทน และตั้งบุตรหลานของพระยาชัยแสนสุริยวงศ์เป็นเจ้าเมืองต่อมาอีกหลายชั่วอายุคน ในสมัยนั้นนับว่าเป็นช่วงที่บ้านเมืองมีความร่มเย็นเป็นสุข

๓. สมัยบ้านเมืองแสน : จากเมืองเป็นบ้าน

เมื่อเวียงจันทน์สูญเสียอำนาจและตกอยู่ใต้การปกครองของไทยในสมัยพระเจ้ากรุงธนบุรี พลเมืองของเมืองแสนล้านช้างถูกกวาดต้อนไปกับกองทัพของเจ้าพระยาจักรี(พระพุทธรยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช) พร้อมกับเจ้าเมือง ชาวเมืองต่างพากันหลบหนีสงคราม สภาพของเมืองแสนจึงกลายเป็นเมืองร้าง ขาดจากการเป็นเมืองขึ้นของเวียงจันทน์นับแต่บัดนั้นเป็นต้นมา เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรีจัดการบ้านเมืองทางเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์เรียบร้อยแล้ว จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งบ้านเมืองแสนเป็นกองนอก และให้เพี้ยมหา

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในลุ่มน้ำชีตอนกลาง

174

ภาพประกอบที่ ๖๒ แผนผังสถานที่สำคัญบ้านพนมไพร

รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาสถานที่สำคัญในท้องถิ่นลุ่มน้ำชีโดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน
อัญญา สังขพันธ์านนท์และคณะ

เสนากับเพี้ยขุนอาจ เป็นหัวหน้ากองทำบัญชีทางทหารเพื่อนำเงินคำรัชูปการส่งต่อข้าหลวงต่างพระองค์ผู้สำเร็จราชการเมืองจำปาศักดิ์ และให้ลดฐานะจากเมืองเป็นบ้านเรียกว่า “บ้านเมืองแสน” อยู่ในเขตการปกครองของนครจำปาศักดิ์ จนหมดสมัยกรุงธนบุรี คือประมาณ พ.ศ. ๒๓๒๕

ในระหว่างนี้ได้มีผู้อพยพมาจากเมืองศรีสะเกษ มีท้าวแสนเมืองเป็นหัวหน้ากลุ่ม ได้มาตั้งบ้านเรือนอยู่บริเวณบ้านโป่ง ริมฝั่งแม่น้ำชี แต่เห็นว่าทำเลไม่ค่อยเหมาะนัก จึงอพยพผู้คนส่วนหนึ่งมาตั้งหลักแหล่งที่บ้านเมืองแสน และได้นำชาวบ้านพัฒนามาบ้านเมืองแสนจนกลับสู่สภาพชุมชนอีกครั้งหนึ่ง นอกจากนี้ยังมีพระภิกษุรูปหนึ่ง เดินทางมาจากเมืองมรุกขนครมาเป็นเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ มีความรู้ทางไสยศาสตร์และพระธรรมวินัยอย่างแตกฉาน สามารถรักษาคนป่วยจากโรคต่างๆ ได้ ประชาชนจึงหลงใหลมารักษาและเมื่อหายขาดแล้ว จึงพากันตั้งบ้านเรือนอยู่ที่บ้านเมืองแสน ทำให้บ้านเมืองแสนมีพลเมืองเพิ่มมากขึ้น ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์ ได้มีการแบ่งการปกครองจำปาศักดิ์ออกเป็นสองเขตการปกครอง คือเขตนครจำปาศักดิ์และเขตสุวรรณภูมิ บ้านเมืองแสนได้เข้ามาอยู่ในเขตการปกครองของแขวงสุวรรณภูมิแต่นั้นมา

๔. สมัยพนมไพรแดนมฤค : จากบ้านกลายเป็นเมือง

ในปี พ.ศ. ๒๔๑๕ พระยารัตนวงศา(คำผาย)เจ้าเมืองสุวรรณภูมิถึงแก่กรรม ยังมีได้มีการโปรดเกล้าฯ ตั้งผู้ใดเป็นเจ้าเมืองสืบแทน จนถึง พ.ศ. ๒๔๒๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ยกฐานะบ้านโป่งแขวงเมืองสุวรรณภูมิ ขึ้นเป็นเมือง “มโนไพรแดน มฤค” ต่อมาข้าหลวงต่างพระองค์ผู้สำเร็จราชการเมืองจำปาศักดิ์ เห็นว่า เมืองมโนไพรแขวงเมืองสุวรรณภูมิมีชื่อพ้องกับเมืองมโนไพรแขวงเมืองจำปาศักดิ์ จึงกราบทูลขอเปลี่ยนชื่อเมืองมโนไพรแขวงเมืองสุวรรณภูมิและทรงโปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่อใหม่เป็น “พนมไพรแดนมฤค”

175

ต่อมาพระดำรงฤทธิไกร (บุญตา) ได้พาครอบครัวไปตั้งเมืองพนมไพรแดนมฤค ที่บริเวณบ้านเมืองแสน ห่างจากบ้านโป่งประมาณ ๑.๕ กิโลเมตร ตั้งท้าวสุวรรณราชเป็นว่าที่อุปฮาด หลวงราชเป็นเพี้ยเมืองจัน หลวงศรีวิเศษเป็นเพี้ยเมืองปาว ขุนอาจเป็นเพี้ยเมืองขวาให้ดูแลราชการเมืองพนมไพรแดนมฤค (เมืองจัน และเมืองขวา เป็นการตั้งเมืองแบบอย่างลานช้างซึ่งเป็นธรรมเนียมการปกครองอีสานโบราณ)

พ.ศ. ๒๔๓๑ พระยารัตนวงศา(คำสิงห์)เจ้าเมืองสุวรรณภูมิถึงแก่กรรม จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระดำรงฤทธิไกร(บุญตา)ไปเป็นข้าหลวง ช่วยกำกับราชการเมืองสุวรรณภูมิ ให้ท้าวสุวรรณราชเป็นเจ้าเมืองพนมไพรแดนมฤค สรุปแล้วเมืองพนมไพรแดนมฤคมีเจ้าเมือง ๓ คนคือ

๑. พระดำรงฤทธิไกร(บุญตา)	พ.ศ. ๒๔๒๑-๒๔๓๑
๒. ท้าวสุวรรณราช(หลวงอุปฮาด)	พ.ศ. ๒๔๓๑ - ๒๔๔๔
๓. ท้าวโพธิสาร (วงศ์ ณ รัตน์)	พ.ศ. ๒๔๔๔- ๒๔๕๕

พ.ศ. ๒๔๕๕ ตั้งมณฑลร้อยเอ็ด ให้เมืองพนมไพรขึ้นกับมณฑลร้อยเอ็ด จนถึง พ.ศ. ๒๔๗๕ เปลี่ยนแปลงการปกครองและยุบมณฑลต่าง ๆ เมืองพนมไพรจึงเป็น อำเภอพนมไพร และให้ตัดคำว่าแดนมฤคออกเป็นอำเภอพนมไพรขึ้นกับจังหวัดร้อยเอ็ดจนถึงปัจจุบัน

ขนบธรรมเนียมประเพณีอันเป็นเอกลักษณ์ของบ้านพนมไพร

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า บ้านพนมไพรเป็นชุมชนที่มีประวัติความเป็นมา ยาวนาน ผ่านการสั่งสมทางวัฒนธรรมมาหลายชั้นหลายชั่วอายุคน จึงมีขนบธรรมเนียม ประเพณีที่มีลักษณะเฉพาะท้องถิ่น แสดงถึงอัตลักษณ์ของตนเอง ประเพณีที่สำคัญและเป็นเอกลักษณ์ของชาวพนมไพรคือ ประเพณีบุญบั้งไฟ

โดยทั่วไปแล้ว บุญบั้งไฟเป็นประเพณีของชาวชนบทอีสานแทบทุกหมู่บ้าน และมักจะทำกันในเดือนหก ช่วงก่อนฤดูกาลทำนา แต่ประเพณีบุญบั้งไฟของชาวพนมไพรนั้น จะจัดให้มีขึ้นในช่วงวันเพ็ญเดือน ๗ ไม่ว่าวันนั้นจะตรงกับวันไหนก็จะจัดขึ้น สำหรับที่อื่นๆ แล้วนั้นจะจัดขึ้นเพื่อบูชาพระยาแถนเพื่อขอฟ้าขอฝนหรือไมก็จัดขึ้นเพื่อเป็นการส่งเสริมการท่องเที่ยว แต่สำหรับที่พนมไพรนอกจากจะทำตามประเพณีดั้งเดิมแล้วยังมีจุดมุ่งหมายที่สำคัญอีกอย่างคือ การบูชาองค์พระมหาธาตุ

เมื่อใกล้ถึงวันเพ็ญเดือน ๗ ชาวบ้านก็จะเข้าใจกันเองว่า ถึงเวลาต้องทำบั้งไฟเพื่อเข้าร่วมพิธี ไม่มีการเกณฑ์ การบอกข่าว หรือการบังคับใด ๆ แต่ทุกคนจะมาด้วยความศรัทธาและสำหรับคนที่เคยบนบานศาลกล่าวไว้ก็จะมาแก้บนในวันนั้นด้วย

บั้งไฟของชาวพนมไพรที่ทำขึ้นมาเพื่อบูชาพระมหาธาตุนั้น มีทั้งบั้งไฟล้าน บั้งไฟแสน และบั้งไฟหมื่น โดยชาวบ้านจะนำมาโฮม (รวมตัวกัน) ที่วัดกลางเพื่อถวายองค์พระมหาธาตุด้วยเห็นว่ามันรักและชอบการจุดบั้งไฟเป็นพิเศษ

การจุดบั้งไฟในงานบุญบั้งไฟจะเริ่มจุดตั้งแต่เวลา ๐๕.๓๐ น. และจะจุดกันตลอดทั้งวัน ซึ่งการจุดจะทำกันบน “ค่าง” หรือ “ร้าน” ที่มีอยู่ ๔-๕ ค่าง (ค่าง หรือร้าน คือที่สำหรับการจุดบั้ง มีลักษณะคล้ายบันไดลิงแต่สูงกว่า เพื่อว่าเวลานำบั้งไฟมาพาดแล้วจะได้ตั้งชันขึ้น ไม่เป็นอันตรายต่อคนที่อยู่ในบริเวณใกล้เคียง) ชาวบ้านพนมไพรเล่าว่า ตั้งแต่มีประเพณีการจุดบั้งไฟจากอดีตกระทั่งเดี๋ยวนี้ ไม่ค่อยมีเหตุการณ์ร้ายที่สร้างความเสียหายหรือเป็นอันตรายแก่ชาวบ้าน ไม่มีการทะเลาะวิวาทของคนที่มาร่วมงาน ทั้งนี้เพราะชาวบ้านจะถือกันว่าวันนี้เป็นวันศักดิ์สิทธิ์ดังนั้นจึงไม่มีการหาเรื่องกัน

นอกจากนี้แล้ว ในวันงานบุญบั้งไฟนั้น ชาวพนมไพรจะทำอาหารเลี้ยงกันในหมู่เครือญาติและได้เลี้ยงต้อนรับแขกเหรื่อตลอดวัน ไม่ว่าบุคคลเหล่านั้นจะเป็นใคร มาจากไหนก็ตาม เมื่อเดินผ่านหน้าบ้านก็จะได้รับการเชื้อเชิญให้มาร่วมรับประทานอาหาร

นอกจากประเพณีบุญบั้งไฟเดือนเจ็ดแล้ว ชาวพนมไพรยังมีงานบุญที่สำคัญและถือเป็นเอกลักษณ์ของท้องถิ่นอีก ๒ งานคือ ประเพณีเลี้ยงมเหศักดิ์หรือบุญเลี้ยงบ้าน กับประเพณีแข่งเรือหรือบุญสงวเฮือ

ประเพณีเลี้ยงมเหศักดิ์^{๑๐} หรือบุญเลี้ยงบ้าน เป็นประเพณีเก่าแก่ที่ชาวพนมไพรปฏิบัติสืบต่อกันมาเป็นเวลานาน ประเพณีนี้เกิดขึ้นเนื่องจากความเชื่อว่า มเหศักดิ์คือ “เจ้าผีผู้เป็นใหญ่กว่าผีทั้งปวง” ใน

^{๑๐} มเหศักดิ์ในความเชื่อของชาวอีสาน หมายถึง ผีเจ้านาย เป็นผีของพระมหากษัตริย์ มีฐานะเทียบเท่าเทพยดา หรือเมื่อมีชีวิตอยู่เคยเป็นกษัตริย์มาก่อน แต่เมื่อสิ้นชีพไปแล้วได้มีผู้เชิญวิญญาณมาเป็นเทพผู้ปกครองรักษาแก่ชาวเมือง ทำหน้าที่ดูแลรักษาความสงบสุขบ้านเมือง อยู่ในลุ่มหรือ “ผิวยักษ์” ซึ่งเป็นกลุ่มเดียวกับผีนุ่ดา มเหศักดิ์เป็นผีผู้ยิ่งใหญ่และเป็นเจ้าแห่งผีทั้งปวง ไม่ได้หมายถึงปีศาจตามคติของพุทธศาสนา

บ้านเมือง เป็นผิบรรพบุรุษผู้สร้างบ้านแปงเมือง ทำหน้าที่รักษาบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข ดังนั้นชาวพนมไพรจึงจัดงานบุญขึ้น เพื่อเป็นการตอบแทนพระคุณที่มเหศักดิ์ได้คุ้มครองบ้านเมืองให้ทุกคนอยู่รอดปลอดภัย

ประเพณีบุญเลี้ยงบ้านจัดขึ้นในเดือนหก ระหว่างวันขึ้น ๑ ค่ำถึง ๑๕ ค่ำ ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า "เดือนหกออกใหม่" มีกำหนดในการทำ ๓ วัน คือวันอังคาร วันพุธ และวันพฤหัสบดี วันอังคารถือว่าเป็นวันโฮมเป็นวันในการจัดเตรียมสิ่งของ เครื่องบวงสรวงบูชา ซึ่งประกอบด้วย คายบูชาบายศรี สัตว์สี่เท้า สองเท้า อาหารหวานคาว ชันดอกไม้ ฯลฯ วันพุธเป็นวันเลี้ยงมเหศักดิ์ที่ศาลมเหศักดิ์ซึ่งตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำชี บ้านดอนเสาธง ในวันนี้จะมีการฆ่าสัตว์สี่เท้าคือ หมูดำหรือควายดำ เพื่อบวงสรวงพร้อมมีการละเล่นที่สนุกสนานมเหศักดิ์ ส่วนวันพฤหัสบดีซึ่งเป็นวันที่สาม จะทำพิธีเสี่ยงทายฟ้าฝนและความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหาร และมีการละเล่นที่บ้านของ "เทียม" หรือ ร่างทรงมเหศักดิ์

ประเพณีการเลี้ยงมเหศักดิ์ เป็นงานบุญที่ศักดิ์สิทธิ์และต้องกระทำทุกปี หากปีใดละวันก็อาจเกิดเหตุเภทภัยมาสู่บ้านเมืองได้ แต่หากมีการกระทำแล้วจะนำความเป็นสิริมงคลมาให้ ทำให้มีความอุดมสมบูรณ์และสงบสุข ความต่อเนื่องของประเพณียังคงมาจนถึงเมื่อเสร็จสิ้นฤดูเก็บเกี่ยวแล้ว ชาวบ้านจะนำข้าวเปลือกมาถวายมเหศักดิ์เพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณ

ส่วนประเพณีแข่งเรือ หรือ "บุญสงกรานต์" นั้น ถือได้ว่าเป็นงานบุญประเพณีที่สำคัญอีกอย่างหนึ่งของชาวบ้านพนมไพร โดยเฉพาะหมู่บ้านที่อยู่ติดลำน้ำ ไม่ว่าจะเป็นลำชี ลำน้ำเสียว หรือห้วยหนองคลองบึงมักจะจัดบุญสงกรานต์กันแทบทุกบ้าน ประเพณีนี้จะจัดขึ้นในช่วงออกพรรษา ขนาดของเรือที่ใช้แข่งจะแตกต่างกันออกไป ตามลักษณะของแหล่งน้ำอันเป็นสถานที่แข่งขัน ซึ่งอาจจะมีตั้งแต่เรือขนาด ๕ ฝีพาย ๘ ฝีพาย ๑๐ ฝีพาย ไปจนถึงเรือขนาด ๔๐ ฝีพาย

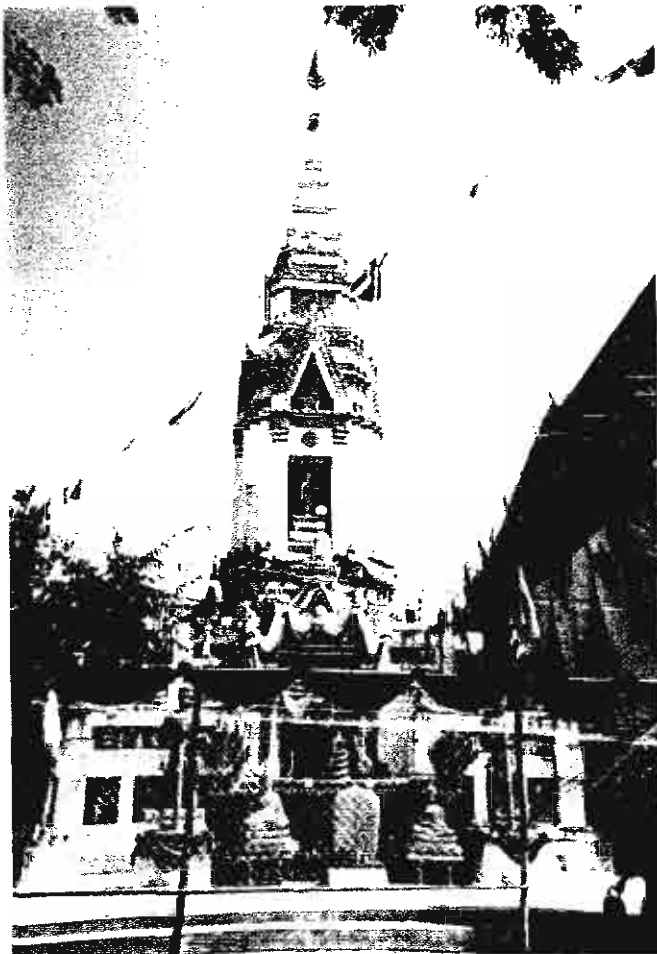
ชาวบ้านพนมไพรจัดงานบุญแข่งเรือหลังออกพรรษาประมาณ ๑ สัปดาห์ สถานที่จัดงานคือ แม่น้ำชีช่วงลำกกอก บ้านเทพารักษ์ ตำบลพนมไพร เรือที่ใช้แข่งขันเป็นเรือขนาด ๔๐ ฝีพาย เพราะสถานที่แข่งเป็นแม่น้ำใหญ่ ผู้ที่จัดเรือเข้าร่วมแข่งขัน มีทั้งคนในท้องถิ่นและคนที่มาจากบ้านไกล เช่น ยโสธร มหาชนะชัย โพนทราย ประเพณีบุญแข่งเรือนี้ถือว่า เป็นพระเพณีที่สนุกสนานเป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนได้ผ่อนคลายหลังจากประพฤติดนอยู่การรักษาศีลบำเพ็ญธรรมตลอดช่วงเข้าพรรษา

เนื่องจากพนมไพรเป็นชุมชนเก่าแก่ในเขตลุ่มน้ำชีตอนกลาง สถานที่สำคัญในท้องถิ่น จึงมีทั้งสถานที่ตามธรรมชาติ และสถานที่อันเกิดจากการสร้างสรรค์ของมนุษย์ สถานที่สำคัญในบ้านพนมไพรมีดังนี้

๑. วัดกลางอุดมเวทย์ : ศูนย์กลางความเชื่อและศรัทธา

วัดกลางอุดมเวทย์ เป็นวัดเก่าแก่คู่บ้านคู่มืองพนมไพรมาช้านาน เรื่องราวเกี่ยวกับความเป็นมาของวัดแห่งนี้ ปรากฏในรูปของตำนานที่ย้อนไปถึงเหตุการณ์ในอดีตนับพันปี รวมทั้งเอกสารที่คนในท้องถิ่นได้เขียนขึ้นในวาระต่าง ๆ ตำนานและเรื่องเล่าบางส่วนเกี่ยวข้องกับตำนานการตั้งเมืองพนมไพรในยุคนิโครธ ตำนานและเรื่องเล่าเหล่านี้ได้รับการถ่ายทอดมาจากรุ่นต่อ ๆ มา บางครั้งก็มีการเติมแต่งรายละเอียดเพิ่มขึ้น จนทำให้เกิดความแตกต่างกันไปบ้างในบางสำนวน ผู้วิจัยได้ สรุปประวัติความเป็นมาของ

วัดจากเอกสารบางฉบับ เช่น หนังสือประวัติอำเภอพนมไพร ประวัติพระมหาธาตุวัดกลางอุดมเวทย์ ฉบับที่ครูแก้วทิพย์อาสน์รวบรวมไว้ รวมถึงคำบอกเล่าจากผู้ให้ข้อมูลหลักในหมู่บ้าน ซึ่งพอจะประมวลได้ดังนี้

ภาพประกอบที่ ๖๓

พระมหาธาตุวัดกลางอุดมเวทย์

อยู่ที่บ้านแก ครั้นต่อมา ในสมัยที่บ้านแกเปลี่ยนเป็นเมืองแสนล้านช้าง พระครูยอดแก้วได้เปลี่ยนชื่อวัดปะสมันเป็น"วัดโพธิ์" เพราะเห็นว่ามีต้นโพธิ์ขึ้นอยู่มาก พร้อมกันนั้นก็ได้เดินทางไปขอแบ่งชิ้นส่วนพระอุรังคธาตุจากภูกำพร้ามาประดิษฐานไว้ที่วัดโพธิ์ โดยการสร้างพระสถูปเจดีย์เพื่อบรรจุชิ้นส่วนของพระอุรังคธาตุนั้น ซึ่งพระเจดีย์องค์นี้ก็ยังคงพระมหาธาตุในปัจจุบันนั่นเอง

ล่วงมาถึงสมัยที่เมืองแสนล้านช้าง เปลี่ยนมาเป็นเมืองมโนไพร ซึ่งอยู่ในราวปี พ.ศ. ๒๔๐๒ - ๒๔๓๒ พระครูกิตติมศักดิ์ซึ่งเป็นเจ้าอาวาสวัดโพธิ์ในขณะนั้น ได้อนุญาตปฏิสังขรณ์วัดใหม่ พร้อมกับเปลี่ยน

ย้อนหลังไปนับพันปีในสมัยที่เมืองพนมไพรยังเป็นถิ่นที่อยู่ของชนพื้นเมืองที่เรียกว่า"ชา"และได้ตั้งถิ่นฐานอยู่เป็นชุมชน และเรียกชื่อหมู่บ้านของตนเองว่า"บ้านจะแฉะ หรือบ้านแก"ในสมัยนั้นมีพระภิกษุ ๒ รูปมีนามว่าพระครูมหารัตนชัยยะและพระครูมหาปะสะมัน ถูตงค์ผ่านมาจากการไปเผยแผ่พระพุทธศาสนาตามเมืองต่าง ๆ เมื่อถึงหมู่บ้านจะแฉะจึงได้ปักกลดอยู่ท้ายหมู่บ้าน เมื่อชาวบ้านทราบข่าวก็เกิดความเลื่อมใส ศรัทธาและนิมนต์ให้อยู่ที่บ้านแก พระมหาปะสะมันรับนิมนต์ชาวบ้านส่วนพระครูรัตนชัยยะเดินถูตงค์ไปยังเมืองมรุกขนคร(เมืองนครพนม) ชาวบ้านจึงได้สร้างวัดขึ้นเพื่อให้ เป็นที่ปฏิบัติกิจทางศาสนาและเผยแผ่ธรรมะ พร้อมกับตั้งชื่อวัดว่า"วัดปะสะมัน" พระครูมหาปะสะมันได้จำพรรษาอยู่ที่วัดแห่งนี้หลายสิบปี จึงได้ออกถูตงค์ต่อไป

จนล่วงมาถึงสมัยที่พระครูยอดแก้ว ภิกษุชาวเวียงจันทน์ได้พาชาวลาวอพยพข้ามแม่น้ำโขงมาตั้งถิ่นฐานในดินแดนของชาวชา และได้ตั้งบ้านเรือน

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในลุ่มน้ำชีตอนกลาง

ชื่อวัดว่า “วัดกลางอุดมเวทย์” เพราะเห็นว่าเป็นวัดที่ตั้งอยู่กลางชุมชน จากนั้นจึงได้บูรณะพระอุโบสถ และได้รับ พระราชทานวิสุงคามสีมาในวันที่ ๑๕ มกราคม พ.ศ. ๒๕๔๐

ต่อมาในระหว่างปี พ.ศ. ๒๕๔๗ - ๒๕๕๔ สมัยที่พระครูประโชติธรรมานุยุต(หลวงพ่อบุญช่วย) เป็นเจ้าอาวาส ได้เห็นว่าองค์พระมหาธาตุทศพรหมมากแล้ว จึงได้ชักชวนชาวบ้านและญาติโยมช่วยกันบูรณะปฏิสังขรณ์ขึ้นใหม่จนสำเร็จเป็นองค์มหาธาตุที่เห็น กันอยู่ในทุกวันนี้

ในเรื่องเล่าของชาวบ้าน เช่นคำบอกเล่าของ นางบุญช่วย นามมนตรี คนทรงเจ้าประจำศาลหลักเมือง ยังกล่าวถึงเหตุการณ์บางตอนที่แตกต่างไปจากตำนานที่เสนอมาแล้วข้างต้น โดยเฉพาะตอนที่กล่าวถึงการสร้างพระมหาธาตุกล่าว คือ ชาวบ้านเล่าว่า ได้มีการเตรียมอัญเชิญพระอัฐิธาตุไปสร้างองค์พระธาตุที่นครพนม แต่ก็ไม่ไปถึงเพราะเกิดโรคห่าระบาดผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก จึงได้อัญเชิญพระอัฐิธาตุนั้นมาสร้างขึ้นเป็นองค์พระมหาธาตุวัดกลาง ชาวพุทธในอำเภอพนมไพรจึงถือกันว่า พระธาตุพนมกับพระมหาธาตุวัดกลางเป็นพี่น้องกัน พระธาตุพนมเป็นที่พระมหาธาตุวัดกลางเป็นน้อง ส่วนศาลเจ้าพ่อหลักเมืองของเมืองพนมไพรนั้น เป็นขุนพลเก่า จึงให้ไปเฝ้าด้านขวา (หมายถึงศาลหลักเมืองที่อยู่ทางทิศเหนือ ห้างองค์พระมหาธาตุวัดกลางประมาณ ๕๐๐ เมตร ส่วนด้านข้างซ้ายนั้นเป็นคางบั้งไฟเก่า ตั้งอยู่ริมถนนสายพนมไพร- มหานครชัย ห่างจากองค์พระมหาธาตุประมาณ ๕๐๐ เมตร เช่นกัน) ^{๒๑}

จากตำนานและประวัติความเป็นมาข้างต้น จะเห็นได้ว่าวัดกลางอุดมเวทย์ เป็นวัดเก่าแก่และมีความเป็นมาที่เกี่ยวข้องกับประวัติการตั้งถิ่นฐานของคนในท้องถิ่นเมืองพนมไพร รวมทั้งเกี่ยวข้องกับโบราณสถานคือพระมหาธาตุวัดกลาง อันเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่คนในท้องถิ่นใกล้เคียงเคารพนับถือ

ในอดีต วัดกลางอุดมเวทย์ เป็นวัดที่มีความร่มรื่น

ภาพประกอบที่ ๖๔ รูปถ่ายหลวงพ่อบุญช่วย

179

^{๒๑} เจ้านาน ๔ องค์ที่เป็นบริวารของมเหศักดิ์ พนมไพร มีดังนี้

๑. เจ้าพ่อพระระงิม มีหน้าที่ดูแลหน้าด่านทางทิศเหนือและทิศตะวันออก มีที่อยู่ประจำคือหอศาลคางบั้งไฟเก่า มีหน้าที่ควบคุมปรต อสุรกายไม่ให้เข้ามาในเมือง ในสายการปกครอง เจ้าพ่อพระระงิมขึ้นตรงต่อเจ้าพ่อจุ่มคำ หรือเจ้าพ่อพระมหาธาตุ มีหน้าที่ช่วยดูแลเรื่องบุญบั้งไฟด้วย

๒. เจ้าพ่อหลักเมือง มีหน้าที่ช่วยดูแลรักษาภายในตัวเมืองให้เกิดความสงบสุข ขึ้นตรงต่อเจ้าพ่อมเหศักดิ์ (ไม่ระบุว่าเป็นอย่างใด)

๓. เจ้าปู่ปืม หรือเจ้าปู่พนมไพร ได้รับมอบหมายให้ดูแลหน้าด่านทางทิศใต้และตะวันตก ปู่ปืมยังมีฐานะเป็นผีปู่ตาของบ้าน พนมไพร ประจำอยู่ที่ศาลเจ้าปู่เจ้าย่า (ดูประวัติศาลเจ้าปู่เจ้าย่าประกอบ)

๔. เจ้าย่าสิดาหรือเจ้าย่าพนมไพร ได้รับมอบหมายให้ดูแลด้านทิศใต้และตะวันตกร่วมกับปู่ปืม มีฐานะเป็นย่าหรือยายของชาวพนมไพร (ดูศาลเจ้าปู่เจ้าย่าประกอบ)

ภาพประกอบที่ ๖๔ บ้านพระมหาธาตุเดิมที่ถูกสร้างครอบ หลังการบูรณะ

เพราะมีต้นไม้ใหญ่น้อยหนาแน่น เช่นต้นโพธิ์ ต้นยางใหญ่ ตรงข้ามกับองค์พระมหาธาตุ มีสถูปเก่าแก่ที่เรียกกันว่า “อุบมุง” ภายในบรรจุพระเครื่องและ ของโบราณต่าง ๆ รวมทั้งเป็นที่เก็บอัฐิของพระสงฆ์ผู้ใหญ่หลายรูป สำหรับพระสงฆ์ที่มีบทบาทสำคัญในการพัฒนาวัดกลางอุดมเวทย์มีอยู่ด้วยกันสามรูปคือ พระครูกิตติมศักดิ์ (พระครูม้าว) พระครูทองแดง และพระครูประโชติธรรมมานุยุต หรือหลวงพ่อชาลี

180

วัดกลางอุดมเวทย์ในอดีต นอกจากจะเป็นสถานที่ประกอบศาสนพิธีของชาวบ้าน ในท้องถิ่นแล้วยังมีบทบาทสำคัญในการช่วยเหลือประชาชน แม่สาวองค์ พนมเสวีธูชาวบ้านผู้อาวโสและอดีตครูโรงเรียนมัธยมวัดกลาง เล่าให้ฟังว่า ในช่วงที่พระครูประโชติ หรือ “หลวงพ่อชาลี” ดำรงตำแหน่ง เป็นเจ้าอาวาสอยู่นั้น วัดกลางอุดมเวทย์เปรียบเสมือนสถานพยาบาลก็ได้ เนื่องจาก หลวงพ่อชาลี เป็นผู้มีวิทยาอาคมสามารถรักษาผู้ป่วยด้วยเวทย์มนต์คาถาจนหายได้อย่างน่าอัศจรรย์ไม่ว่าจะเป็นโรคร้ายไข้เจ็บทั่วไป หรือแม้แต่คนที่ถูกผีเข้าท่านก็สามารถรักษาจนหายได้

นอกจากบทบาทหน้าที่ข้างต้นแล้ว วัดกลางอุดมเวทย์ยังเป็นสถานที่ที่เปรียบเสมือนศูนย์รวมจิตใจ

^{๓๓} เจ้าพ่อมหศักดิ์ที่ชาวพนมไพรนับถือมีอยู่ด้วยกัน ๔ องค์ คือ (๑) เจ้าพ่อผะหล่า (๒) เจ้าพ่อจุ่มคำ หรือเจ้าพ่อพระมหาธาตุ (๓) เจ้าพ่อเหล็กขี และ (๔) เจ้าพ่อชมพู่ เจ้าพ่อทั้ง ๔ องค์นี้มีประวัติความเป็นมาและบทบาทหน้าที่ประจำ ทั้งยังเกี่ยวข้องกับสถานที่สำคัญหลายแห่งในบ้านพนมไพร เช่น ศาลเจ้าพ่อดอนเสาธง ศาลหลักเมือง ค้างบั้งไฟ และศาลเจ้าปู่เจ้าย่า

ของคนในท้องถิ่น เพราะภายในวัดมีองค์พระมหาธาตุศักดิ์สิทธิ์ที่เชื่อกันว่า มีพระอัฐมธาตุบรรจุอยู่ ดังนั้นชาวบ้านจึงนับถือและในความศักดิ์สิทธิ์ขององค์พระมหาธาตุอย่างลึกซึ้ง เพราะเชื่อกันว่า พระมหาธาตุนี้เป็นที่สิงสถิตย์ของพระมหาคีรีคือ “เจ้าพ่อจุ่มคำ” หรือ “เจ้าพ่อพระมหาธาตุ” “” ซึ่งเชื่อกันว่าเป็นวิญญาณของพระอรหันต์ชาวขอมผู้สร้างพระธาตุวัดกลางฯ เมื่อมรณภาพแล้ววิญญาณจึงกลายเป็นเทพสิงสถิตย์ที่พระมหาธาตุ คอยดูแลคุ้มครองลูกหลานและช่วยเหลือในทุกด้าน ชาวพนมไพรจึงมีความนับถือศรัทธาเจ้าพ่อพระมหาธาตุอย่างมาก ไม่ว่าชาวบ้านพนมไพรจะประกอบกิจการใด หรือมีเรื่องเดือดเนื้อร้อนใจก็จะพากันมากราบไหว้บูชาและบนบานศาลกล่าวให้องค์พระมหาธาตุดลบันดาลให้ประสบความสำเร็จ หรือผ่อนคลายจากเรื่องเดือดร้อน เมื่อได้ในสิ่งที่ปรารถนาแล้วก็จะพากันมาแก้บน ซึ่งพิธีแก้บนครั้งใหญ่ก็คืองานบุญบั้งไฟเดือนเจ็ดที่จัดขึ้นอย่างยิ่งใหญ่นั้นเอง ทั้งนี้เพราะเชื่อว่าเจ้าพ่อมีความชื่นชอบบั้งไฟมากเป็นพิเศษ นอกจากนั้นผู้ที่บนบานศาลกล่าวไว้ แล้วประสบความสำเร็จก็จะพากันมาแก้บน แต่เชื่อกันว่า หากไปบนให้ชนะการเลือกตั้งเช่น ให้ได้เป็นกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หรือเทศมนตรีก็มักจะไม่ประสบความสำเร็จ

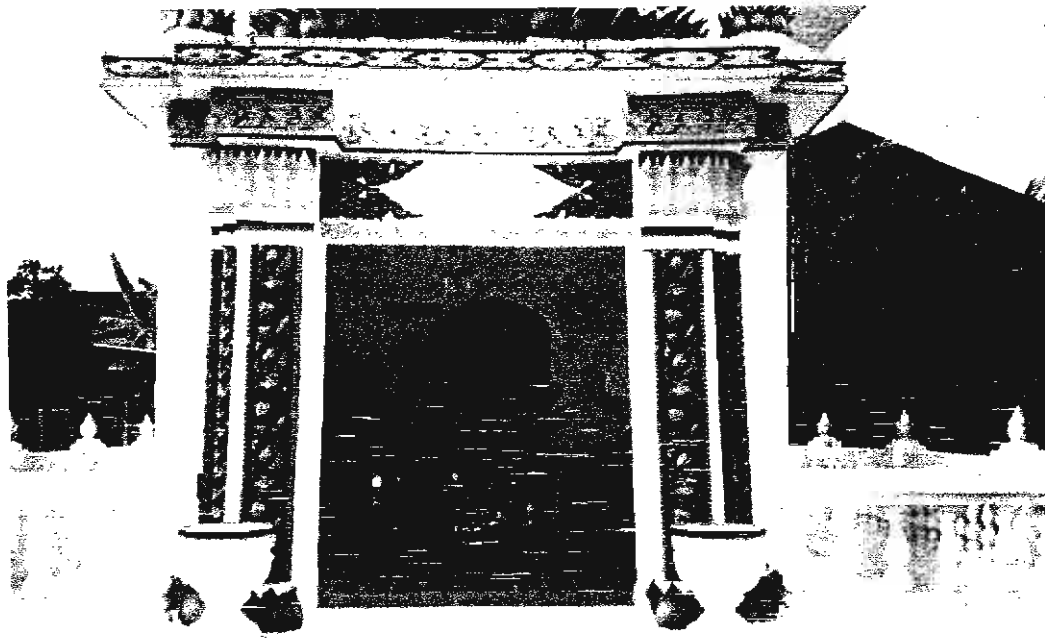
อาจารย์สำเร็จเกี่ยวกับพระมหาธาตุองค์นี้ นอกจากชาวบ้านจะเคารพศรัทธาอย่างแรงกล้าแล้ว ยังมีความเชื่อว่าหากใครคิดลบหลู่ดูหมิ่น ก็จะมีอันเป็นไปในทางที่ไม่ดี มีเรื่องเล่าว่า สมัยหนึ่งมีนายอำเภอย้ายมาใหม่จากจังหวัดแถวภาคกลาง และไม่ค่อยเข้าใจวัฒนธรรมประเพณีของคนอีสานมากนัก เมื่อเห็นมีการจัดงานบุญบั้งไฟอย่างยิ่งใหญ่ก็บอกว่า “จัดไปทำไม ลิ่นเปลือง ไร้สาระ ทำแล้วก็เสียหายเปล่า ๆ” นอกจากจะพูดในเชิงไม่เห็นด้วยแล้ว นายอำเภอคนนั้นก็ยังไม่สนับสนุนให้ความร่วมมือกับชาวบ้าน ในปีนั้นเอง เล่ากันว่านายอำเภอคนดังกล่าวกลายเป็นกลวิกลจริต เข้ารักษาตัวที่โรงพยาบาลไหนก็ไม่หาย เหตุการณ์ 181 ในครั้งนั้น ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นเพราะนายอำเภอกล่าวาจาลบหลู่องค์พระมหาธาตุนั่นเอง

เกร็ดเรื่องเล่าที่เกี่ยวกับความศักดิ์สิทธิ์ของพระมหาธาตุยังปรากฏอีกหลายเรื่อง ดังเช่นเรื่องที่เล่าโดยอาจารย์สำเร็จ ศิริธรรมวัฒน์ ข้าราชการบำนาญ ชาวพนมไพร อาจารย์สำเร็จเล่าว่า ครั้งหนึ่งมีพ่อค้าชาวญวน ได้เดินทางมาขายผ้า และได้ไปพักในศาลาวัดกลางอุดมเวทย์ แล้วบังเอิญไปปัสสาวะ บริเวณรอบ ๆ พระมหาธาตุด้วยความไม่รู้ เนื่องจากตอนนั้นองค์พระธาตุยังมีสภาพทรุดโทรมเป็นกองซากอิฐซากปูน ยังไม่ได้บูรณะปฏิสังขรณ์ ว่ากันว่าชาวญวนผู้นั้นถึงกับล้มป่วยและเสียชีวิตในเวลาต่อมา

ด้วยความศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าว จึงทำให้ประชาชนทั้งในท้องถิ่นและต่างถิ่นต่างเลื่อมใสศรัทธาองค์พระมหาธาตุเป็นอย่างยิ่ง อาจารย์กิตติพงษ์ ศิริธรรม ข้าราชการบำนาญอีกคน บอกว่า ในแต่ละปีจะมีผู้คนมากราบไหว้ แก้มบนพระมหาธาตุนับหมื่นคน บางคนเอาอิฐ ปูน ทรายมายถวายแก้บน เพื่อให้ทางวัดได้บูรณะและก่อสร้างสิ่งต่าง ๆ บางครั้งมีปูนเหลือมากจนทางวัดต้องบริจาคให้กับวัดอื่น ๆ ไปใช้ประโยชน์

เนื่องจากเป็นวัดเก่าแก่มียุคนับพันปี วัดกลางอุดมเวทย์จึงผ่านช่วงเวลาแห่งการเปลี่ยนแปลงมาหลายระยะ ความเปลี่ยนแปลงส่วนใหญ่คือการปรับปรุงบูรณะสถานที่ เสนาสนะและสถานโบราณ รวมทั้งการก่อสร้างอาคารเพิ่มเติม หากจะกล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงภายในวัดแห่งนี้ อาจแบ่งออกได้สองช่วงใหญ่ ๆ คือ ช่วงที่พระครูกิตติมศักดิ์ (พระครูม่วง) เป็นเจ้าอาวาส กับช่วงที่พระครูประโชติธรรมานุยุต (หลวงพ่อบุญ) เป็นเจ้าอาวาส

ช่วงที่พระครูกิตติมศักดิ์ดำรงตำแหน่งเจ้าอาวาสนั้น ถือว่าเป็นยุคแห่งการพัฒนาปฏิสังขรณ์วัดกลางอุดมเวทย์ก็ว่าได้ การบูรณะที่สำคัญในช่วงนี้คือ การซ่อมแซมและก่ออิฐขึ้นโบกครอบองค์พระธาตุเดิมที่เป็น

ภาพประกอบที่ ๖๕ ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองพนมไพร สภาพปัจจุบัน

อัฐซึ่งใกล้จะพังให้มีความมั่นคงยิ่งขึ้น ส่วนช่วงที่พระครูประโชติธรรมมานุยุตเป็นเจ้าอาวาส ก็ได้มีการซ่อมแซมศาสนสถานให้มีความสมบูรณ์มาจนถึงทุกวันนี้

ปัจจุบัน วัดกลางอุดมเวทย์ยังเป็นสถานที่สำคัญ และมีความสัมพันธ์กับชาวพนมไพรอย่างแนบแน่น เพราะวัดคือศูนย์รวมแห่งจิตใจของชาวบ้าน เป็นแหล่งประกอบศาสนกิจและบำเพ็ญกุศลในวันสำคัญและเทศกาลต่าง ๆ นอกจากนี้แล้ว วัดกลางอุดมเวทย์ยังเป็นโรงเรียนพระพุทธศาสนาและสถานศึกษาพระปริยัติธรรมของภิกษุ สามเณร อันเป็นบุตรหลานของคนในท้องถิ่น เป็นสถานที่บรรยายธรรมเพื่อยกระดับ จิตใจของพุทธศาสนิกชน เป็นศูนย์กลางในการบรรพชาสามเณรภาคฤดูร้อน เป็นศูนย์ บริการผู้สูงอายุ เพื่อให้ความช่วยเหลือและอบรมให้ความรู้คนสูงอายุในอำเภอพนมไพร

บทบาทอีกด้านหนึ่งของวัดก็คือ ทุกครั้งที่มีกิจกรรมในงานพิธีสำคัญ ๆ ที่จะต้องรวมคนจำนวนมาก ชาวบ้านก็จะใช้วัดแห่งนี้เป็นศูนย์กลาง ไม่ว่าจะเป็นการรวมขบวนแห่บั้งไฟ ขบวนพาเหรดแข่งกีฬา หรืองานแข่งขันกีฬาของหน่วยงานราชการต่าง ๆ เป็นต้น

๒. ศาลหลักเมือง : เจ้าด้านผู้พิทักษ์เมือง

ศาลหลักเมืองบ้านพนมไพรนับเป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งของชาวบ้าน พนมไพร ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมืองพนมไพร เป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ที่คนในท้องถิ่นนับถือเป็นอย่างมากอีกแห่งหนึ่ง นอกเหนือจากองค์พระมหาธาตุวัดกลางอุดมเวทย์ ศาลเจ้าพ่อหลักเมืองนี้ เชื่อกันว่า เป็นหนึ่งในสี่ *ของบวรเจ้าพ่อ

มเหศักดิ์ ที่มเหศักดิ์ได้มอบหมายให้เป็นเจ้านาน คอยช่วยเหลือดูแลบ้านเมือง โดยทำหน้าที่ดูแลภายในตัวเมือง หากมีเรื่องราวเดือดร้อนใด ๆ ก็ให้รายงานต่อองค์มเหศักดิ์

ความเป็นมาของเจ้าพ่อหลักเมืองนี้ นางบุญช่วย นามมนตรี คนทรงเจ้าประจำศาลหลักเมืองเล่าว่า เดิมทีนั้นท่านเป็นขุนพลทหารนักรบใหญ่ ซึ่งหนีเข้าศึกเพราะทัพถูกตีแตกมาจากเมืองจำปาศักดิ์ประเทศลาว ครั้นเดินทางมาถึงบ้านคุ้มแก หรือจะแจ ก็ได้ตั้งบ้านเรือนขึ้น ต่อมาเกิดโรคห่าระบาดหนักทำให้ผู้คนล้มตายเป็นจำนวนมาก รวมทั้งทหารเกือบทั้งหมดที่หนีทัพมา ต่อมาชาวบ้านจึงตั้งศาลเพียงตาขึ้นเพื่อเป็นการรำลึกและแสดงความเคารพต่อวิญญาณของขุนทหารผู้นั้น พร้อมกับมีความเชื่ออย่างแรงกล้า ว่าอดีตนักรบผู้กล้าจะคอยปกป้องผู้คนในแถบถิ่นนี้ให้อยู่เย็นเป็นสุขตลอดไป ต่อมาได้ประกอบพิธีตั้งศาลหลักเมืองขึ้น แต่จะเป็นช่วง พ.ศ. ไฉนนั้นไม่มีใครจำได้

ในอดีต ศาลหลักเมืองเป็นเพียงเสาไม้แก่นเสาเดียว ปักอยู่บนพื้นดินภายในศาล บริเวณรอบศาลจะรกไปด้วยหญ้าและมีต้นยางใหญ่ ๔ ต้นแผ่เงากำบังอยู่ บริเวณนี้กลายเป็นที่อยู่ของนกหนูและงูหลายชนิด ต่อมาเมื่อบ้านเมืองเจริญขึ้น ชาวบ้านเห็น ว่าศาลหลักเมืองนั้นมีสภาพเก่าแก่และรกเรื้อ จึงได้ปรับปรุงบริเวณให้โล่งเตียน พร้อมกับนำปูนมาโบกทับเสาหลักเมืองไว้ แต่ก็ยังคงรูปลักษณะเป็นเสาไม้อย่างเดิม ซึ่งก่อนจะมีการโบกปูนนั้นก็มีการบอกกล่าว และขอมาต่อเจ้าพ่อหลักเมืองก่อน ต่อมาในปีพ.ศ. 2520 ได้มีการซ่อมแซมบูรณะศาลเจ้าหลักเมืองขึ้นใหม่ โดยการก่อสร้างศาลให้แข็งแรงสวยงาม ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน พร้อมกันนั้นก็มีการโบกปูนทับศาลหลักเมืองอีกครั้งที่สอง ทำให้บริเวณศาลหลักเมืองสะอาดขึ้นและไม่น่ากลัวเหมือนแต่ก่อน

ชาวบ้านพนมไพรมีความเชื่อและนับถือศาลหลักเมืองมาโดยตลอด ในฐานะเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คอยปกป้องบ้านเมืองให้อยู่เย็นเป็นสุข รวมทั้งคอยช่วยเหลือคนที่มีความเดือดร้อน ดังนั้นเมื่อชาวบ้านต้องการที่พึ่งทางใจก็จะพากันมาบนบานศาลกล่าวต่อศาลเจ้าพ่อหลักเมือง ครั้นได้สำเร็จในสิ่งที่มุ่งหวังแล้วก็จะพากันมาแก้บนด้วยเครื่องเซ่น ต่าง ๆ เช่น หวีหมู เหล้าขาว ดอกไม้ ธูปเทียนและพวงมาลัยตลอดจนผ้าแพรสี ในช่วงเทศกาลตรุษจีนคนไทยเชื้อสายจีนในพนมไพร ก็จะเฉลิมฉลองและจัดเครื่องบูชาศาลเจ้าพ่อหลักเมืองและศาลเจ้าอื่น ๆ เช่น ศาลเจ้าปู่ย่า ศาลเจ้าปู่ดอนเสาธง ส่วนใน เทศกาลสงกรานต์ชาวบ้านก็จะมาสงฆ์ศาลหลักเมืองเช่นกัน

นอกจากนี้แล้ว พ่อสงวน เพิ่มพูน อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๑ เพิ่มเติมว่า เวลาชาวบ้านในคุ้มต่าง ๆ ทำพิธีบุญเบิกบ้านประจำปี ก็จะพากันจัดพาข้าวมาถวายศาลเจ้าพ่อหลักเมือง มากันแทบทุกครัวเรือน มากอบไหว้บูชาและขอขมา

๓. พระเศวตสุวรรณาภรณ์ : อนุสาวรีย์ช้างเผือก

พระเศวตสุวรรณาภรณ์ คือชื่อช้างพังเผือกที่ชาวพนมไพรยุคสมัยเป็นบ้านเมืองแสนจับได้และนำมาถวายแด่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นช้างจำลองปูนปั้นสร้างในขนาดที่ใกล้เคียงกับช้างจริง ตั้งอยู่ในเขตเทศบาลเมืองพนมไพร ตรงกับทางแยกหน้าที่ว่าการอำเภอพนมไพร โดยมีข้าราชการ พ่อค้า ประชาชนชาวพนมไพรช่วยกันสร้างขึ้นเพื่อเป็นอนุสรณ์ ให้คนรุ่นหลังได้เรียนรู้ถึงความเป็นมาของช้างเผือกเชือกนี้ ซึ่งถือกันว่าเป็นส่วนหนึ่งในประวัติความเป็นมาของเมืองพนมไพร ช้างจำลองพระ

ภาพประกอบที่ ๖๖ อนุสาวรีย์พระเศวตรสุวรรณภาพรรณ

เศวตรสุวรรณภาพรรณสร้างเสร็จเมื่อวันที่ ๑๓ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๐ ในขณะที่นายวิกิรนต์ บุญเจริญดำรง ตำแหน่งปลัดอาวุโส และดร.สมเจตน์ พันธุโมษิตเป็นนายอำเภอพนมไพร

ความเป็นมาของพระเศวตรสุวรรณภาพรรณนี้ ปรากฏอยู่ในประวัติตามที่ สำนักงานการประถมศึกษาอำเภอพนมไพร (๒๕๔๒) เรียบเรียงไว้ตอนหนึ่งว่า

อำเภอพนมไพรเคยเป็นดินแดนที่ได้ชื่อว่ามีช้างมาก จากคำบอกเล่าที่คนในท้องถิ่นเล่าว่า อาชีพดั้งเดิมของบรรพบุรุษคือการทำนาและเลี้ยงช้าง เมื่อเสร็จสิ้นจากฤดูกาลทำนาแล้วชาวเมืองแสนจะข้ามโขงไปคล้องช้าง เพื่อนำมาไว้ใช้งานซึ่งใช้ทั้งไถนาและเป็นพาหนะ ในการคล้องช้างนั้นเคยคล้องได้ช้างเผือกหลายเชือก จนกระทั่งมีคำกล่าวกันว่าเมืองแสนแห่งนี้คือดินแดนช้างเผือก หรือ"เมืองแสนล้านช้าง"ก็เพราะมีช้างมากนั่นเอง คำบอกเล่าแห่งความเป็นดินแดนช้างเผือกนี้ นับเป็นความภาคภูมิใจของชาวอำเภอพนมไพรในปัจจุบันเป็นอย่างยิ่ง หลักฐานที่ได้กล่าวถึงช้างเผือกของเมืองแสนล้านช้าง มีดังนี้

พ.ศ. ๒๔๐๕ ในเดือน ๔ พระรัตนวงศาอุปฮาดราชวงศ์เมืองสุวรรณภูมิ ท่านคล้องได้ช้างพังสีประหลาดเชือกหนึ่งที่กระแจป่าชะมดชะบา แขวงข่าลัดแด โดยช้างเชือกนั้นสูง ๓ ศอก ๑ คืบ ๙ นิ้ว ท่านจึงฝึกหัดจนเชื่องแล้วจึงเดินช้างกลับมาถึงที่วังจันทร์เกษม ตรงกับวันเสาร์ เดือน ๔ ขึ้น ๑๑ ค่ำ เพี้ยมหาเสนาและเพี้ยขุนอาจซึ่งเป็นหัวหน้ากอง จึงมีใบบอกไปยังพระรัตนวงศา(คำผาย)เจ้าเมืองสุวรรณภูมิ ท่านจึงมีใบบอกต่อไปยังกรุงเทพฯ อีกทอดหนึ่ง เพื่อถวายช้างพังเชือกนี้ แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว องค์พระมหากษัตริย์รัชกาลที่ ๔ พระองค์จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาหม่อมสมหารเจ้าเมืองนครราชสีมา มาตรวจดูและเห็น

ถูกต้องตามตำราคชศาสตร์ เมื่อเป็นเช่นนั้นแล้วพระองค์จึงมีรับสั่งให้รับช้างไว้ จากนั้นก็พักช้างที่วังจันทรถมและให้มีหมกรรมสมโภชน ๓ วัน ๓ คืน พระองค์เสด็จพระราชดำเนินลงมารับสั่งว่า ช้างนี้จะจัดเขาเป็นช้างเผือกโทก็ได้อีก โปรดให้ปลูกโรงสมโภชนหน้าพระที่นั่งสุทไธสวรรย์เหมือนอย่างพระศรีเศวตวิมลวรรณ และให้ปลูกโรงอยู่ต่อท้ายโรงพระเศวตวิมลวรรณอีกหลังหนึ่ง ดังนั้นแล้ว เจ้าพนักงานจึงได้เร่งรัดกันทำโรง เพื่อการฉลองสมโภชนและโรงอยู่ของช้างทั้งเชือกนี้จนแล้วเสร็จ เมื่ออุศักราช ๑๒๒๕ ปีกุน เบญจศก ปีที่ ๑๓ และได้เขาล่องแพลงมาถึงวัดเขียน ณ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ ได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปรับมาถึงท่าพระ ครั้น ณ วันศุกร์ ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๕ พ.ศ. ๒๔๑๔ แต่งช้างสี่ประหลาดเพื่อลงไปต้อนรับทุกๆ ช้าง แล้วพระองค์ก็เสด็จลงไปรับที่ท่าพระด้วย ตามถนนที่แห่ช้างมานั้น มีราชวัติฉัตรเบญจรงค์ปักรายขึ้นมาถึงโรงสมโภชน ครั้นเมื่อถึงเวลาบ่ายพระสงฆ์สวดพระพุทธมนต์และมีการมหรสพทำขวัญ ๓ วัน ๓ คืน และได้จารึกนามของช้างเชือกนี้ในท่อนอ้อยว่า “พระเศวตสุวรรณาภภาพรณ สรรพวงคพิบูลยลักษณเผือกเอกอรรคอุดม บรรมาราชรตนราชกริตี ยิ่งอย่างศรีพระนคร สุนทรสุโรภณ มิ่งมงคลคชคุณ อุดลยภริยามารยาท ข้าช้างชาติอุโบสถ ลักษณะปรากฏพร้อมมูล บริบูรณ์พันทรนับเนตร โดมเกศกายชวีวรรณ ศรีทองผ่องแผ้ว เป็นฤทธิ์แก้วกำเนิดพรหมพงศ์ราชบารมี สมเด็จพระสยามาธิปัตย์ปรเมนทรมหाराชาธิราชเลศพิพา” พระราชทานให้ช้างรับต่อพระหัตถ์ เสด็จการสมโภชนตั้งชื่อแล้ว ก็แห่เข้ามาผูกยืนโรงไว้ที่ท่าใหม่ สวดมนต์ทำขวัญ ๓ วัน ระวังขนานนามว่า พระเศวตสุวรรณาภภาพรณ และตั้งให้หมอช้างเป็นขุนเสวตสารศรี(ต้นตระกูลเสวตบุญชร) และให้ความรู้ช้างเป็นหมื่นกรีการบ (ต้นตระกูลจันทร์ประทักษ์) แล้วพระองค์จึงพระราชทานเสื้อผ้าเครื่องอุปโภคบริโภคให้และเงินอีกจำนวน ๑๐ ซึ่งแต่รัตนวงศาและหมอความด้วย บริเวณที่ชาวบ้านนำช้างมาเลี้ยงไว้รอคำสั่งจากเมืองสุวรรณภูมินั้นก็คือ บริเวณวัดป่าอัมพวันหรือวัดประชารธรรมรักษ์ และบริเวณโนนที่เลี้ยงช้างเผือกมีชื่อเรียกว่า โนนช้างเผือกหรือคุ่มโนนศิลาเลข หมู่ ๓ ตำบลพนมไพร อำเภอพนมไพรในปัจจุบัน

แม้ว่ารูปปั้นช้างพระเศวตสุวรรณาภภาพรณจะเป็นสิ่งที่สร้างขึ้นใหม่ แต่ชาวบ้านพนมไพรและคนในท้องถิ่นก็ให้ความนับถือศรัทธาล้ำกึ่งกับเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์อีกแห่งหนึ่ง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะที่บริเวณรูปปั้นช้าง มีป้ายเขียนข้อความแสดงถึงความ เป็นมาของช้างเผือกเชือกนี้ไว้นั่นเอง นอกจากนี้แล้วชาวบ้านยังเชื่อกันว่าช้างเผือกเชือกนี้ จะคอยปกป้องคุ้มครองผู้ที่ผ่านไปมาให้ปลอดภัย เปรียบเสมือนเทพองค์หนึ่งที่สถิตย์อยู่ที่พนมไพร ดังนั้นจึงมีผู้คนเริ่มเข้าไปกราบไหว้บูชาอยู่เป็นประจำ และเมื่อถึงช่วงเทศกาลสงกรานต์ ชาวพนมไพรจะประกอบพิธีกรรมบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง พระเศวตสุวรรณาภภาพรณก็เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์อีกอย่างหนึ่งที่ชาวพนมไพรมาทำพิธีด้วย

๔. ศาลเจ้าปู่เจ้าย่า : เจ้าลาวในศาลจีน

ศาลเจ้าปู่เจ้าย่าตั้งอยู่ในเขตเทศบาลอำเภอพนมไพร มีรูปแบบเป็นศาลเจ้าแม่กวนอิมของชาวจีน เป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ที่ชาวพนมไพรให้ความนับถือและมีความเป็นมาที่น่าสนใจอย่างมาก เพราะได้สะท้อนให้เห็นถึงการปรับเปลี่ยนวิถีความ เชื่อระหว่างกลุ่มชาวไทย-ลาวกับกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีนในท้อง

ถิ่นนี้

ศาลเจ้าปู่เจ้าย่านี้ เชื่อกันว่าเป็นที่สิงสถิตย์ของผิอารักษ์ ๒ องค์ซึ่งเป็นบริวารของเจ้าพอมเหศักดิ์แห่งพนมไพร คือ“เจ้าปู่ปี่ม”หรือ“เจ้าปู่พนมไพร” กับ“เจ้าย่าสิดา”หรือ“เจ้าย่าพนมไพร” ทั้งสองเป็นอารักษ์เจ้าด่าน ที่มเหศักดิ์มอบหมายหน้าที่ให้คอยดูแลรักษาหน้าด่านทางทิศใต้และทิศตะวันตก เจ้าปู่ปี่ม หรือเจ้าปู่พนมไพรแต่เดิมยังมีฐานะเป็น ฝั่ปู้ตาบ้านพนมไพรอีกด้วย ส่วนเจ้าย่าสิดา หรือเจ้าย่าพนมไพรนั้นก็มีฐานะ เป็นย่าหรือยายของชาวพนมไพร

เดิมทีนั้นศาลเจ้าปู่เจ้าย่าเป็นเพียงศาลเพียงตาเก่าแก่ ที่ แม่ใหญ่อบยา ยมมะนา อายุ ๙๓ ปี และแม่ลำอากค์ พนมเสวีรุ อายุ ๗๘ ปี บอกว่า “พอเกิดมาก็เห็นโสด” คือเป็นศาลที่มีมาตั้งแต่เนิ่นนานมาแล้ว ส่วนประวัติความเป็นมานั้นแม่ใหญ่อบยา บอกว่า “ฉันก็ปู่คือกัน”

สภาพของศาลเจ้าปู่เจ้าย่าในอดีต ที่ถ่ายทอดโดยผู้อาวุโสหลายคนบอกว่า แต่เดิมไม่ได้มีลักษณะ

186

ภาพประกอบที่ ๖๗ ศาลเจ้าปู่เจ้าย่าในสภาพปัจจุบัน

ดังที่เห็นอยู่ในปัจจุบัน เป็นเพียงศาลไม้ที่ปลูกขึ้นอย่างง่าย ๆ รอบ ๆ ศาล มีต้นยางใหญ่ ๔ ต้นและมีฝูงลิงอาศัยอยู่ในบริเวณนี้เป็นจำนวนมาก ไม่ไกลจากศาลเจ้าปู่เจ้าย่าจะเป็นสระน้ำโบราณที่เรียกกันว่า “สระขี้ลิง” ที่เรียกว่าสระขี้ลิง เพราะเป็นที่ที่ลิงบริเวณศาลเจ้าปู่เจ้าย่ามากินน้ำและวิ่งเล่น นอกจากต้นยางใหญ่แล้ว บริเวณรอบ ๆ ศาลยังมีต้นไม้ใหญ่ขึ้นอยู่เต็มไปหมด เช่น ต้นส้มโฮง ต้นตาเสือ ภายหลังเมื่อมีคนมาปลูกบ้านเรือนมากขึ้น ปากก็หายไปและฝูงลิงก็ค่อย ๆ หันไปอยู่ที่อื่น

ชาวบ้านพนมไพรเชื่อกันว่า ทั้งเจ้าปู่และเจ้าย่าเป็นผีศักดิ์สิทธิ์ประจำเมือง ทั้งยังเคยแสดงอิทธิปาฏิหาริย์ให้เป็นที่ประจักษ์อยู่เนื่อง ๆ ดังเหตุการณ์ที่นางบุญช่วย นามมนตรี เล่าให้ฟังว่า ช่วงเกิดน้ำ

ท่วมใหญ่ปี พ.ศ. ๒๕๒๑ พายุถล่มพนมไพรอย่างหนัก ทำให้ต้นไม้และกิ่งไม้หักโค่นลงทับบ้านเรือนและถนนหนทางทั่วบริเวณ ไม่เว้นแม้แต่ต้นยางใหญ่เหนือศาล แต่ก็เป็นเรื่องที่น่าอัศจรรย์นัก เพราะกิ่งยางที่หักโค่นลงมานั้น ไม่ได้ทำให้เกิดความเสียหายให้กับบ้านเรือนที่อยู่ในบริเวณนั้น ทั้งที่กิ่งยางนั้นเมื่อดูทิศทางการตกแล้วก็น่าจะหักโค่นลงมาบนถนนและบ้านคน เหตุการณ์ในครั้งนี้ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเพราะเจ้าปู่เจ้าย่าท่านช่วยคุ้มครองไว้

อีกคำบอกเล่าหนึ่งที่ทำให้ผู้คนเล่าขานกันสืบมาคือ สมัยก่อนนั้นบริเวณของศาลเจ้าปู่เจ้าย่าจะมีลิงแสมมาอาศัยอยู่เป็นจำนวนหลายร้อยตัว ซึ่งชาวบ้านเองก็จะไม่ทำร้ายลิงเหล่านี้เพราะเชื่อกันว่าเป็นลิงประจำศาลเจ้าปู่เจ้าย่า จึงให้ความรักความเอ็นดู และนำอาหารมาให้บ้างตามสมควร แต่มีชาวจีนครอบครัวหนึ่งเปิดร้านค้าอยู่แถวๆ นั้นไม่ชอบลิง เมื่อเห็นลิงเข้ามาใกล้ร้านเขามักจะไล่ตะเพิดให้ไปไกล ๆ บางทีก็ขว้างด้วยไม้บ้าง เหน่าสาตบ้าง ทำอย่างนี้อยู่เป็นประจำ กระทั่งมีอยู่วันหนึ่ง มีลิงทองแก่ตัวหนึ่งได้มากินกล้วยที่วางอยู่หน้าร้าน เขาจึงตีลิงอุ้มท้องตัวนั้นจนตาย ต่อมาเมื่อเมียของเขาตั้งท้องและคลอดบุตรออกมา ปรากฏว่าลูกของเขากลับมีหน้าตาทำทางเสมือนลิงแสมตัวนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้นก็ไม่เห็นมีใครทำร้ายลิงในบริเวณศาลเจ้าปู่ย่าอีกเลย

เรื่องเล่าเรื่องนี้ ได้รับการยืนยันจากชาวบ้านผู้ให้ข้อมูลหลายคนว่าเป็นเรื่องจริง ขณะนี้เด็กที่มีหน้าตาเหมือนลิงคนนั้นก็ยังมีชีวิตอยู่

ศาลเจ้าปู่ย่าอยู่ในสภาพศาลไม้มานาน กระทั่งในปี พ.ศ. ๒๕๓๙ ได้มีการปรับปรุงศาลเจ้าปู่เจ้าย่าขึ้นใหม่ ในรูปแบบศาลเจ้าแม่กวนอิม โดยสมาคมชาวจีนในพนมไพร ศาลเจ้าปู่เจ้าย่าเดิมจึงถูกรื้อออก คงเหลือไว้แต่เพียงต้นเสาของตัวศาลเพียงตา จึงเป็นเหตุให้ชาวบ้านหลายคนที่นับถือเจ้าปู่เจ้าย่า พวกกันต่อต้านและไม่ให้การสนับสนุนบริจาคเงินในการก่อสร้าง แต่ก็ไม่เป็นผล การก่อสร้างศาลเจ้าในรูปแบบศาลจีนก็ดำเนินต่อไปจนสำเร็จ ส่วนเจ้าเดิมก็เหลือเพียงแต่เสาไม้ต้นเดียวกับต้นยางใหญ่ที่เคยเป็นสัญลักษณ์ของศาลเจ้าปู่เจ้าย่าหลังเก่า อย่างไรก็ตามกลุ่มชาวบ้านที่นับถือศาลเจ้าปู่เจ้าย่าก็ยังเชื่อว่าถึงจะสร้างศาลหลังใหม่ แต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์และวิญญาณของเจ้าปู่เจ้าย่ายังคงสิงอยู่ที่ต้นเสาอยู่เช่นเดิม ไม่ได้ย้ายไปสิงสถิตย์ที่ศาลหลังใหม่ซึ่งสมาคมชาวจีนได้ร่วมกันสร้างขึ้นใหม่แต่อย่างใด

การสร้างศาลหลังใหม่แทนหลังเก่าซึ่งเป็นศาลแบบไทย นำความขัดแย้งมาสู่ชาวบ้านสองกลุ่ม คือกลุ่มคนลาวกับกลุ่มคนไทยเชื้อสายจีน กลุ่มคนลาวพยายามต่อต้าน แต่ก็สู้พลังทางการเงินของคนไทยเชื้อสายจีนไม่ได้ ชาวบ้านที่เป็นคนลาว มองว่า การสร้างศาลหลังใหม่นั้นเป็นการกระทำเพื่อกลุ่มของคนจีนมากกว่า ในขณะที่เดียวกันก็ไปทำลายสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่คนลาวนับถือมาช้านาน อย่างไรก็ตามชาวบ้านที่เป็นคนลาวส่วนใหญ่ยังให้ความนับถือศาลเจ้าปู่เจ้าย่าเหมือนเดิม แม้ว่าจะเหลือร่องรอยเพียงเสาต้นเดียวก็ตาม

ในเรื่องนี้ อาจารย์กิตติพงษ์ ศรีธรรมา ให้ความเห็นว่า เป็นเรื่องของมุมมองและความเชื่อของแต่ละคน ในความเป็นจริงแล้ว ศาลเจ้าปู่เจ้าย่าก็เป็นที่นับถือของคนไทยเชื้อสายจีนเช่นเดียวกัน นั่นคือ ในกลุ่มของคนไทยเชื้อสายจีนก็เห็นว่า ศาลเจ้าปู่เจ้าย่าก็เป็นผีที่พวกเขานับถือ เมื่อศาลเดิมเก่าแก่และทรุดโทรม ก็อยากสร้างศาลที่สวยงาม มันคงให้ใหม่ เพราะพวกเขามีความพร้อมทางด้านงบประมาณค่าใช้จ่าย แต่เมื่อสร้างใหม่ก็เลยสร้างในแบบที่คนไทยเชื้อสายจีนชอบ คือมีลักษณะของศาลเจ้าแบบจีน ไม่

ได้มีเจตนาอย่างอื่นมากกว่านี้

ความเชื่อเกี่ยวศาลเจ้าปู่เจ้าย่าของชาวพนมไพร นับว่าเป็นกรณีที่น่าสนใจเป็นอย่างมาก เพราะได้สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อร่วมกันระหว่างคนสองกลุ่มชาติพันธุ์ ที่แม้ว่าจะมีแนวคิดดั้งเดิมต่างกัน แต่การอยู่ในท้องถิ่นเดียวกัน ก็ก่อให้เกิดการปรับตัวผสมกลมกลืนทางความเชื่อระหว่างคนสองกลุ่ม ที่แม้ว่าจะมีชนบประเพณีบางอย่างต่างกัน แต่ก็สามารถปรับเข้าหากันได้โดยมี “ผีเจ้าปู่เจ้าย่า” เป็นศูนย์รวม เราจึงอาจกล่าวได้ว่า บทบาทของผีเจ้าปู่เจ้าย่าแห่งบ้านพนมไพร ได้ข้ามเลยพรมแดนทางชาติพันธุ์ และวัฒนธรรม กลายเป็นผีที่เป็นสมบัติร่วมของคนทั้งสองกลุ่ม ศาลเจ้าปู่เจ้าย่า จึงนับว่าเป็นสถานที่สำคัญ ของท้องถิ่นอย่างแท้จริง

๕. ศาลเจ้าปู่ดอนเสाइ : เครือข่ายผีร่วมเผ่าพันธุ์

ศาลเจ้าปู่ดอนเสाइ เป็นชื่อสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในท้องถิ่นบ้านพนมไพร ซึ่งเกิดจากการสถาปนาก่อตั้งโดยคนในท้องถิ่น สถานที่แห่งนี้ไม่ใช่เพียงสิ่งปลูกสร้างธรรมดา แต่ได้กลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ในมิติของความเชื่อและจิตวิญญาณของคนในท้องถิ่นอย่างลึกซึ้ง ทั้งยังส่งผลและเกี่ยวข้องต่อระบบความคิด อุดมการณ์ ประเพณี พิธีกรรม ตลอดจนวิถีการดำเนินชีวิตของคนในเขตอำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ดเป็นอย่างมาก โดยเฉพาะความเชื่อในเรื่อง “ผีมหะศักดิ์”^{**} หรือผีอารักษ์ ซึ่งได้รับการส่งเสริมสืบทอดจากคนรุ่นก่อนมายังคนรุ่นหลังอย่างต่อเนื่องยาวนาน

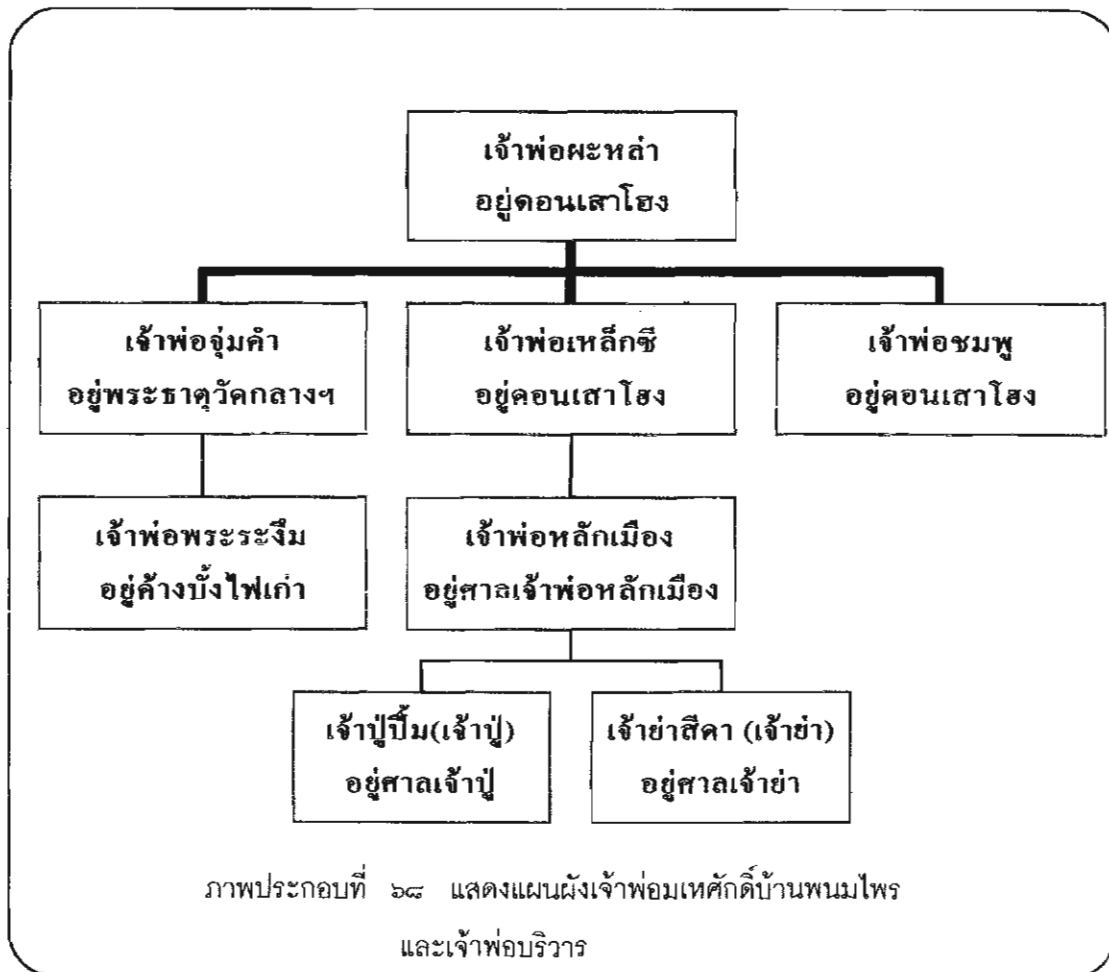
ศาลเจ้าปู่ดอนเสाइ ตั้งอยู่ริมแม่น้ำชีบริเวณที่ซึ่งแม่น้ำชีมาบรรจบกัน อยู่ด้านหลังของโรงเรียนบ้านดอนเสाइ บ้านดอนเสाइ หมู่ที่ ๔ ตำบลพนมไพร อยู่ห่างจากตัวอำเภอพนมไพรประมาณ ๓ กิโลเมตร มีถนนลาดยางของ รพช. เชื่อมติดต่อกับเทศบาลเมืองพนมไพร

188

ความเป็นมาของศาลเจ้าปู่ดอนเสไอนั้น เกี่ยวข้องกับประวัติการตั้งเมืองพนมไพรในอดีต โดยเฉพาะในช่วงที่ชาวลาวจากเวียงจันทน์อพยพเข้ามาสร้างบ้านแปงเมืองที่บ้านจะแก เป็นเมืองแสนล้านช้าง โดยมีกลุ่มผู้นำที่สำคัญคือ พระครูลูกแก้ว (หรือ “พระครูยอดแก้ว”) ท้าวผุย ท้าวผายและบริวารผู้ติดตามอีกจำนวนหนึ่ง กล่าวกันว่า ในการเดินทางครั้งนั้น ซึ่งเป็นการอพยพย้ายถิ่นครั้งสำคัญได้มีการอัญเชิญมเหศักดิ์และเทียม (คนทรง) ประจำองค์มหะศักดิ์มาด้วย เพื่อรักษาคุ่มครองให้ปลอดภัย ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่าการนับถือผีมหะศักดิ์ของชาวพนมไพร มีมาตั้งแต่การตั้งเมืองเป็นเมืองแสนล้านช้างและยังสืบทอดต่อมา อย่างเคร่งครัดจนถึงทุกวันนี้

ด้วยความเชื่อเช่นนี้ จึงได้มีการสถาปนา “ศาลเจ้าปู่ดอนเสाइ” ขึ้นในพื้นที่ของเมืองพนมไพร “ปู่เจ้าดอนเสाइ” ที่สถิตย์อยู่ที่ศาลเจ้าแห่งนี้ก็คือ “ญาพ้อมเหศักดิ์” หรือเจ้าพ้อมเหศักดิ์นั่นเอง ซึ่งในความเชื่อของชาวพนมไพร ญาพ้อมเหศักดิ์ไม่ได้มีองค์เดียว แต่มีอยู่ถึง ๔ องค์ด้วยกัน คือ (๑) เจ้าพ้อมะหล้า

^{**} ดู พิสมัย แสงจันทร์เทศ. ประเพณีพิธีกรรมเกี่ยวกับมหะศักดิ์อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด. ปรินิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต. ไทยคดีศึกษา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม. ๒๕๓๖.

(๒) เจ้าพ่อจุ่มคำหรือ เจ้าพ่อพระมหาธาตุ (๓) เจ้าพ่อเหล็กชี และ (๔) เจ้าพ่อชมพู นอกจากนี้แล้วยังมีเจ้าบริวารอีกหลายองค์

ในงานวิจัยของ พิชมัย แสงจันทร์เทศ เรื่อง ประเพณีพิธีกรรมที่เกี่ยวกับมเหศักดิ์ อำเภอพนมไพร จังหวัดร้อยเอ็ด^{๓๓} ได้กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของมเหศักดิ์ที่ชาวพนมไพรนับถือ ทั้ง ๔ องค์ ดังนี้

๑. เจ้าพ่อผะหล่ำ กำเนิดที่ดอนเต่าคำ ซึ่งเป็นดอนน้ำวนบริเวณปากน้ำชีไหลตกแม่น้ำมูล มารดาได้ตั้งเครื่องบูชาเป็นที่จับก่อนคลอด เมื่อแรกเกิดนั้น มีช้างพลายเกิดตามมาเป็นช้างคู่บารมีด้วยหนึ่งเชือก ช้างพลายนี้อาจเป็นทั้งช้างเผือก ช้างเงิน ช้างคำ ตามที่เจ้าพ่อปรารถนา เมื่อโตเป็นหนุ่มได้เดินทางไปอยู่ที่เวียงจันทน์ และได้รับความเคารพนับถือจากชาวเวียงจันทน์ ต่อมาเมื่อเกิดเหตุการณ์วุ่นวายในเมืองกลุ่มเชื้อพระวงศ์ จึงได้อพยพมาอพยพข้ามแม่น้ำโขงมาอยู่ฝั่งขวา คือภาคอีสาน โดยมากับกลุ่มพระครูลูกแก้ว ทำวูญ ทำวูญ ซึ่งมีความเคารพนับถือต่อเจ้าพ่อผะหล่ำ และได้ัญเชิญให้เจ้าพ่อติดตามคุ้มครองในขณะเดินทาง ต่อมาเมื่อกลุ่มพระครูลูกแก้วสร้างเมืองที่บ้านจะแฉและบริเวณใกล้เคียงแล้ว จึงัญเชิญให้เจ้าพ่อประทับที่ดอนเหนือฝั่งแม่น้ำชี และเมื่อตั้งเมืองเป็นเมืองแสนล้านช้าง จึงัญเชิญเจ้าพ่อมาเป็นมเหศักดิ์รักษากันเมือง

อย่างไรก็ตาม ประวัติของเจ้าพ่อดะหล่ำยังมีความเป็นมาที่แตกต่างไปจากนี้อีกบางส่วน ดังจำนวนที่เล่าโดย พ่อพะเนียง คันธมาร ชาวบ้านดอนเสาโง ที่อ้างว่าได้ฟังมาจากยายอีกต่อหนึ่ง ความ เป็นมาของเจ้าพ่อดะหล่ำที่พ่อพะเนียงเล่า เชื่อว่าเจ้าพ่อดะหล่ำนี้เป็นโอรสของเจ้าอนุวงศ์ ต่อมาถูกบิดาประหาร

ด้วยท่อนจันทน์ แล้วได้กลายมาเป็นเจ้า พ่อมเหศักดิ์ที่เมืองพนมไพร

เจ้าพ่อดะหล่ำ นับเป็นเจ้าพ่อดะหล่ำ แรกและอายุโศกที่สุด มีหน้าที่ดูแลรักษา ความสงบเรียบร้อยของบ้านเมือง ปัจจุบัน เชื่อว่าพบภาพเจ้าพ่อดะหล่ำน้อยลง เพราะ ไม่มีเทียมนประจำพระองค์ รวมทั้งชราภาพ มากแล้ว จึงมักมอบหมายภาระหน้าที่ให้ เจ้าพ่อมเหศักดิ์องค์อื่นดูแลแทน เจ้าพ่อดะหล่ำจึงอยู่ในฐานะผู้ให้คำปรึกษา แก่ เจ้าพ่อมเหศักดิ์องค์อื่น ๆ

๒. เจ้าพ่อพระมหาธาตุ หรือเจ้า พ่อดะหล่ำ คนทั่วไปเรียกว่า “เจ้าพ่อพระ มหาธาตุวัดกลางอุดมเวทย์” สถิตียอยู่ที่ องค์พระมหาธาตุวัดกลางอุดมเวทย์ เจ้า พ่อดะหล่ำเป็นวิญญานของพระอรหันต์ชาว ขอมที่เดินทางไปสร้างพระธาตุพนม เมื่อ สร้างเสร็จจึงกลับมาสร้างพระธาตุที่วัด กลางฯ ครั้นมรณภาพแล้ววิญญานจึง กลายเป็นเทพสิงสถิตียู่ที่พระ มหาธาตุ มีหน้าที่สำคัญในการช่วยเหลือ ชาวเมืองแทบทุกเรื่อง และช่วยเหลือชาว เมืองในทุกเรื่อง มีชื่อเสียงในการปกป้อง

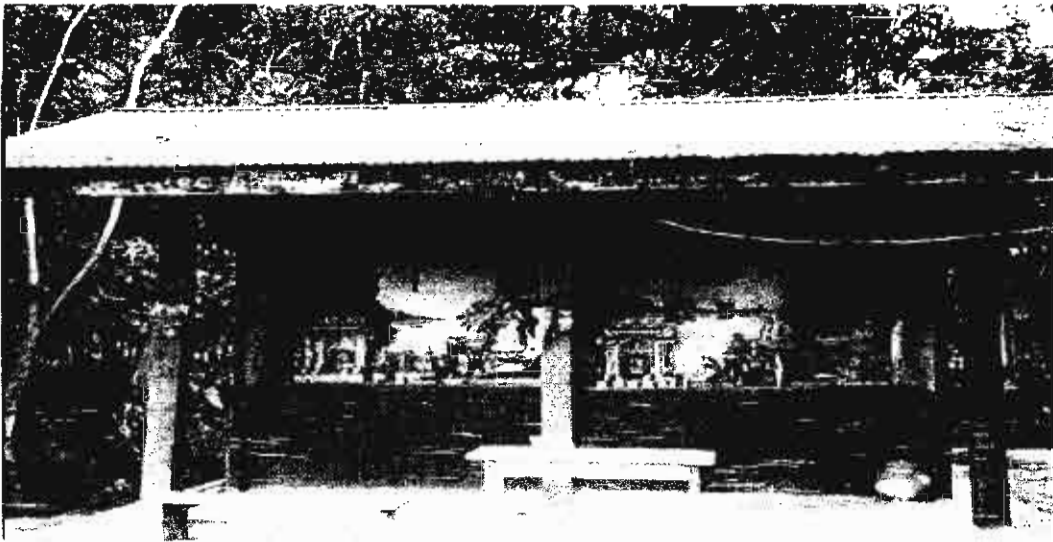
190

ภาพประกอบที่ ๖๙ ศาลเจ้าพ่อดะหล่ำ ดอนเสาโง
มเหศักดิ์ผู้อายุโศกที่สุด

ภัยจากพายุ น้ำท่วม และไฟไหม้ โปรดการเล่นบั้งไฟมากที่สุด ด้วยเหตุนี้ชาวเมืองพนมไพรจึงมีประเพณีบุญ บั้งไฟบูชาเจ้าพ่อพระมหาธาตุในทุกปี

๓. เจ้าพ่อเหล็กสี มีถิ่นกำเนิดที่ห้วยคำหิน เมืองจำปาศักดิ์ ต่อมาได้มาพักอาศัยที่วัดโพธิ์ศรี เป็นบุตรบุญธรรมของเจ้าพ่อคำแหงและเจ้าแม่คำปุ่น มีน้องชายฝาแฝดคือเจ้าพ่อขมพู สาเหตุที่ได้มาเป็น มเหศักดิ์ของเมืองพนมไพรนั้น สืบเนื่องจากเมื่อครั้งที่เทียมนันท์ ธรรมลาซึ่งเป็นชาวพนมไพร ได้เดินทางไป ตั้งรกรากอยู่เมืองจำปาศักดิ์ เจ้าพ่อจึงเลือกเอาเทียมนันท์เป็นเทียมนประจำพระองค์ เมื่อเทียมนันท์เดินทาง กลับมาอยู่บ้านเกิดที่พนมไพร จึงเชิญเจ้าพ่อมาด้วย เมื่อมาถึงพนมไพรจึงได้รับเชิญให้เป็นเจ้าพ่อมเหศักดิ์ ร่วมกับเจ้าองค์อื่น ๆ มีหอโงงอยู่ที่ศาลดอนเสาโงซึ่งเป็นหอเดียวกับเจ้าพ่อดะหล่ำ

ภาพประกอบที่ ๗๐ หอโองเจ้าพ่อเหล็กซีและเจ้าพ่อชมพู่ ในบริเวณศาลปู่เจ้าดอนเสาโอง

หน้าที่ของเจ้าพ่อเหล็กซีนับว่ามีความสำคัญต่อวิถีชีวิตชาวพนมไพรเป็นอย่างยิ่ง เพราะเป็นผู้ดูแลบันดาลให้ฝนฟ้าตกตามฤดูกาล โดยใช้เหล็กสี่งซึ่งเป็นของใช้ประจำตัวเจาะฟ้าให้เป็นช่อง เพื่อให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์ เป็นผู้บันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ของข้าวกล้าธัญญาหาร และยังทำหน้าที่ดูแลลำน้ำชี เจ้าพ่อเหล็กซีได้รับการยกย่องให้เป็นเทพเจ้าแห่งการกสิกรรม

191

๔. เจ้าพ่อชมพู่ เป็นน้องชายฝาแฝดของเจ้าพ่อเหล็กซี มีประวัติความเป็นมาเช่นเดียวกับเจ้าพ่อเหล็กซีผู้พี่ เป็นเจ้าพ่อมหศักดิ์ที่อาวุโสที่สุดในบรรดาhekศักดิ์ทั้งหมด มีหน้าที่คอยดูแลรักษาสัตว์เลี้ยง ดูแลการทำมาหากินของชาวเมือง คอยตรวจตรารักษาความสงบเรียบร้อยและรายงานเหตุการณ์ต่าง ๆ ให้แก่เจ้าพ่อเหล็กซีทราบ และร่วมปรึกษารับหรือกับเจ้าพ่อมหศักดิ์องค์อื่น ๆ กับทั้งคอยช่วยเหลือปัดเป่าความเดือดร้อนต่าง ๆ ตามที่มีผู้ร้องขอ

จะเห็นได้ว่า เจ้าพ่อมหศักดิ์ เป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ชาวพนมไพรให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก การอธิบายถึงประวัติความเป็นมาของเจ้าพ่อแต่ละองค์ของคนในท้องถิ่น สะท้อนให้เห็นความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในกลุ่มน้ำชีกับ ถิ่นฐานเดิมคือเมืองเวียงจันทน์และจำปาศักดิ์ในฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขง กลุ่มคนในอาณาบริเวณทั้งสองนี้ ต่างมีความสัมพันธ์อันใกล้ชิดและมีบรรพบุรุษร่วมกัน เมื่อคนอพยพโยกย้ายถิ่น ก็นำมาซึ่งที่ตนเองนับถือ มาด้วย ประวัติความเป็นมาของเจ้าพ่อมหศักดิ์ จึงเป็นร่องรอยอีกทางหนึ่งที่สามารถอธิบายประวัติการเคลื่อนย้ายถิ่นฐานของคนในกลุ่มน้ำชีตอนกลางได้เป็นอย่างดี

ประวัติความเป็นมาของศาลเจ้าปู่ดอนเสาโองนั้น เกี่ยวข้องกับประวัติการตั้งถิ่นฐานของชุมชนโบราณในเขตเมืองพนมไพรอยู่มาก หลวงปู่สา นันตะเคน แห่งวัดท่าวารี หมู่ ๑๗ ต.พนมไพร เคยเล่าความเป็นมาไว้ว่า

รายงานการวิจัยเรื่อง การศึกษาสถานที่สำคัญในท้องถิ่นกลุ่มน้ำชีโดยกระบวนการเรียนรู้ร่วมกัน

อัญญา สังขพันธ์และคณะ

ชนกลุ่มแรกที่อพยพมาตั้งถิ่นฐานในบริเวณแถบเมืองพนมไพร เป็นเชื้อสายของพระยาตากศิลา มีชื่อว่าชุย ได้เดินทางมาทางทิศใต้ของเมืองพนมไพร แล้วตั้งบ้านแปงเมืองขึ้นและตั้งชื่อเมืองว่า “เมืองเกษตรวิสัย” ซึ่งตั้งอยู่บนฝั่งแม่น้ำชี ต่อมาพระยาชุยได้แต่งงานกับนางวิปัสสี บุตรสาวของพระยาแสนเมืองในเวลานั้นเมืองเกษตรวิสัยก็มีผู้คนเข้าไปอาศัยอยู่มากขึ้น

ต่อมาพระยาชุยล้มป่วยและตายลงด้วยโรคไข้บักห่าง (โรคฝีดาษ) พร้อมด้วยชาวเมืองอีกจำนวนมาก นางวิปัสสีจึงอพยพไพร่พลกลับไปอยู่ที่เมืองแสน ทำให้เมืองเกษตรวิสัยกลายเป็นเมืองร้าง และถูกปกคลุมด้วยป่ารก เต็มไปด้วยดงต้นชาด ชาวบ้านในท้องถิ่นอื่นจึงเรียกบริเวณนั้นว่า “ดอนชาด” ต่อมาได้มีชาวบ้าน คนหนึ่งจากบ้านแก ชื่อ “บักเอ็ก” นำวัวควายมาเลี้ยงที่ดอนชาด บักเอ็กได้ไปเก็บลูกกะบกกิน บังเอิญลูกกะบกติดคอถึงแก่ความตาย ชาวบ้านจึงเรียกดอนชาดเสียใหม่ว่า “ดอนบักเอ็ก”

ต่อมามีคนเลี้ยงม้าของอุปฮาดเมืองพนมไพรแดนมฤค ชื่อนายแข็ง ฤทธิ์ ซึ่งเป็นชาวบ้านตาเถร ต.บ่อพันขัน อ.สุวรรณภูมิ ได้ไปหาหญ้าให้ม้าที่ดอนบักเอ็ก เห็นว่าบริเวณนั้นมีทำเลดี เหมาะแก่การตั้งหมู่บ้าน จึงขออนุญาตอุปฮาดไปตั้งครอบครัวอยู่ที่นั่น ทำให้ชาวบ้านคนอื่นๆ ตามมาอยู่ด้วย ดอนบักเอ็กจึงกลายเป็นหมู่บ้านแห่งใหม่

ในเวลาต่อมา ประมาณ พ.ศ. ๒๔๗๒ นายอำเภอพนมไพร คือ หลวงนิคมคนารักษ์ ได้ไปสำรวจพื้นที่เพื่อหาที่ตั้งโรงเรียนกสิกรรม (ปัจจุบันคือที่ตั้งโรงเรียนบ้านดอนเสาธง) ขณะสำรวจนายอำเภอจึงได้ไปพบศาลที่ดอนป่าหลังโรงเรียน มีเสาป้ายผุ ๆ เขียนเป็นตัวอักษรไทยน้อยว่า “หอโองเกษตรวิสัย” จึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้าน หมู่บ้านนี้ว่า “บ้านดอนเสาธง” แต่นั้นมาส่วนศาลเจ้าก็ได้มีการบูรณะให้มีสภาพดีขึ้น และเรียกกันว่า “ศาลเจ้าปู่ดอนเสาธง” มาจนถึงทุกวันนี้

192

ศาลเจ้าปู่ดอนเสาธง เป็นศาลเจ้าที่มานานแล้ว พ่อทะเนียง คันธมาร อายุ ๗๖ ปี ชาวบ้านดอนเสาธงเล่าว่า ตั้งแต่เกิดมาก็เห็นศาลแห่งนี้แล้ว

สภาพของศาลเจ้าปู่ดอนเสาธง ในอดีต ไม่ได้ปลูกสร้าง อย่างมั่นคงเหมือนในทุกวันนี้ แต่เป็นศาลไม้ ตั้งอยู่ในปริมณังคี มีต้นไม้ใหญ่ขึ้นร่มครึ้มดูน่ากลัว แม้แต่ตอนกลางวันก็ยังไม่ค่อยมีใครกล้าเดินผ่านไป ต่อมาได้มีการปรับปรุงศาลเจ้าเป็นระยะ ปัจจุบันมีศาล ที่ก่อสร้างด้วยอิฐถือปูนหลังคามุงกระเบื้องลอนอยู่สองหลัง ภายในศาลมีรูปวาดของเจ้าปู่ พร้อมด้วยสัญลักษณ์และเครื่องบูชาสักการะ บริเวณรอบ ๆ ศาลมีการปรับพื้นที่เป็นลานขนาดย่อมมีเสาหลักบ้าน หรือเสาหลักชัยปักอยู่หนึ่งต้นและมีศาลไม้หลังเล็ก ๆ ตั้งอยู่รายรอบหลายหลัง พ่อทะเนียงบอกว่า ศาลไม้ขนาดเล็กเหล่านี้เป็นที่พักของผีที่มาร่วมงาน เลี้ยงมเหศักดิ์และกลับไปอยู่ที่เดิมไม่ทัน ใกล้กับศาลปู่เจ้าทั้งสองหลังมีต้นไม้ใหญ่อยู่หลายต้น บางต้น มีร่องรอยของการตกเพื่อขูดเลขขอยจากเจ้าพ่อ บริเวณป่าโดยรอบซึ่งอยู่ติดกับที่เฒ่า(ชีหลง) ยังมีสภาพเหมือนป่าปูลาโดยทั่วไป คือมีต้นไม้ขนาดใหญ่อยู่จำนวนมาก พื้นป่าเป็นไม้ขนาดเล็กสลับกับปาละเมาะ ซึ่งยังคงสภาพเขียวสดและดูน่าเกรงขาม

ศาลเจ้าปู่ดอนเสาธง เป็นศาลเจ้าที่ชาวพนมไพรถือว่าเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ เพราะเป็นที่สิงสถิตย์ของเจ้าปู่เมศักดิ์หลายองค์ รวมทั้งผีบริวารที่มาอาศัยพึ่งบุญบารมีของเจ้าปู่ ด้วยความเชื่อที่ได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นก่อน ๆ สู่คนรุ่นต่อมา ทำให้เกิดประเพณีและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับเจ้าพ่อเมศักดิ์และสถานที่แห่งนี้ ทั้งที่เป็นพิธีกรรมส่วนบุคคล และพิธีกรรมของชุมชนพิธีกรรมส่วนบุคคล คือการเข้ามากราบ

ไหว้บูชา และการ“บ๋า” หรือการบนบานร้องขอในสิ่งที่มุ่งหวัง เพื่อให้เจ้าปู่ได้ช่วยดลบันดาลให้สมหวัง หรือ ขจัดปัดเป่าความเลวร้ายให้หมดไป พิธีกรรมส่วนบุคคลที่เกี่ยวข้องกับมเหศักดิ์ว่า มีอยู่ด้วยกันหลาย พิธีกรรม เช่น พิธีบอกกล่าว พิธีส่ง หรือตรวจหาคำตอบในเรื่องต่าง ๆ พิธีบ๋าหรือบนบาน พิธีสะเดาะเคราะห์ พิธีรักษาโรคภัยไข้เจ็บ พิธีตั้งศาลพระภูมิ พิธีก่อสร้างบ้านเรือน พิธีเจิมรถ พิธีขอลูกและ คลอดลูก พิธีแก้คุณไสยและแก้เสน่ห์ยาแฝด

ส่วนพิธีกรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับมเหศักดิ์ มีอยู่ด้วยกัน หลายประเพณี เช่นกัน เช่น ประเพณีบุญเบิกบ้าน ประเพณีสงกรานต์ ประเพณีบุญบั้งไฟ ประเพณีแข่งเรือ และประเพณีเลี้ยงมเหศักดิ์

พิธีเลี้ยงมเหศักดิ์ของชาวพนมไพร เป็นประเพณีเก่าแก่และได้รับการสืบทอดมาโดยเคร่งครัด เป็น ประเพณีศักดิ์สิทธิ์ที่ลูกหลานของเจ้าปู่มเหศักดิ์ทุกคนจะต้องมาร่วม เพราะถือเป็นหน้าที่ของชาวเมืองทุกคน ที่จะทำพิธีบวงสรวงเพื่อเป็นการตอบแทนบุญคุณอันยิ่งใหญ่ของเจ้าปู่มเหศักดิ์ ผู้ปกป้องคุ้มภัยและขจัดปัด เป่าสิ่งชั่วร้ายต่าง ๆ ในแก่ลูกหลาน

ประเพณีเลี้ยงมเหศักดิ์หรือประเพณีเลี้ยงบ้านของชาวพนมไพร กำหนดเอา “วันพุธ เดือนหกออก ใหม่” หรือ วันพุธต้นเดือนหก เป็นเวลาของการทำพิธี ช่วงเวลาในการจัดพิธีกรรมมีทั้งหมด ๓ วัน วันอังคาร เป็นวันโฮมหรือวันรวมจัดเตรียมสิ่งของ วันพุธถือเป็นวันเลี้ยงใหญ่ ส่วนวันพฤหัสบดี เรียกว่าวันนายภาษาชน ช้าว มีงานเลี้ยงรื่นเริงและการทำนายฟ้าฝนแจ้งเหตุการณ์บ้านเมือง

สถานที่จัดพิธีเลี้ยงมเหศักดิ์จะทำการที่ ศาลเจ้าปู่ดอนเสาธง ที่บ้านเทียมประจำตัวของเจ้าพ่อเหล็ก ชีกับเจ้าพ่อชมพู่และที่วัดกลางอุดมเวทย์โดยมี ผู้นำประกอบพิธีกรรมคนสำคัญคือ “เทียม” ซึ่งทำหน้าที่เป็น คนทรงและผู้สื่อสารกับเจ้าปู่มเหศักดิ์ ส่วนของบูชาบวงสรวงที่สำคัญและขาดมิได้คือควายดำปลอดทั้ง ตัว หากไม่มีควายดำก็ใช้หมูดำแทน รายละเอียดขั้นตอนของพิธีกรรมมีมากและเป็นแบบแผนอย่างเคร่ง ครัด ในพิธีนี้จะมีผู้คนทั้งในและต่างท้องถิ่นซึ่งนับ ถือนมเหศักดิ์จะมาร่วมงานกันอย่างคับคั่งและโดยมิได้นัดหมาย นอกจากนี้แล้วเชื่อกันว่ายังมีผีต่างถิ่นที่ได้รับเชิญให้มาร่วมงานอีกจำนวนมาก ซึ่งมีเหล่านี้นส่วนใหญ่ จะมีความสัมพันธ์กับมเหศักดิ์ในหลายลักษณะ เช่น เป็นเสี่ยว (เพื่อนสนิท) กับเจ้าปู่ เป็นญาติพี่น้องหรือ ไม่ก็เป็นแซ่กับเจี๋ยของเจ้าปู่มเหศักดิ์ สำหรับผีต่างถิ่นที่มาร่วมในแต่ละปี เช่น เจ้าแม่ลิ้มทอง จากภูกระดึง เจ้าแม่หนูทอง จากเวียงจันทน์ เจ้าแม่ขันทอง จากด่านซ้าย เจ้าแม่ย่าโม จากโคราช เจ้าพ่อขันดี จากปากช่อง เจ้าแม่จุ่มทอง จากปากน้ำจิม เจ้าแม่ทองคำ จากหล่มสัก และเจ้าแม่พานทอง จากเกาะสีชัง ซึ่งจะเห็นได้ว่าผีที่มาร่วมงานเหล่านี้ มาจากที่ต่าง ๆ กัน ที่มาจากฝั่งซ้ายแม่น้ำโขงนั้น มีอยู่ด้วยกันสอง สายคือสายที่มาจากเวียงจันทน์และสายที่มาจากจำปาศักดิ์ ซึ่งเป็นผีเครือญาติและเสี่ยวของเจ้าพ่อมเหศักดิ์ เป็นความผูกพันทางกลุ่มชาติพันธุ์ที่มีมาแต่ก่อน และยังแสดงให้เห็นถึงความผูกพันกับถิ่นฐานเดิมของชาว พนมไพรกับพี่น้องทางฝั่งลาว เพราะบรรพบุรุษของพวกเขาล้วนแต่อพยพมาจากดินแดนดังกล่าว

พิธีเลี้ยงมเหศักดิ์ เป็นพิธีที่ชาวพนมไพรได้ประจักษ์ถึงความศักดิ์สิทธิ์ของปู่เจ้ามเหศักดิ์โดยปราศ จากข้อสงสัย พวกเขาได้สื่อสารและติดต่อกับเจ้าปู่มเหศักดิ์โดยผ่านเทียมหรือคนทรง ซึ่งมีการแสดงออกที่ น่าเชื่อถือว่าเจ้าปู่ได้เข้าทรงจริง ๆ มีเรื่องเล่ามากมายเกี่ยวกับพิธีกรรมนี้ พ่อพะเนียง คันธมวร เล่าว่า ในอดีตนั้นเจ้าปู่มีความศักดิ์สิทธิ์มาก อย่างเช่น ในขั้นตอนที่จะทำพิธีฆ่าควายบวงสรวงนั้น เพียงแค่จุดเทียน

ยนไปปักไว้บนเขาควาย ควายตัวนั้นก็ล้มลงเองโดยไม่ต้องไปทุบตีแต่อย่างใด เจ้าปู่ยังมีญาณพิเศษล่วงรู้สิ่งต่าง ๆ โดยที่ลูกหลานไม่สามารถตบตาได้ พ่อสุทธิตา อุทก ซึ่งมีความเชื่อในเจ้าปู่มหัศจรรย์เป็นอย่างมาก เล่าว่า ในพิธีเลี้ยงมเหศักดิ์เมื่อปี พ.ศ.๒๕๔๕ ชาวบ้านไม่สามารถหาหมูดำมาเลี้ยงเจ้าปู่ได้ เลยเอาหมูขาวไปย้อมสีแทน ปรากฏว่าในปีนั้นมีคนตายอยู่ที่ทำน้ำบริเวณใกล้ดอนหอโง่นั่นเอง เหตุการณ์ที่เกิดขึ้นนี้ ชาวบ้านเชื่อว่าเป็นเพราะการลงโทษของเจ้าปู่มหัศจรรย์ เพราะลูกหลานกระทำให้ไม่ถูกต้อง

เรื่องราวทำนองนี้ยังมีอีกหลายเรื่อง ส่วนใหญ่จะเป็นเรื่องที่เกิดขึ้นอันเนื่องมาจากมีผู้กระทำการลบหลู่หรือประทุพตติจาริตต่อเจ้าปู่มหัศจรรย์ พ่อใหญ่สงวน เพิ่มพูน เตมาจ้ำและอดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๑ เล่าว่า หากมีราษฎรต่างถิ่นเข้ามาอยู่อาศัยหรือมาพักในหมู่บ้าน เจ้าของบ้านจะต้องไปทำพิธีขับออกแล้วฝากเนื้อฝากตัวต่อเจ้าปู่เสียก่อน ไมเช่นนั้นผู้ที่มาอาศัยจะมีอันเป็นไปจนถึงตายได้

ศาลเจ้าปู่ดอนเสาโง่น และเจ้าปู่มหัศจรรย์ จึงเป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่ง ที่เกี่ยวข้องกับวิถี ชีวิตคนในท้องถิ่นพนมไพรอย่างแนบแน่น เป็นความสัมพันธ์ทางด้านจิตใจอันถูกกำหนดมาจากความเชื่อ เรื่องผีอารักษ์ และก่อให้เกิดประเพณีพิธีกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องจำนวนมาก ความเชื่อและประเพณีเหล่านี้ถูกสถาปนาขึ้นอย่างเป็นแบบแผนและได้รับการถ่ายทอดจากคนรุ่นหนึ่งสู่คนรุ่นหนึ่ง แม้ว่าสภาพของสังคมและวัฒนธรรมได้เปลี่ยนไปเป็นอย่างมาก แต่ความเชื่อในเจ้าปู่มหัศจรรย์และสถานที่ศักดิ์สิทธิ์แห่งนี้ ยังไม่ได้รับผลกระทบ และเชื่อได้ว่าศาลเจ้าปู่ดอนเสาโง่นยังเป็นสถานที่สำคัญสำหรับคนในท้องถิ่นบ้านพนมไพร และท้องถิ่นใกล้เคียงอีกต่อไป

๖. ห้วยก้ากวาก : ลำน้ำสาธารณะ

194

ห้วยก้ากวาก (อ่านว่า ก้าก-หว่าก) เป็นลำน้ำขนาดเล็กที่ไหลผ่านเขตอำเภอนพนมไพร มีจุดเริ่มต้นมาจากทุ่งบ้านโพธิ์ใหญ่ ผ่านบ้านกุดน้ำใส บ้านแสนสุขแล้วไหล ไปตัดกับถนนสายพนมไพร-ร้อยเอ็ด ไค้งไปทางตำบลวาริชสวัสดิ์ผ่านบ้านโคกสว่างและคดเคี้ยวไปมาในหลายหมู่บ้าน จนไปตกลงแม่น้ำเสียวและแม่น้ำมูลที่อำเภอราศีไศล จังหวัดศรีสะเกษ เหตุที่ชื่อว่าลำห้วยก้ากวากนั้น สันนิษฐานว่าน่าจะสืบเนื่องมาจากการที่ชาวบ้านเห็นว่า ห้วยสายนี้มีตลิ่งถูกน้ำกัดเซาะเว้าแหว่ง มองเห็นเป็น"ก้ากวาก กักวิก" ซึ่งเป็นภาษาถิ่นอีสาน หมายถึงลักษณะที่ไม่เป็นเส้นตรงเว้า ๆ แหว่ง ๆ เดิมทีเดียวนั้นชาวบ้านเรียกลำห้วยนี้ว่า "ห้วยง่ามฟาด" คือมีลักษณะเป็นรูปตัววาย (Y) เพราะเกิดจากการไหลเชื่อมต่อกันของสายน้ำเล็ก ๆ แล้วมาบรรจบกันเป็นห้วยก้ากวาก ง่ามที่อยู่ทางซ้ายจะไหลมาจากที่ราบโพธิ์ใหญ่ ส่วนง่ามทางขวาไหลมาจากบ้านหนองฮีใหญ่ อ.หนองฮี แต่ต่อมาได้เปลี่ยนเป็นชื่อห้วยก้ากวากจนถึงทุกวันนี้

สภาพของห้วยก้ากวากในอดีต มีป่าทามปาล์มและมะพร้าวขึ้นอยู่สองฟากฝั่ง บางช่วงจะกว้างและลึกเป็นวังน้ำขนาดใหญ่ เช่น ช่วงที่ผ่านทางทิศใต้ของบ้านชะโด ซึ่งกลายเป็นจุดที่มีปลาอาศัยอยู่ชุกชุมมาก ชาวบ้านมักจะไปทอดแห ลงเบ็ด ไซ่มองและเครื่องมือหาปลาชนิดต่าง ๆ นอกจากนี้แล้วชาวบ้านที่อยู่ใกล้ลำห้วยยังได้อาศัยน้ำในการเพาะปลูก ทำนาและเลี้ยงสัตว์ ห้วยก้ากวากเป็นห้วยที่มีความยาวไหลผ่านหลาย หมู่บ้าน จึงเป็นแหล่งน้ำธรรมชาติที่เปรียบเสมือนสายเลือดใหญ่ของชาวบ้านในท้องถิ่นที่มีลำห้วยนี้ไหลผ่าน

ในปี พ.ศ. ๒๕๔๗ หน่วยทหารเคลื่อนที่ กองอำนวยการรักษาความมั่นคงแห่งชาติ(กปร.กลาง)

จากจังหวัดสุล ได้มาตั้งกองอำนวยการที่อำเภอจตุรพักตรพิมาน เพื่อดำเนินการขุดลอกห้วย หนอง คลอง บึงในเขตภาคอีสาน ห้วยก้าวกว้างได้รับการพัฒนาขุดลอกในครั้งนั้นเช่นเดียวกัน หลังจากการขุดลอกแล้ว ลำห้วยก็มีความกว้างและลึกขึ้น บางตอนกว้างถึง ๔๐ เมตร แต่โดยเฉลี่ยแล้วจะอยู่ในช่วง ๑๐ - ๒๐ เมตร

ในปัจจุบันลำห้วยก้าวกว้างเปลี่ยนสภาพไปจากเดิมค่อนข้างมาก ลำห้วยที่เคยกว้างก็หดแคบลงเหลือเพียง ๑๐-๒๐ เมตรเท่านั้น ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะสองฝั่งลำห้วย ถูกปรับขึ้นเป็นคันดินแทนถนนใช้สัญจรไปมาของคนในท้องถิ่น

ในปัจจุบันชาวบ้านในละแวกใกล้เคียงยังคงอาศัยน้ำในลำห้วยในการปลูกพืชผัก ซึ่งมีข้อห้ามว่า ห้ามสูบน้ำขึ้นมาเพื่อทำนาปรัง แต่ให้ใช้ในการปลูกพืชผักสวนครัวได้ เหตุที่ห้ามใช้น้ำทำนาปรังก็เพราะเกรงว่าจะใช้น้ำมากเกินไปจนทำให้ลำห้วยแห้งขอด และอาจทำให้เกิดการสูญเสียระบบนิเวศน์ของลำห้วยในที่สุด

นอกจากอาศัยน้ำในห้วยปลูกพืชผักแล้ว ห้วยก้าวกว้าง ยังเป็นแหล่งหาปลาของคนในท้องถิ่น เนื่องจากเป็นแหล่งน้ำที่มีปลาหลากหลายชนิด เช่น ปลาดุก ปลากด ปลากะแยง ปลาเขียม ปลาแดง ปลาตอง กุ้งฝอย ฯลฯ นอกจากนี้แล้วในป่าละเมาะหรือป่าทามสองฝั่งลำห้วยก็เป็นที่อยู่อาศัยของสัตว์ต่าง ๆ ที่ชาวบ้านสามารถจับมาเป็นอาหารได้

๗. แม่น้ำชี : สายน้ำแห่งชีวิตและวัฒนธรรม

แม่น้ำชีช่วงที่ไหลผ่านอำเภอพนมไพร เป็นลำน้ำที่มีความสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตของชาวพนมไพรตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน ลำน้ำสายนี้เปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงชีวิตของชาวพนมไพรก็ว่าได้ แม่น้ำชีจึงเป็นสถานที่สำคัญอีกแห่งหนึ่งในท้องถิ่นอำเภอพนมไพร

195

คือ แม่น้ำชีช่วงที่ไหลผ่านอำเภอพนมไพร มีความยาวประมาณ ๗๐ กิโลเมตร ไหลผ่านพื้นที่ ๕ ตำบล คือ โพธิ์ใหญ่ กุดน้ำใส แสนสุข พนมไพร และคำไฮ ทั้งยังเป็นเส้นกั้นเขตแดนอำเภอพนมไพรกับอำเภอคำเขื่อนแก้ว อำเภอเมือง จังหวัดยโสธร

ภาพประกอบที่ ๗๑ วิถีชาวประมงในแม่น้ำชี พนมไพร

ในอดีตที่ยังไม่มีการสร้างถนนมากเหมือนทุกวันนี้ แม่น้ำชีเป็นเส้นทางคมนาคมและค้าขาย ที่สำคัญ ของชาวพนมไพร เป็นเส้นทางที่ใช้ไปมาติดต่อกับคนในท้องถิ่นอื่น ๆ สินค้าต่าง ๆ จะถูกลำเลียง ผ่านแม่น้ำชีไปยังเมืองท่าสำคัญ แต่เมื่อความเจริญมาถึง มีการตัดถนนเป็นจำนวนมาก การคมนาคมและค้าขายทาง เรือในแม่น้ำชีก็หมดความ

บทที่ ๕ สถานที่สำคัญในลุ่มน้ำชีตอนกลาง

ภาพประกอบที่ ๗๒ แม่น้ำชีที่ท่ากกกอก สถานที่จัดประเพณีบุญสงกรานต์ของชาวพนมไพร

สำคัญลงไป

จากอดีตจนถึงปัจจุบัน แม้สภาพของแม่น้ำจะเปลี่ยนไปตามกาลเวลา แต่ความสำคัญของแม่น้ำชีต่อชาวพนมไพรก็ยังไม่เปลี่ยนไป กล่าวคือ เป็นแม่น้ำที่มีความสำคัญในทางการเกษตร การ

196

ภาพประกอบที่ ๗๓ การเลี้ยงปลาในกระชังในแม่น้ำชีที่ท่าสะอาด

บทที่ ๔ สถานที่สำคัญในกลุ่มน้ำชีตอนกลาง

ภาพประกอบที่ ๗๔
ไร้พริกสองฟากแม่น้ำที่พนมไพร

ภาพประกอบที่ ๗๕
อีกมุมหนึ่งของไร้พริกสองฝั่งแม่น้ำที่พนมไพร